

Српска академија наука и уметности
Огранак САНУ у Нишу

Недељко Богдановић, Ана Савић-Грујић, Тања Милосављевић,
Мирјана Илић, Надежда Јовић, Стефана Ђорђевић, Томислав Панајотовић

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
SASA BRANCH IN NIŠ

Nedeljko Bogdanović, Ana Savić-Grujić, Tanja Milosavljević,
Mirjana Ilić, Nadežda Jović, Stefana Đorđević, Tomislav Panajotović

PASTORAL LEXICON OF SOUTHEASTERN SERBIA

COLLECTIVE MONOGRAPH

Edited by
Nedeljko Bogdanović, PhD

NIŠ 2020

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОГРАНАК САНУ У НИШУ

Недељко Богдановић, Ана Савић-Грујић, Тања Милосављевић,
Мирјана Илић, Надежда Јовић, Стефана Ђорђевић, Томислав Панајотовић

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФИЈА

Уредник
Проф. др Недељко Богдановић

Н И Ш 2 0 2 0

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ
Колективна монографија

Ниш, 2020

Аутори

Др Недељко Богдановић
Др Ана Савић-Грујић
Др Тања Милосављевић
Др Мирјана Илић
Др Надежда Јовић
Мст Стефана Ђорђевић
Томислав Панајотовић

Уредник

Проф. др Недељко Богдановић

Рецензенти

Академик Александар Лома
Академик Слободан Реметић
Др Радивоје Младеновић

Издавач

Српска академија наука и уметности – Огранак САНУ у Нишу

За издавача

Академик Нинослав Стојадиновић, председник Огранка САНУ у Нишу

Превод резимеа на енглески језик
Јелена Митрић

Техничка припрема
Миле Ж. Ранђеловић

Штампа
„UNIGRAF-X-COPY”, Ниш

Тираж 100 примерака

ISBN 978-86-7025-882-2

© Српска академија наука и уметности 2020

САДРЖАЈ

Од приређивача: Пастирска лексика југоисточне Србије.....	7
Ана Р. Савић-Грујић	
Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику.....	19
Недељко Р. Богдановић	
Из прошлости овчарства.....	37
Тања Милосављевић	
Фрагмент сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора (Први део).....	49
Мирјана К. Илић	
Овца и коза у пастирској лексици југоисточне Србије.....	87
Стефана Ж. Ђорђевић	
Пастирска и друга зоонимска лексика у топонимији југоисточне Србије.....	107
Надежда Д. Јовић	
Домаће и страно у сточарској лексици југоисточне Србије.....	133
Пастирско искуство као допринос карактерологији (Из <i>Карактерологије Пироћанаца</i> Томислава Т. Панајотовића).....	153
Пастирска лексика југоисточне Србије	
Р е з и м е.....	159
Pastoral lexicon of southeastern Serbia	
S u m m a r y.....	165
Извори и литература.....	173
Напомене о ауторима.....	181
Прилози.....	183
Списак пунктова и обрађивача.....	183
Карте.....	185
Упитник за прикупљање сточарске лексике (прилагођен за сточарење југоисточне Србије)	187

ОД ПРИРЕЂИВАЧА: ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Са заснивањем студија србијске на Филозофском факултету у Нишу, организовано се ради на изучавању језика и књижевности југоисточне Србије која је матична територија Универзитета у Нишу, и научноистраживачко подручје више посленика са овог универзитета, али и других који су се занимали за различита питања народног језика. Кроз више предмета језичке дијахроније (које су предавали др Недељко Богдановић, др Слободан Реметић, др Јордана Марковић, др Вилотије Вукадиновић, др Љубисав Ђирић, а онда и њихови наследници, сарадници и асистенти, др Надежда Јовић, др Мирјана Илић, др Татјана Трајковић) стално је буђен интерес студената за лексику Врањског, Лесковачког, Нишког и Алексиначког Поморавља, за Власину и Лужницу, Понишавље, Заглавац, пиротски, сврљишки и тимочки крај... и из таквог настојања пристизало је на десетине семинарских, дипломских и мастер радова са лексичким збиркама и тумачењима народних речи и израза.

Истини за вољу, подручје југоисточне Србије српској науци одавно је познато понајвише по монументалној монографији Александра Белића *Дијалекти источне и јужне Србије* (Српски дијалектолошки зборник, Београд 1905), коју су пратиле и друге дијалектолошке монографије, какве и данас настају (в. Литературу). Није заобиђена ни лексичка страна њихова, тако да данас са те стране говори призренско-тимочке области представљају лексички најпроученије српске говоре.

Значајан допринос томе дали су истраживачи изван научних и високошколских институција, који су урадили *Речник лесковачког говора* (Б. Митровић), *Тимочки дијалекатски речник* (Ј. Ђинић), *Речник пиротског говора* (Н. Живковић), па опет: *Речник пиротског говора у две књиге* (Д. Златковић), *Лужнички речник* (Д. Манић), *Речник говора Црне реке* (М. Марковић), *Црнотравски речник* (Р. Стојановић), *Речник села Каменице код Ниша* (В. Јовановић). Разуме се, нису изостали ни речници рађени од научних радника: *Речник говора југа Србије* (М. Златановић), *Речник јабланичког говора* (Р. Жугић), *Речник тимочког говора* (Љ. Рајковић), *Речник*

лужничких говора (Љ. Ђирић).¹ Речнике прати и једна магистарска монографија (*Лексикографски поступци у дијалектским речницима*, М. Илић).

Сваки од наведених речника мање-више доноси и лексику којом се остварује комуникација у области сточарења, будући да је југоисточна Србија планински крај са некада развијеним сточарством, где још нису свим заборављена времена планинског (покретног) сточарења (Црновунаца, Каракачана). Лексика узгоја стоке, народне ветерине, прераде сточарских производа природно се укључује и у друге области знања и искуства народног живота и народног језика (кулинарство, домаћа радиност, занатство...), али постоје и реалне основе да се појмови и термини сточарства искористе за настанак микротопонима (имена простора) па је тако настала и мања монографија *Топоними зоонимског порекла* (В. Вукадиновић), а овај сегмент ономастике редовно се налази и у монографијама теренске ономастике (*Микротопонимија Тимока*, *Ономастика Заглавка*, *Микротопонимија Сврљига*, *Ономастика Белопаланачког краја*, итд.). О свему овоме биће више речи у посебном поглављу (в. ниже).

Са стварањем Центра за научна истраживања (касније: За научноистраживачки рад) САНУ и Универзитета у Нишу оформљен је и научноистраживачки пројекат *Лексиколошка проучавања југоисточне Србије*, који је обухватио и проучавање сточарске лексике (терминологије). За теренски рад сачињен је Упитник (Н. Богдановић) и по упитнику је обрађено више десетина пунктора. Сарадници на теренској обради били су наставници и сарадници Филозофског факултета у Нишу, али су у тај посао били укључени и студенти, затим добри познаваоци локалних говора, најчешће са лексикографским искуством (аутори дијалектских речника), после чега се у Центру стекла грађа која захтева (и омогућава) даљу обраду (в. Списак пунктора и обрађивача).

Центар, који је преименован у Центар за научноистраживачки рад САНУ и Универзитета у Нишу, део своје истраживачке активности пре-нео је на Огранак САНУ у Нишу, тачније речено – Огранак је прихватио наш пројекат Лексиколошка истраживања југоисточне Србије, и периодизацију, по којој се 2017. и 2018. радило на Лексици пастирства, као основној теми.

Ваља напоменути да ни једном истраживачу овога пројекта рад на теми није основни радни и професионални задатак, већ да се активности изводе напоредо са другим пословима које планирани истраживачи имају тамо где су стално запослени, или долазе из мировине. Можда су већ према томе наши замишљени, и пројектовани, задаци скромнији од стварне потребе, ако се зна да су истраживања народних говора хитан задатак, будући да наше (источносрбијанско) село замире на таласу савремених друштве-

¹ Колико нам је познато, у овом тренутку [мај 2019] у току је обрада грађе за *Речник Црнотравске Калне* (грађа. С. Глигоријевића).

них, политичких, техничких и културних промена,² и да се усмена заоставштина минулих генерација углавном чува у свести (свакао посусталих) најстаријих житеља села, у нашем случају пастирица и пастира који одавно то нису, или су још – успомене ради.

Демографско, и свако друго девастирање планинског подручја југоисточне Србије, са гашењем стотине домаћинстава и више десетина села, управо на – по сточарство и говор сточара – најзанимљивијим теренима Старе планине и Власине, учинило је да наша грађа у добром делу већ има и споменички карактер, као документ једног живота који све више пада у заборав. То је наше послове учинило ургентнијима, али то сазнање, нажалост, нису могле да прате и неки други услови, као што је обезбеђење средстава за наставак теренског рада, накнада за ангажман стручњака за обраду грађе, могућност израде и публиковања радова релевантних за вредновање научног рада по важећим категоризацијама за оствареност пројеката и напредовање у служби.

Иако се не би рекло да је лексика о којој говоримо потпуно евидентирана и обрађена у задовољавајућој мери, ипак се о њој писало, при чему она бива терминолошки различито дефинисана, као:

Пастирска терминологија (Пастирска терминологија Срема, Пастирска терминологија Пећког Подгора),

Сточарска лексика (Сточарска лексика села Лозана), а онда и: пастирска лексика, пастирска терминологија; сточарска терминологија итд.

Оперише се и са: лексика / терминологија сточарства, лексика / терминологија пастирства / пастирења.

Дублети су: а) сточарење : пастирење; сточарство : пастирство; сточарско : пастирско; те: б) терминологија : лексика.

Појављује се и питање саме терминологије, будући да се употреба лексичких јединица са терминолошким карактеристикама остварује у говору, у дијалекту, а да терминологија тежи стандардизацији (терминизацији). Галина Петровна Клепикова, у књизи *Славянская пастушеская терминология* (в. Литературу) такође је осетила потребу за разјашњењем ове недоумице. Она каже:

„Считаем необходимым сделать некоторые замечания относительно употребления в работе слова ‘термин’. Обычно под (научным) термином понимают слово (или словосочетание) специальной сферы употребления,

² О томе речито говори већ богата серија књига *Пограничје*, рађених по пројекту У тој серији је и наша књига Село невесело, зборник радова посвећен (не)могућој ревитализацији села; Прометеј, Нови Сад – машински факултет Ниш – Хемимонтан Ниш, 2014.

являющееся наименованием научного или производственно-технического понятия и имеющего дефиницию. Научная терминология строится таким образом, чтобы составляющие ее единицы были однозначны и представляли систему, соотнесенную с системой понятий, соответствующей области знания. Отличительной особенностью народной терминологии (а именно она оказывается в последнее время объектом интенсивного изучения, будь то географическая, хозяйственная, ремесленная и под. номенклатура) считается прежде всего меньшая строгость в значениях и употреблении составляющих ее единиц.” (Клепикова, 1974: 30).

Наша лексика (лексика пастирства / пастирска лексика), како је макар и непрецизно зовемо, припадала би народној терминологији, и питање посебног истраживања било би колико је садржана у речнику књижевног (стандардног) језика, односно колико је стандардизована.³

Дужни смо определити се за терминолошку прецизност до мере која, на једној страни, треба да јасно искаже предмет нашега рада и суштину основних појмова, а на другој страни да изрази наша гледања на могућности једног или другог термина у спису који нудимо читаоцу.

Ми разликујемо *сточарство* од *пастирства* по томе што је сточарство привредна грана узгоја стоке и коришћење сточарских производа до прве прераде (када настаје кулинарство, технологија више заната, индустрија прераде и сл.), а пастирство вид сточарства који обухвата узгој стоке на отвореном простору, на испаши. У оквиру првога појма свињојество у оборима, стоји као пандан чувању стоке изван обора. Шталски узгој говеди нема пастира, и уопште – нема пастира где нема стада, булька, чопора, јата, над којим пастир бди (са свим што значи не само бригу но и посао око таквог начина сточарења).

Народни живот који обликује праксу пастирства и језик пастира има своју логику, људи своја схватања, а истраживачи понекад и греше кад траже живот по терминологији, а не терминологију према животу. Приме-ра ради, да наведемо само две дистинкције које имамо са терена. У Речнику говора Лужнице Љ. Ђирића код речи **чува**, поред осталог, читамо и следеће: „Варкање и чување неје исто: овчар чува овце да се не потрове по планину, или да ји вукови не подаве, а пољак варка поље од овчари, који не пазе куде им иду овце да праве пакос” (Ђирић 2018). У моме сврљишком завичају: **варди овце** има исто значење које и **чува овце**, а **пасе ћовце** „надгле-да да не оду негде у штету”. Паралела се ипак оцртава: **чува / пасе : варди / варка**. Иначе, лужничко **варка** имало би смисао: осматра, пази, посматра како ко чува своје стадо и како чува туђе имање од свога стада.⁴

³ Надамо се да ћемо Речником и Монографијом створити претпоставке да се и таква анализа у скорије време уради.

⁴ Организација пољачке службе била је таква да пољак прати пастире (и ине) да не би на-правили неку пољску штету (та штета ако је на ливади, на усеву у Лужници се каже **пакос**) и у случају да утврди неку повреду (умршена трава, згажено жито, поједен

Ми ћемо се стога у овој студији бавити пастирењем (пастирством), које ће обухватити и узгој живине, али ни једно ни друго по принципу фарме, већ само у оквиру сеоског домаћинства. Оно што нас занима је традиционалан начин сточарења у планинским пределима југоисточне Србије. И пунктови нашег теренског истраживања намерно су проналажени на територији брдског сточарења, иако имамо и низинске. До њих се долазило путем сопственог искуства (живота на селу), из литературе и преко упитника.

Али, ми не можемо избећи ни онај део сточарења који није пастирство, то јест – све што се ради у пастирењу, али што ће, нужно, укључивати и сточарење изван дефиниције пастирства (в. напред). То значи да ћемо, бавећи се лексиком а не стварним сточарењем, обрадити све што знамо и о узгоју других домаћих животиња, и живине, затим лексику која се тиче пастира / сточара, иако је другог порекла и, можда другачије структуре (одећа и обућа, помагала, сточарски објекти, па понешто и од веровања и празноверица, те ономастика – микротопоними и сл.).

Многе информације, па и наша слика пастирења створена на таквим информацијама, тичу се више прошлости него садашњости. Иако нема пастирења као некада, иако се много шта променило и у технологији искоаришћавања продуката сточарења, лексика народних говора још је жива. Истина, кад нема њених реалија, онда је она у већој мери споменик људског памћења него живо средство актуелне комуникације, јер је добрано заштићена од полисемије, будући да је пастирство, везано за планину, за мали број врста стоке,чувало и свој језик, своје називље, усмену терминологију.

Значајним резултатом својих истраживачких напора сматрамо теренску обраду / прикупљање лексике према посебном упитнику, који је сачинио и испробао Н. Богдановић, у преко 50 пунктара (села са сточарском делатношћу на подручју југоисточне Србије, већином на тлу призренско-тимочких говора), а затим и формирање Пастирског речника са око 3000 лексема. Основни фонд је онај добијен преко упитника, али је лексика „хватана“ и шире, где год се нашла, о чему стоје подробнија обавештења у Предговору *Речнику*.

кукуруз, одсечено дрво, обрана воћка...), пољак пријављује штету општинској власти и бива главни сведок у спору. Такође, ако је општећени власник приметио штету, а пољак није био присутан, он зове пољака да се осведочи о штети, и да се утврди ко је, када и како штету начинио, и опет би пољак био главни сведок у спору, који се обично завршавају тако што се штета намири. Пољака је село бирало на своме збору и свака кућа давала му је одређену накнаду, а пољак је био дужан да свакодневно обилази поље и пази „да се неким штета не начини“. Тако он, по лужниччи, чува поље од пастира, а пастири своје чувају стадо, надгледају пашу, усмеравају на пашњак и појило. Све док их стадо *не оволови* и јурне у сампас.

Поред грађе записане у склопу теренског истраживања и речника, сарадници на Пројекту урадили су и неколико краћих радова, који су уступљени редакцијама зборника са проблематиком српских народних говора, и тамо ће бити објављени (списак тих радова даћемо у прилогу).

Неколико радова замислили смо као поглавља једне колективне монографије и они су у овој књизи.

Упитници са грађом основа су за једну монографију о географском распореду пастирске лексике, односно за атлас те лексике, који видимо у наставку истраживања које нудимо у овој публикацији. Надамо се да ће се тога прихватити неки агилни млађи истраживачи, макар и као дуг завичај – своме или својих родитеља, који још могу да пастирство доживе не само као причу о минулом животу, него и као сам живот који мења облике, али задржава смисао: живети природно у природи, међу људима, у биљном свету и поред животиња, стално унапређујући свој дух, своја схватања и своје способности за живот достојан человека, који је кадар да гради ново а да уважава и искоришћава минуло, већ осовојено од времена и смештено у историју.

*

О богатству лексике југоисточне Србије, са подручја које покрива и ова монографија, писали смо у раду *Лексичка дисперзија у говорима југоисточне Србије* (Богдановић, 1994: 241–250). Истраживање је обављено на истом терену одакле је и наша лексика пастирства. Да пренесемо само закључно сазнање: за (понуђених) 50 појмова, регистровано је 279 јединица, скоро 5,3 за сваки појам (Богдановић, 241: 245). Из области сточарства и ратарства било је 12 појмова, а пронашла су се 92 облика забележених речи (говоримо о облицима, јер нису све синоними, већ и фонетске или творбене варијанте), што значи 7,66 речи по једном појму.

Лексика којом се у овој књизи бавимо има своју дugu историју, своју сврху, своје наслеђено и наслојено богатство, своју поетику. Она јесте терминологија, али је и више и мање од тога. Мање, јер није сасвим чиста ни једнозначна, више јер говори о човеку на више простора, са више дијалекатских система, више творбених навика, с већом умешношћу у послу, и у обделавању живе стварности.

Разуђеност пастирске лексике / терминологије може се показати на једном примеру, и то искључујући дијалекатске особености које би све што ћемо рећи могле учинити још разуђенијим.

Наиме, термини: *оплодња, осемењивање* домаћих животиња, у народном се говору повезује са сваком поједином врстом, а уз то је могуће стварање лексема за радњу, за извршиоца, за стање.

Свиња се букари, букари је вепр, кад је букарена, постаје спрасна;
 крава се води, бик је забикује, пребикана постаје стелна;
 кобила се пасе, пасе је коњ пастув, опашена постаје ждребна;
 магарица се манда, манда је магарац мандалом, премандана је ждребна;
 овца се мрка, мрка је или мрљи / мрли овњи, премркана бива сјагња, или
 сјагњеста;
 коза се тера или прица, прица је прч, односно јарац, оприцана бива скозна;
 кокошка се јари, а јари је петња, тј. певац;
 пловка се тапка, тапка је плован, пловњак, шотан, или шотар;
 кучка се бесује и постаје скотна;
 мачка се штреџа и постаје скотна.

Све се пари а живи беспарно, небрачно.⁵ О лексици парења постоји и ово: корњаче се лолају⁶, а змије се племту.

У вези са манифестовањем полног нагона, може се рећи да се у време расплодње код женки јавља посебан мирис који привлачи мушки јединку, а како стока не живи у паровима, већ у колективу (чопор, стадо, буљук, крдо, јато...) догађа се да такву женку прати више мушких јединки (паса, овнова, јарчева, вепрова, петлова...), а онда се такво „друштво”, које прати женку назива: код паса и вукова: *бесовица, скурња, или скучница*; код крава: *воловодница*. Ове се лексеме фигуративно, и пејоративно, прекорно, преносе и на људе: „Пред њојну кућу како скучница”, „Оно неје друштво него скурња”, „Уватил ји бес, па праје бесовицу по село”, „Дигла реп па сабира воловодницу”.

*
* *

Радови ове монографије тематизовани су и пројектовани да чине целину погледа на лексику пастирства југоисточне Србије. Дијалекто-лошки гледано захваћена је лексика из пунктора источно од Јужне Мораве. Ту имамо сва три типа призренско-тимочких говора (тимочко-лужнички, сврљишко-заплањски, јужноморавски), али је већи део јужноморавске зоне изван наше монографије. Зашто је то тако? На једној страни, то подручје је компактно планинско, са истим типом сточарења, скоро истим друштвом.

⁵ Истина, примећено је да голубови живе у паровима и заједно се старају о прављењу гнезда и о младунцима. Чули смо да тако бива и с ластама. А видели смо ово: на улазу у велику зграду Универзитета у Нишу, испод држача сијалице над самим улазним вратима, неколико јутара биле су неке сламке, травке и гранчице. Питао сам дежурног вратара, зашто то не почисте. Рекао ми је: Не ради се о томе, већ о следећем. Гутутки је дошло време за ношење јаја, па прави ту гнездо изнад сијалице, јер је ту топло. Али, гутутану се изгледа то не свиђа, па како коју сламку гутутка донесе, он је ухвати и баци.

⁶ Можда одатле потиче и понеки микротопоним *Лолавац*, на топлим, сунчаним падинама храстових шумарака источноСрбијанских.

но-историјским приликама, и поглавито стариначким становништвом. Са друге стране, Моравска долина мање је позната као пастирска зона, а на подручју Косова и Метохије скоро да нам није било могуће радити, јер ми нисмо имали никакав фонд за теренски рад, а уз то сматрали смо да има позванијих и институција и појединача који би тај терен сигурно добро обрадили, јер је био захваћен систематским ономастичким истраживањем по плану Одбора за ономастику САНУ, када је под руководством професора П. Ивића и С. Стијовића кроз вишегодишњи теренски рад агилних прегалаца (М. Букумирића, А. Џоговића, Р. Пумпаловића, Д. Микетића и других), сакупљена обимна ономастичка грађа, углавном публикована у Ономатолошким прилозима. Са тога подручја (истина изван зоне призренско-тимочких дијалеката) имамо и значајну монографију *Пастирска терминологија Пећког Подгора Г. Јашовића*, и обимнију збирку речи *Пастирска лексика села Гораждевца* М. Букумирића (в. Литературу), па су реална очекивања да ће и пастирска лексика косовско-метохијских говора доћи на ред, поготову што са тога подручја имамо значајне дијалектолошке и лексикографске студије (С. Реметића, Р. Младеновића, С. Петровић, Т. Милосављевића) а упркос томе што друштвено-политичке прилике последњих деценија језичким испитивањима тога терена не иду на руку.

Радови сабрани у овој монографији произашли су из усаглашених погледа ауторског истраживачког колективе и заснивају се на истој грађи прикупљеној на терену, трудом већег броја истраживача а на основу Упитника за прикупљање сточарске лескике који је сачинио Н. Богдановић. Монографију прати и *Пастирски речник* Н. Богдановића, као и неколико краћих радова објављених на другим странама, посвећених појединим сегментима ове тематике а насталих у оквиру пројекта Лексиколошка истраживања југоисточне Србије, који се остварује у Огранку САНУ у Нишу.

Теме Монографије:

Општи поглед на лексику пастирства југоисточне Србије (ЈИС) – Н. Богдановић;

Пастирска лексика ЈИС у науци о језику – А. Савић-Грујић;

Из прошлости овчарства – Н. Богдановић;

Фрагмент сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора – Т. Милосављевић;

Лексика ЈИС у дијалекатским речницима – М. Илић;

Лексика пастирства и топонимија – С. Ђорђевић;

Домаће и страно у сточарској лексици ЈИС – Н. Јовић;

Пастирско искуство као допринос карактерологији Пироћанаца – Т. Панајотовић.

Са садржајем ових прилога читалац ће се упознати у овом издању.

Остале теме:

За Зборник радова посвећених двестогодишњици *Српског рјечника* Вука Ст. Карадића, који објављује Филозофски факултет у Косовској Митровици, урађен је рад:

М. Илић: *Пастирска лексика Старе планине и Пећког Подгора.*

За зборник радова посвећених проф. Михајлу Радану, који објављује Западни универзитет у Темишвару (Румунија), урађени су радови:

Н. Богдановић: *Пастирска лексика ЈИС и Општекарпатски дијалектолошки атлас;*

А. Савић Грујић: *Синонимичност пастирске лексике ЈИС;*

М. Илић: *Деривати именица овца и коза у стаду пастирске лексике ЈИС.*

На 5. међународном скупу Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима, у Темишвару (Румунија), Мирјана Илић поднела је реферат *Боја и пастирски именослов*.

О чему је овде реч?

Радећи на Монографији и речнику сарадници пројекта уочили су могућност да се позабаве и неким другим, пропратним или пратећим темама, па су неке и обрађене у облику краћих прилога који су понуђени текућој стручној периодици за објављивање.

Ови радови чине целину са темама наше монографије, а добар степен комплементарности с радовима у Монографији доносе радови

М. Илић: *Деривати именица овца и коза у стаду пастирске лексике ЈИС,* и А. Савић Грујић: *Синонимичност пастирске лексике ЈИС.*

Грађа из наших теренских упитника (преко 1000 страна, са преко 737 питања, и много потпитања, попуњених у преко 50 села, рачунајући и она која су изван подручја наше монографије) пружа могућност за обраду сточарске лексике по принципима лингвистичке географије. Као засебна тема намеће се обрада језичког пастирског фолклора југоисточне Србије.

У светлу свега изложеног први пут се у проучавању сточарске / пастирске лексике сусрећемо са пројектом који је колективно дело више истраживача (од теренских до оних који треба да обаве лексикографску обраду). Иако се не може очекивати да ће погледи сваког од њих бити дољно синтетисани тако да воде неком амалгаму на слици света која се представља пастирском лексиком, ипак се нека уопштавања могу извести, а она су подједнако важна као и индивидуални погледи, јер свака појединачна информација као нијанса на тој сложеној слици света тешко да је производ тренутка, информатора, већ долази из вишевековног искуства не само једног народа. Колективне монографије нису кохерентне, козистентне, али пружају шири спектар сагледавања конкретне језичке појаве.

Надамо се да ће се наћи трудбеника и за ове захвалне задатке науке о нашим народним говорима и народној култури југоисточне Србије, који су, захваљујући брзим друштвено-економским и политичким променама,

као и девастацији села и наглом претварању становништва у старачко, изложени скром забораву.

Пастирска лексика и пастирски фолклор

Изван лексичког фонда али не и изван пастирског живота постоји богат пастирски фолклор, који обухвата на једној страни обичаје, игре, музику, а на другој усмено песништво са тематиком и мотивима пастирског живота. Тај усмени, језички део, за нас овога пута занимљивији, доста је сложен и богат, што опет, са свој стране, говори о дугој традицији пастирења и богатству материјалног и духовног живота горштачког живља, што се, разуме се, наслеђа на иначе богату народну (усмену) књижевност југоисточних предела где живи српски народ.

Увидом који смо стекли радећи на овом пројекту, уочавамо постојање записа бројних изрека и пословица, фразема и других „у обичај узетих речи”, и у њима се, према ономе што видимо:

а) изражавају (са)знања о нечему што је стечено кроз искуство у раду са стоком, дакле – кроз пастирење, и, како то бива, преносило се с генерације на генерацију. Међутим, и кад се њима саопштава најобичније, свакодневно, искуство, оне нису лишене неке поуке трајнијег карактера (ваљда зато и улазе у ред убичајених израза!);

б) изражавају усвојене мудрости пастирског живота, у вези са природом, животињама и другим људима. Тада имају карактер правих пословица и могућност општије примене;

в) симболички означавају убеђења и ставове из света социјалних односа представљене карактером и позицијом стоке у односу са човеком;

г) манифестације и одлике животиња које се пројектују на свет људских односа, са педагошком поруком у духу народне филозофије.

Пастирски живот прате и народне песме, понејвише љубавног карактера.

У зборнику *Гора бриљанова* (Народне песме пиротског краја) Новице Живковића (в. Библиографију), пажња истраживача окреће се тзв. овчарским песмама, које се обично сврставају у посленичке.

У својој класификацији лирских песама Вук нема овчарске песме као посебну врсту, а немају је ни други записивачи. Међутим, у овом крају постоји знатан број песама које су својом садржином везане за живот и доживљаје овчара, те се од њих може сачинити група овчарских песама.

Пиротски крај је од давнина био познат по пространим старопланинским пашњацима и бројним стадима оваца која су на њима напасана, по многим овчарима, појатарима и бачијарима који су та стада чували, овце стригли, музли и јагњили, и сир и качкаваљ правили. Овчари су били, каже се овде, 'овчије мајће'. Њихов живот био је пун рада и напора, самовања и лишавања, без романтике и поезије. Песма каже:

Проклета да је девојча
 Која се вара с овчара,
 Овчар је туга голема,
 Не знаје делник⁷ ни празник,
 Не знаје лето ни зиму,
 Црна му земља простирика,
 Ведро му небо завивка.

(Живковић 1998, 12)

Број и квалитет ових песама, као и чињеница да су оне израз схватања живота на пределима у којима је сточарство битна, ако не и основна делатност, оправдавају Живковићеву намеру да овчарске песме издвоји у посебну целину и тако уведе у систематизацију⁸ усменог песништва, прихваћена је и код других записсивача и тумача, а стигла је и до антологијских структура. У најновијој таквој књизи, *Антологији усменог песништва источне и јужне Србије* Љубише Рајковића Кожељца (в. Литературу), већ имамо одељак Пастирске песме (у Оквиру шире целине – Посленичке песме) са 17 песама, од којих само две или три нису из старопланинске зоне (Рајковић 2016: 66–72).

Са увећањем записа усменог песништва са терена, чemu су (што се наше области – југоисточне Србије – тиче) највише допринели др Момчило Златановић (Врање), прота Драгутин Ђорђевић (Лесковац), др Љубиша Рајковић (Зајечар), Драгослав Манић Форски (Бабушница), др Радослав Раденковић (Сврљиг) и други, међу посленичким песмама почеле су се, као засебна група, издвајати и *овчарске песме*.

Неке од њих прате и одређене обичаје, али је основни тон исказивање љубави између пастира и пастирица. Све су, претпостављамо, биле певане.

Уза сву занимљивост, пастирски фолклор не нуди неку посебну лексику, каква се не би нашла у другим видовима комуникације. Оно што тамо налазимо, већ је запажено и уgraђено у речник. Изузетак су, можда, поједине граничне области, које се, додуше, везују за пастирски живот али их је тешко, без остатка, сврстати у пастирску лексику (још мање у лексику сточарства!), попут назива свирала, назива народних кола, назива за шаре на плетенинама, тканинама и везу. Свуда се ту може наћи и речи које су мотивисане пастирским реалијама (пас на ћилиму, јагње на „домаћици” – оној изнад шпорета, птица на пешкиру, цвет на кошуљи, рогови на резбаријама, ...), али она као да није превасходна лексика за поимање и описивање пастирског живота. Остаје, ипак, да се језички пастирски фолклор југоисточних предела Србије обради као засебна тема.

⁷ Делник = радни дан, дан кад се дела, ради.

⁸ Групи *Посленичке песме*, према Рајковићевој класификацији припадају: Копачке песме, жечелечке песме, пастирске песме, пчеларске песме, седењаћарске песме (Рајковић 2015: 61–75).

*

И на крају, допуштам себи један лични исказ.

Пишием овај предговор као да ходам за стадом: некад убрзаним кораком да престигнем дивљакуше које су се намерачиле на туђу њиву под зеленом пшеницом, некад спорије кад знам правац брава занетих пашом, а некад у сустају, кад могу погледати небо и облаке, који се близу, тик над Вршаником, преоблаче, некад испредњачим па призивам мисао да пође тамо куд бих ја хтео, не знајући ни кога мамим, ни кога терам. Једном сам се, пратећи стадо у Рудинама бучумским, близу друма, био занео читајући неку књигу, па су пролазници – видећи ме са наочарима, књигом, транзистором и стадом са два умилна блага звоница, прозборили тихо, али тако да сам их могао чути: Од чега ли овај болује?! Доиста...? Можда још од тога дана знам да ће се догодити ово што следи.

Октобар 2019.

Недељко Р. Богдановић

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ У НАУЦИ О ЈЕЗИКУ

Ана Р. Савић-Грујић

Пастирство представља сложену делатност која се одвија унутар сеоског газдинства. Овај комплексан феномен одређен је природним и цивилизацијским условима традиционалног друштва и заснован како на стварним елементима материјалне културе, којима се регулишу најважнији аспекти пастирења (исхрана и нега стоке, смештај, прерада производа...), тако и на сложеним елементима духовне културе у којима се одражавају обичаји чланова одређене заједнице, њихова веровања, култура, народна филозофија и сл. Проучавање назначених карактеристика пастирства првенствено је заједнички етнографије и етнологије, на шта посебно указује Клепикова у раду *Славянская пастушеская терминология* (Клепикова 1974: 5). Међутим, у историјском и културном току, паралелно с природним и спонтаним развијањем и усавршавањем човековог односа са животињама из окружења, развијао се и лексички фонд којим је човек настојао да означи сваку познату реалност, односно све што се под појмом сточарења, сточарства, пастирења, пастирства поима и спомиње у комуникацији.

Подстакнут оваквим стањем професор Недељко Богдановић је у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу покренуо пројекат *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије*, а у оквиру њега потпројекат *Лексика пастирства*. Формирањем Огранка САНУ у Нишу појавила се могућност да се некадашњи пројекат настави.

Иако су науци о језику неопходна свеобухватна лингвистичка истраживања којима би се представила пастирска терминологија на целом српском говорном подручју, оваква територијално омеђена истраживања требало би да резултирају детаљнијом анализом, а самим тим и јаснијом језичком сликом пастирске терминологије одабраног говорног подручја.

Један од првих задатака у раду на Пројекту био је да пастирску лексику сагледамо кроз призму опсервација других аутора који су стварали на основу материјала с призренско-тимочког дијалекатског подручја. Компаративна анализа већег броја радова пружила нам је нека нова сазнања и

омогућила свеобухватно сагледавање пастирске терминологије југоисточне Србије, произашло из досадашњих истраживања.

Појава комплетнијих збирки пастирске лексике отпочиње радом Н. Богдановића у зајечарском *Развитку*. Рад је убрзо модификован и објављен у првом броју *Ономатолошких прилога* (1979), а потом и у књизи *О говору и именима* (1990). Истичемо његов значај јер се ту први пут врши тематска систематизација пастирске лексике на тлу источне Србије и у оквиру ње уводи разграничење појмова име : назив. Наиме, према речима Н. Богдановића, назив представља привремено именовање, мотивисано каквом видљивом ознаком и често је условљен неким временским моментом. „Називи имају детерминативни карактер и само неке врсте назива прерастају у имена“ (Богдановић 1990: 93). Н. Богдановић дистинкцију назив : име представља на фонду речи којима се означавају појединачна грла ситне стоке, првенствено овце и козе у говору села Бучума (источна Србија).¹

Поред општег назива *бráб*² наводе се и општи називи обе врсте: *овéн*, *овиá*, *јágње*, *јáрац*, *кóза*, *јáре...*

У зависности од квалитативног обележја које је иницирало одређени назив, Н. Богдановић је издвојио десет група:

а) називи према боји брава: *Бáља* 'бела овца', *Гáлка* 'црна овца', *Жýјка* 'риђа овца или коза', *Чáпа* 'бела коза или овца са црним ногама око папака'... Сви називи из ове семантичке групе редовно прелазе у имена брава.

б) називи према телесним ознакама

– уши: *zájче*, *zájкои(к)а* 'јагње или овца са великим ушима', *клипои(к)а* 'овца или коза с опуштеним ушима', *чýле*, *чýља* 'јагње с кратким ушима, често без врха'...;

– рогови: *вýлои(к)а* 'коза са виластим роговима', *рогáча* 'рогата овца или коза', *шýта* 'коза или овца без рогова'...;

– реп: *длгорéпка* 'овца дугачка репа', *кýс(к)а* 'овца кратка репа', *pé-пои(к)а* 'овца дугачка репа'...;

– осталае ознаке: *гýва* 'овца која има бујну вуну на врату', *чýпа* 'коза или овца са кратким сисама', *шильћа* 'овца са изразито шиљастом губицом'... Називи из ове семантичке групе прелазе у имена брава.

в) називи према узрасту: *бágње* 'мало јагње', *сисáлче* 'овца у трећој години', *сугарýц* 'позно јагње или јаре'... Будући да се ради о именовањима подстакнутим каквом привременом одликом, ови називи не прерастају у имена.

¹ Овакву дистинкцију нешто раније уочио је и описао М. Пижурица полазећи од стања у говору Роваца (Пижурица 1971).

² Из техничких разлога смо уместо знака за експираторни акценат користили знак за дугоузлазни.

г) називи према квалитету и понашању: *Бýрка* 'овца која стално трчкара тражећи бољу пашу', *Голубићка* 'мирна овца', *Свíленка* 'овца са свиластом вуном'... Ови називи представљају имена брава и не припадају апелативима.

д) називи према плодности и млечности: *бýза* 'овца која је донела на свет двоје младунчади', *јáловица* 'овца без плода', *млекуља* 'млечна овца'... Називи из ове семантичке групе не прелазе у имена брава јер углавном представљају именовања подстакнута тренутним карактеристикама.

ђ) називи за болесне браве: *брљи́вче* 'болесно бравче које стално врти главом', *мýса* 'слинава овца', *сметењák* 'ован неспособан за приплод'... Ово су привремени називи и ретко прерастају у имена.

е) називи према времену млађења: *блáгоша* 'јагње дошло на свет на Благовести', *дáнка*, *недéља*... Ово су називи мотивисани временом доласка на свет и редовно прерастају у имена.

ж) називи према звону: *званárка*, *клепетáрка* 'називи оваца које носе звоно'. Ово су само привремени називи, условљени позицијом носиоца и не прерастају у имена.

з) остали називи. Овој скupини припадају општи називи за овна *бáцко*, *бáче* и један број назива нејасне мотивисаности: *вáњошка*, *кáњошка*, *лíвровиа*... Ови називи не прерастају у имена.

и) остала имена. Семантичку мотивацију неких имена није лако објаснити: *грлица*, *девóјче*, *ráда*...

Мада пописани називи и имена брава репрезентују ситуацију у једном селу источне Србије, њихова бројност указује на богатство семантичких мотивација које су условиле њихово постање.

У раду је дат и краћи осврт на творбене карактеристике забележених лексема.

Иако скромних претензија, овај пионирски рад Н. Богдановића има значаја јер је први потпунији преглед назива коза и оваца једне сточарске регије на периферији наше националне и језичке територије. Поред тога што је истакао разлику између апелатива и онима, односно везу апелатива и онима у исти мањ, краћим освртом начео је и питање творбених карактеристика овога слоја дијалекатске лексике. Такође, омогућио је увид који ће помоћи потоњем стварању упитника за теренски рад на простору југоисточне Србије.

У међувремену, говори призренско-тимочке дијалекатске зоне постали су предмет значајних лексикографских проучавања. Објављен је већи број дијалекатских речника, а агилније се приступило и ономастичкој обради то-понимије. И у речницима и у ономастичкој грађи похрањен је значајан фонд сточарске лексике, који је указао на потребу за конституисањем посебног упитника за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије и њеним системским проучавањем. Иако је таквих упитника већ било,³ Упитник за при-

³ По једном упитнику прикупљана је грађа за монографску обраду *Пастирске терминологије Срема* (Бошњаковић 1985), *Пастирске терминологије Кривовирског Тимока* (Ракић-Ми-

купљање сточарске лексике југоисточне Србије (778 питања), који је саставио Н. Богдановић, потврдио је своју сврху – да свако истраживање поред великог процента заједничке материје има и сегменте који су својствени локалној ситуацији, како на плану значења и језика тако и на плану поимања неких реалија сточарског живота и сточарења. Односно, једна од главних вредности оваквих упитника јесте што полазе од конкретних резултата одговарајућих средина које се истражују.

Најкомплетнија збирка лексема којима се расветљава животно и језичко богатство Лозанаца, као репрезентата сточара и сточарске језичке комуникације у сврљишком крају, јесте монографија *Сточарска лексика села Лозана* (2005) Д. Јоцића. Прикупљена, прецизно систематизована и анализирана грађа резултат је вишегодишњег теренског истраживања врсног познаваоца народног говора и културе, притом, вештог испитивача и озбиљног језичког истраживача. Чинећи споменик некадашњег живота, овако представљена сточарска лексика заувек је отргнута од заборава и дата новим генерацијама као значајан материјал за будућа лингвистичка и етнокултуролошка истраживања, јер језик овде забележен „није само средство споразумевања, већ је то и њихово умјење, знање и осећање; често и мука, али и радост, њихова духовна игра, важна, брижна и далекосежна“ (Јоцић 2005: 7).

Детаљна лексичко-семантичка анализа фундирана на релевантној и обимној грађи, забележеној на терену на основу Упитника за прикупљање сточарске лексике Н. Богдановића, пружила је могућност да се утврди опсег лексичких јединица које уз опште називе домаћих животиња обухватају и: „делове тела животиња, њихово размножавање, узраст, болести, посебна имена, прерађевине и неке лексеме везане за сточаре“ (Јоцић 2005). У оквиру три тематске целине: 1. Врсте животиња и њихове јединке, 2. Узгој и нега стоке и 3. Прерађевине од стоке издвојене су тематске групе с лексичким јединицама којима се вербализује стање регистровано на терену.

Тематска целина *Врсте животиња и њихове јединке* обухвата седам тематских група.

а) „Општи називи за јединку и колектив“: *брáв, стóка, мáрва*.⁴ У употреби су и синтагматски спојеви *сýтна стóка* за овце и козе и *кру́тна стóка* за говече, коња и магарца. Представљени су и називи стоке према збиру и количини: *стáдо, буљéк, крðо, чóпор, сýрија, булúмента* уз прецизно навођење који колективни назив се употребљава за коју врсту животиња. У вези са сваком животињом дати су појединачни називи, истакнуте су битне карактеристике везане за говорно подручје, али и културне специфичности.

лојковић 1993) и *Пастирске терминологије Пећког Подгора* (Јашовића 1997), чија систематизација даје велику помоћ сваком новом истраживачу целине сточарске лексике неке регије.

⁴ У раду се нећемо бавити значењем лексема које наводимо као илустративни материјал за потврду одређене појаве. Читаоце упућујемо да значење потраже у *Пастирском речнику југоисточне Србије* Н. Богдановића који се ради напоредо са овом монографијом.

б) „Делови тела (заједничке и посебне лексеме)” у оквиру којих су:

- лексичке јединице којима се означавају делови тела заједнички свим животињама: *главá, ногá, меiчинá, кочíна...* и
- лексичке јединице којима се означавају делови тела специфични за поједине животињске врсте: *прљица* ‘предњи део главе оваца’, *nápak* ‘део ноге коња и магарца којим се додираје тле’, затим различити називи косматих израштаја на телу животиња: *вúна* (овца), *кóзина* (коза), *длáка* (говече), *перушийна* (живина)...

в) „Размножавање (оплодња и млађење)” где су:

- лексичке јединице којима се означава манифестовање полног нагона: *трáжи* (за овцу, кобилу), *вréка* (за козу), *rýца* (за краву), *мрðда* (за магарицу), *буkári* (за свињу)...;

- лексичке јединице којима се означава парење: *мркаju ce* (за овце), *бýkaju ce* (за краве), *затасýju ce* (за магарце)...;

- лексеме за означавање чина млађења и рођења младунчета: *jágњи ce* овца, *кóзи ce* коза, *ждрéби ce* кобила...

г) „Узраст стоке”: *сýсалче, двýска, дртурийна...* Било да се ради о монолексичким јединицама или синтагматским лексичким конструкцијама, прецизном значењу доприноси богат илустративни материјал забележен на терену.

д) „Болести и лечење” где је забележено „велико познавање врста болести, њихово манифестовање, начин и средства лечења” (Јоцић 2005: 21):

- оболења: *иáп* (овца, говедо, коњ), *малокáвна* (коза), *извéни вéтар* (свиња)...;

- физичке повреде: *стрóши рóг* (овца, говедо), *опонрýжен* (коњ), *циéни ce* (свиња)...;

ђ) „Посебна имена”. У оквиру ове тематске групе су набројана именовања мотивисана:

- телесним особинама: *Róшка, Клипна, Чýља...*;

- психичким особинама: *Вýдало, Делбедéр, Свérка...*;

- временом млађења: *Ђýрђа, Младéна...*

е) „Узвици при терању и вабљењу стоке и оглашавање стоке”:

- терање и вабљење: *рýј, jáли, цýц...*;

- оглашавање: овца *блајú*, коза *врешитý*, говече *мýца...*

У оквиру друге тематске целине *Узгој и нега стоке* јесу четири тематске групе.

а) „Радници у сточарству”: *овчár, погонíч, козár...*

б) „Смештај стоке – објекти”:

- непокретни објекти: *повáта, бýло, колýба, штáла...*

- покретни објекти: *трљák.*

в) „Исхрана стоке и хранива”. Исхрана стоке вербализована је, изменђу осталих, лексичким јединицама: *náша* и *íспаia*. Хранива се означавају

лексичким јединицама: *ранá* 'општи назив', *сéно, шúма, огríзина* 'отпад од сена', *слáма, момúржиште* 'кукурузовина'...

г) „Предмети, средства и опрема за чување стоке”: *јáсла, корúбица, сóларка...* Као најбројније, посебно су издвојене лексеме којима се именује опрема за коње: *самáр, седлó, узенђúје, ам, пашијák*. Бројни су и називи штапова за терање стоке: *криváк, прýт, товáга, кукáља, вржdýна...*

Тематском целином *Прерађевине од стоке* обухваћене су тематске групе које садрже лексичке јединице за означавање различитих производа.

а) „Производи од млека”: *млекó (óвче, кóзје, кráвје), сíрење, сíрутка, вýрда, сметáна, бéлмуж...*;

б) „Производи од коже”: *кожá (јагњéћа, jарéћа, телéћа, говéџа...); опýници, тарапчúг 'врећа од штављене коже у којој се чува брашно', скорњé 'кабаница од нештављене козје коже', обљáло 'део коже који се ставља у опанак'...;*

в) „Производи од вуне, кострети и рогова”: *вýна (черáпе, јелéчичи, дрéје, вýте...); козýна (врýце, конóпци, јенçéк, покраваýи...); рóгови (чешљóви, корýце за брýтве);*

г) „Производи од меса”: *мéсо (óвче – овчéтина, јагњéће – јагњéтина, кóзје, jарéће – jарéтина, говéџе – говéцина...), питýје, јанија, подрóбица, печенýце...*

Други део ове студије посвећен је творбеној анализи, којом је указано на основне творбене карактеристике које су произашле из прикупљеног материјала. Анализи су подвргнути именички, глаголски и неки придевски деривати добијени префиксацијом и суфиксацијом, као и творенице настале комбинованом творбом. Посебна пажња посвећена је анализи суфикса, њиховом значењу и продуктивности.

У делу насловљеном *Дијалекатске одлике* указано је на фонетске и морфолошке карактеристике говора села Лозана, које у потпуности потврђују његову припадност тимочко-лужничком говорном типу.

Посебан значај ове студије представља *Речник сточарске лексике села Лозана*, односно детаљан попис свих лексема које према ауторовом осећању припадају сточарској терминологији.

Поред радова Н. Богдановића и Д. Јоцића који су у потпуности посвећени сточарској лексици на подручју југоисточне Србије, било је и оних којима сточарска лексика није била примарни задатак. Обрађујући ономастички поједине делове југоисточне Србије, аутори нису могли занемарити дијалекатске одлике забележене грађе нити уплив лексике сточарења / пастирења на ономастичке системе. Тако су својим сведочанствима омогућили даљу разраду јединственог задатка истраживања сточарске лексике у привредној делатности, у именовању простора, у језику, па и у култури свакодневног живота сељачког живља током историје, на просторима која данас доживљавају демографску девастацију, замирање привреде

и затирање живота на селу, најпре и највише у језички најзанимљивијим пределима.

На основу ономастичке грађе прикупљене на терену југоисточне Србије В. Вукадиновић је у монографији *Топоними зоонимског порекла* (1996) сачињио детаљан попис (микро)топонима заснованих на зоолошкој лексици. Будући да се ова монографија тематски само делимично тиче пастирске лексике, у фокусу наше пажње нашли су се само називи домаћих животиња у топонимији.

Поред општих осврта на топониме зоонимског порекла и на њихово место у лексичком систему, аутор је у поглављу *Семантичке карактеристике* указао и на њихове значењске особености. Тако су на основу значења (микро)топоними мотивисани зоонимским лексемама разврстани у три групе:

1. Прву групу чине секундарне семантичке реализације зоонима код којих није дошло ни до каквих измена основног облика, већ само до метафоричког преноса назива на основу асоцијативног повезивања: *Јарыц, Magare, Tele, Шатке...*;

2. У другој групи налазе се (микро)топоними чији су називи „изведени од назива животиња према њиховом станишту или некој другој карактеристици” (Вукадиновић 1996: 10). Са синхронијске тачке гледишта мотивисаност многих топонима из ове групе није потпуно јасна. Стицајем околности ово подручје претрпело је историјске и економске промене које су велики број пунктова оставиле без житеља. Расељавање становништва утицало је да поља опусте, а неконтролисано истребљавање да многе животињске врсте нестану. Међутим, променама су одолели многи (микро)топоними посведочени у прикупљеној грађи: *Воловарник, Говедарник, Козарник, Коњарник, Овчарник...*;

3. У трећој групи су (микро)топоними којима се именују „места где се некада одвијала делатност везана за животиње”. Топоними у овој групи представљају деривате мотивисане зоонимима, а изведене суфиксима -ица и -ишице. У грађи су потврђени називи: *Биволица, Јарчиница, Magareвица, Ждребиште, Јарчишице, Свињишице...*

Будући да је за разумевање значења регистрованих (микро)топонима често неопходно спровести и творбену анализу, аутор је посебно издвојио поглавље *Структурне (творбене) карактеристике*, где је указао да се и на творбеном плану одражавају битне семантичке карактеристике.

а) Најпре, један број (микро)топонима јесу монолексичке јединице које се у основном значењу реализују као називи животиња, док се у процесу лексичко-семантичке деривације, односно метафоризације, развија значење имена места без икаквих измена на творбеном плану: *Magare, Tele, Шатке...*

б) Око 180 (микро)топонима, укључујући све фонетске варијанте, јесу деривати мотивисани одређеним зоонимским лексемама и изведени одговарајућим суфиксима. Случајним одабиром као пример издвојили смо само деривате мотивисане зоонимом коза: *Козја, Козјак, Козјачица, Козило, Kозилишице, Козница, Козара, Козаре, Kозарник, Kозарница*.

в) Највећи број (микро)топонима (око 260 укључујући све фонетске варијанте) чине двочлане синтагматске конструкције, најчешће сачињене од географских апелатива и придева изведенних од зоонимских лексема. Примера ради, издвајамо (микро)топониме који у свом саставу имају придевску лексему мотивисану зоонимом коза: *Козји брег, Козји грб, Козја грбина, Козии дол, Козарска долина, Козличка долина, Козладерска долина, Козја дувка, Козји камен, Козји камик, Козја нога, Козји праг, Козји поток, Козја падина, Козарски рид, Козјослатска река, Козја слатина, Козја стена.*

г) Забележана су и два релациона (микро)топонима *На вука басенога, На орлово дупе*, настала додавањем предлога испред двокомпонентних назива места.

д) Посебну групу чине сложене именичке лексеме настале различитим начинима творбе, које у свом саставу имају и основу неке зоонимске лексеме: *Дигнимагарци, Јурикобила, Овчибаба, Свињивр...*

Аутор је након детаљне систематизације издвојио 81 назив за животиње (и њихове младунце) који суделују у образовању (микро)топонима: „Домаће животиње заступљене су са 23 врсте, дивље са 20 (звери 7, гмизавци 3, водоземци 4, глодари 4), птице 30 (живина 5, остале птице 25) и инсекти са 10 врста” (Вукадиновић 1996: 26). Овако велики број зоолошких лексема у образовању (микро)топонима опревдан је чињеницом да животиње, посебно домаће, свакодневно окружују човека и у непосредној су конкретној и симболичкој вези с његовим животом. Најпродуктивније извршиле за развој секундарних значења која се односе на (микро)топониме представљају зооними: *вук* (37 назива), *говедо* (26 назива), *коза* (41 назив), *коњ* (35 назива), *мечка* (42 назива). Будући да су животиње носиоци различитих симболичких вредности и чине важан сегмент културног, митолошког и фолклорног наслеђа српске културе (Новокмет 2016: 17), ова сазнања чине подстрек за даља тумачења и утврђивање културолошких оквира, односно идентификовање мотива за овакав тип метафоричких преноса.

Монографија садржи и поглавље где је посебно указано на неке језичке карактеристике, односно потврђене су одлике утврђене ранијим дијалектолошким студијама, првенствено *Дијалектима источне и јужне Србије* А. Белића.

На основу расположивог материјала В. Вукадиновић је регистровао већи број суфикса којима се од зоонима граде топоними.

Посебан значај ове монографије представљају лингвистичке карте којима је указано на географску распоређеност битних језичких чинилаца који се распознају у тематској групи топонима.

У поглављу *Речник* експлицитно је уазбућена, обележена акцентом, уз прецизно навођење свих фонетских и морфолошких ликова.

Значајан допринос проучавању сточарске лексике југоисточне Србије представљају и размишљања Н. Богдановића, презентована у поговору ове монографије. У тексту *Онимизација сточарске лексике* Н. Богдановић

је изложио своја сазнања о путевима преласка апелатива у оним, на конкретном терену и у конкретним комуникацијским условима југоисточне Србије (призренско-тимочка дијалекатска област).⁵

И у монографији *Микротопонимија Сврљига* (2005) Н. Богдановића издвојен је, између осталих, велики број микротопонима који се јављају као изведенице или синтагматски називи од назива домаћих животиња: *биво* (Биволица), *во* (Волујак), *вепар* (Вепрова бара), *говедо* (Говедарица), *јагње* (Јагњило), *јаре* (Јаричиште), *коза* (Којзача), *коњ* (Коњар), *крава* (Кравјански бунар), *куче* (Кучја падина), *мачка* (Мач(ј)а глава), *овца* (Овчарски гроб), *петао* (Петловача), *свиња* (Свињиште), *шиљеже* (Шиљегарник);

У раду налазимо и један користан сумарни податак: „Уз помоћ 79 топонима насталих од зоонима, у Сврљишкој котлини именује се укупно 130 локалитета. У укупном фонду топонима то чини 4%“ (Богдановић 2005: 80).

И то није све, јер сточарске лексике има и у изведеницама које значе сточарске објекте, опрему, производе, мануфактуру. Наводимо само неке интересантније лексеме које су изведене од сточарске лексике или припадају и даље овом лексичком скупу: *бачија*, *јагњило*, *козило*, *обор*, *појата*, *појило*, *става*, *струга*, *трљак*; *кашкаваљ* (Богдановић 2005: 81, 83).⁶

С прикупљеном грађом, и уз појачан интерес за њу и све што она пружа, појачавао се и задатак истраживача. Наиме, продубљују се поједина питања сточарске лексике, о чему сведоче и два зборника радова колективе сарадника Студијске групе за српски језик Филозофског факултета у Нишу.

Друга свеска *Дијалектолошких истраживања* (2007), објављиваних у издањима Филозофског факултета у Нишу (свеску уредила Н. Јовић) посвећена је управо питањима сточарске лексике.

На почетку зборника стоји рад В. Јовановића *Социјално-психолошке основе односа човека и животиње*, који доприноси разумевању односа човека и животиња из којега настаје богат систем речи и израза како за опис стоке и сточарења тако и за комуникацију која се развија између домаће животиње и њених пастира. Аутор истраживање заснива на корпусу прикупљеном у селу Каменица код Ниша. Рад се састоји се из четири поглавља и речника мање познатих речи. Значајан допринос представљају текстови дати у извornом облику. Овај рад је само зачетак истраживања, чијим би се продубљивањем могло доћи до много већих резултата.

Н. Јовић је у обимном раду *Сточарска терминологија у Речнику тимочког говора* извршила семантичку анализу и систематизацију лексике

⁵ Временом се богатио фонд језичких чињеница каквим се бавио В. Вукадиновић те су се створили услови и за наставак даљих проучавања, о којима се излаже у засебном раду С. Ђорђевић у овој монографији.

⁶ Сличне прегледе, с мање или више података, налазимо и у радовима Ј. Динића *Ономастика Заглавка*, Љ. Рајковића *Кожельца Ономастика Тимока*, Љ. Ђирића *Ономастика белопаланачког краја*, Д. Златковића *Микротопонимија пиротског краја*, у више радова у *Пиротском зборнику* и других.

народних говора тимочке регије. Анализом је обухваћено око 700 лексема у вези са сточарском терминологијом. Први део семантичке анализе носи опште називе за стоку и у вези са стоком. Дати су општи називи за јединку, називи за угинуле животиње, називи за болести и смрт животиња, називи колектива и узраста стоке, називи за плодну и неплодну стоку. Ту су још и називи делова тела животиња, унутрашњих органа, као и називи за особине и понашање стоке.

У другом делу семантичке анализе првенствено су разматране лексеме у вези са овцама, које су и најбројније, али и лексеме које се односе на козе, говеда, коње, магарце, свиње и живину.

Остале лексеме из домена сточарске терминологије разматране су у оквиру поглавља: *Болести према врстама стоке и понашање оболеле стоке, Лучевине, Опрема за стоку, Узвици за терање и вабљење стоке, Простор и просторије за чување и напасање стоке, Храна за стоку, Сточарење, Алатке које се користе у вези са стоком или прерадом сточарских производа, Сточарски производи, Посуђе и посуде, Радници код стоке, Опрема пастира, Пси, Остало.*

Последње поглавље семантичке анализе посвећено је лексемама које имају метафоричку употребу. Указано је да се у некој од секундарних семантичких реализација називи животиња могу односити на људе, биљке, друге животиње, предмете, игре и сл.

Кратак осврт на фонетске особености потврдио је припадност призренско-тимочком говорном типу, док су творбеном анализом представљени најпродуктивнији префикс и суфикси и утврђени начини грађења и творбени модели.

Рад садржи и додатак који је донео поглед на етимологију најзагонетнијих јединица овога фонда. Етимолошком анализом утврђено је да је сточарска терминологија у основи словенска, али је значајан и проценат позајмљеница. Међу најстаријим су романизми, грецизми, а спорадично су забележени и албанизми. Турцизми су новијег датума, али су с обзиром на културне и историјске прилике прилично заступљени. Међу страним речима могуће је пронаћи и понеки германизам, а има и оних чије порекло није могуће прецизно утврдити.

Рад М. Илић *Узвици у речницима југоисточне Србије*, наоко скромног обима, значајан је јер начиње тему употребе узвика у комуникацији са животињама, за коју је потребан и обимнији материјал и студија говорне ситуације у којој се јавља то комуницирање. На основу постојеће поделе узвика ауторка је извршила поделу узвика забележених у дијалекатским речницима и закључила да је узвика који се односе на животиње мало с обзиром на значај сточарства у селу. Детаљније истраживање уследило је касније, а резултати су објављени у новој верзији рада, насловљеном *Комуникација човек – животиња* (в. ниже).

У раду *Имена паса у југоисточној Србији* Ј. Марковић је имена паса сагледала са културолошког и семантичког аспекта. Будући да је давање имена у вези са културолошким приликама у одређеном крају, аторка закључује да би ово истраживање на неком другом терену дало другачије резултате. Имена до којих се овом приликом дошло, разврстана су према семантичкој мотивацији која може бити условљена бојом пасје длаке, врстом длаке, понашањем пса, карактером, величином (узрастом), те даном када се пас окотио. Некада је именовање засновано на антропонимима, а ређе је мотивисано именима других животиња, називима филмских јунака и сл. Будући да су поједина имена паса врло фреквентна, прерасла су у синониме за пса.

У осврту на творбене особености имена паса, Ј. Марковић истиче да је мало творбених модела, али да постоји тежња да се тај број увећа.

У раду *Имена коза* Д. Златковић се бави питањем имена коза у говорима југоисточне Србије. Аутор продубљује сазнања о путевима настанка имена, односно тражи и проналази мотивацију за онимизацију и прецизира сазнања о систематизацији уочених атрибуата јединке који су могли утицати на настајање имена. Од бројних квалитативних обележја која могу представљати подстрек за номинацију, издвајамо: време млађења, телесни склад или несклад, рогатост, изглед ушију, изглед репа, боју длаке, распоред шара, плодност, понашање и сл. Често су и имена коза заснована на антропонимском моделу. Рад садржи богат списак имена коза који отвара могућност за даље анализе и тумачења.

Љ. Ђирић је аутор текста *Топоними сточарске провенијенције у белопаланачком крају*. Први део овог рада чини речник топонима сточарске мотивације. Многи забележени топоними данас су сасвим страни чак и великим делу локалног живља, те су овакве врсте пописа један од начина да се сачувају од заборава.

У другом делу рада спроведена је творбена анализа забележених назива, где је указано да међу топонимима има и простих речи и изведеница, али је највећи број твореница насталих сложено-суфиксалном творбом.

Два рада, оправдане занимљивости, шире овај зборник на подручје говора изван призренско-тимочке говорне зоне те ћемо их само кратко представити. Г. Јашовић у тексту *Узвици за дозивање или терање стоке и још неки узвици у вези са пословима око стоке* говори о узвицима у комуникацији са животињама у области Пећког Подгора, а М. Вуковић даје врло занимљив рад *Лексика коњарства у Горњем Заостру* (сектор Беране – Бијело Поље). Рад је утолико занимљивији што долази са другог дијалектског подручја, што доноси доста терминологије страног порекла, и што описује језичке јединице из области коњарства, гране која је у призренско-тимочким говорима мање развијена.

Са увећањем броја података и са продубљивањем сазнања која су карактерисала почетну фазу проучавања сточарске лексике, стигло се и до зборника радова *Пастирски именослов* (2016). Овај зборник произашао је

као резултат рада удружења истраживача Хемимонтана⁷ које се бави истраживањем природних, историјских и културних вредности Старе планине и суседних области. У зборнику је представљен именички фонд којим се на подручју југоисточне Србије означавају домаће животиње, првенствено овце, козе и пси. Приређивач овог зборника и аутор већег броја радова различитог обима јесте Н. Богдановић. Он је поред уводнох напомена написао још и текстове *Онимизација сточарске лексике*, *Називи имена брава у околини Сврљига*,⁸ *Што у природи – то и у језику, – Козо једна! – Јарче прчави!* и *Одраз пастирских знања на именовање простора*, који доносе нова сазнанња о именима животиња, различитим изразима у вези са њима, као и о речима које настају у комуникацији са њима.

У раду *Онимизација сточарске лексике* Н. Богдановић говори о ситуацијама у којима сточарска лексика добија специјалну функцију именовања различитих реалности из човекова окружења. Аутор указује на постојање тројаких односа у којима се могу наћи апелатив и оним:

1. апелатив настави да живи са својом општот функцијом, док се оним веже за конкретну реалност (*чуља „овца кратких ушију”* : Чуља „име овце”);
2. апелатив се временом губи, док оним живи као лексема са специјалном функцијом (*оъсьль „магарац”* : *Оиљане „име села”*);
3. и апелатив и оним доживе извесне обличке трансформације и временом изгубе препознатљивост.

Посебна пажња посвећена је процесу настајања микротопонима од зоонима и других апелатива из живота старопланинских сточара. Тако *Бачевина* и *Бачишиће* сведоче о постојању бачија на овим просторима. Бројни микротопоними међу којима су и *Говедарник*, *Јагњилишиће*, *Поватишиће*, *Солила*, *Шиљегарник* данас су само називи њива или сеоских атара и језичка сведочанства да су се на тим просторима некада одвијале различите сточарске делатности. Микротопоним *Овчарев гроб* подсећа на најзначајнијег учесника у сточарењу, док *Каишкаваљчишићица* и *Каишно грне* говоре да је на овим просторима некада постојала организована прерада млека.

У кратком раду *Што у природи – то и у језику* репрезентоване су речи којима се у старопланинском крају означава животињски измет. Ово је уједно и први текст на српском говорном подручју у целости посвећен лексици овога типа.

Рад – *Козо једна! – Јарче прчави!* преноси метафоричка именовања људи заснована на вези по сличности са неком животињом. Н. Богдановић разматра механизме по којима секундарна метафоричка именовања најпре прерастају у надимке, а неретко и у званична имена. У старопланинском крају нека-

⁷ Удружење истраживача НАЕМИМОНТАНА Ниш бави се истраживањем културног и језичког наслеђа Старе планине и суседних подручја.

⁸ Текст је преузет из књиге: Н. Богдановића *О говору и именима*, Градина, Ниш 1990, стр. 93–103.

да су се могла чути имена *Голуб*, *Лабуд*, *Паун*, *Славеј*, *Сокол*. Данас су оваква имена реткост, али сведочанство њиховог постајња представљају презимена и породични надимци. Рад доноси и занимљив попис микротопонима мотивисаних надимцима и именима насталим метафоризацијом према различитим животињским врстама и бројним ентитетима из пастирског живота.

Радови Д. Златковића *Имена коза*, Ј. Марковића *Имена паса у југоисточној Србији* и Н. Јовић *Сточарска лексика у Речнику тимочког говора* преузети су из зборника *Дијалектолошка истраживања II* уз незннатне измене.

Рад М. Илић *Комуникација човек – животиња* наслеђа се на истраживања репрезентована у раду *Узвици у речницима југоисточне Србије* објављеном у претходном зборнику. Из богате грађе похрањене у дијалекатским речницима с призренско-тимочког дијалекатског подручја М. Илић је издвојила узвике који се користе у комуникацији са животињама. Анализирани узвици за дозивање и терање стоке указују на различите однос између човека и животиње и потврђују да животиња препознаје одређене скупове гласова и њихова значења и на њих адекватно одговара.

У монографији *Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ* (Савић-Грујић 2017) указано је да је велики проценат антропографске лексике настао метафоризацијом према различитим животињским врстама из човекова окружења. Метафоричка номинација подстакнута је везом по сличности између датог појма и човека специфичне телесне карактеристике која је „заснована на некој компоненти, као што су, рецимо, функција, облик, боја положај, порекло итд.” (Драгићевић 2007: 148). Секундарне семантичке реализације зоонима које се односе на људе различитих телесних карактеристика, забележене су у многим доменима. Осврнућемо се само на оне које су релевантне за наше истраживање.

Сема изгледа „који је дебео и снажан” условила је развој пејоративних метафоричких назива *бик* и *вόλ*. Исти називи потврђени су и у номинацији особа дебела врата. На продуктивности сема „крупан” и „незграпан” засновано је и секундарно пејоративно значење зоометафоре *бик* посведочено при именовању телесно незграпних особа. Сема изгледа подстакла је и пејоративне метафоричке називе *вόλ/воли́на* у доменима особа округле главе и особа широких ноздрва.

Називи *венđер* и *свињá* у номинацији изразито дебелих особа метафоричке су природе и резултат субјективне оцене појединача. На развој високог степена пејоративности, поред семе прекомерне тежине, утиче сема сликовитости, којом се остварује визуелно повезивање и ствара негативна субјективна оцена. Пејоративна зоометафора *свињá* потврђена је још у именовању особа дебелих образа и особа широких ноздрва.

Пејоративни метафорички назив *кобилáча* може се срести у различитим доменима при номинацији жена чији физички изглед оставља непријатан естетски утисак, што се на језичком плану исказује семом негативног колективног вредновања.

Величина зуба условила је развој зоометафоре *кόň*, док је величина и клемпавост ушију подстакла пејоративни метафорички назив *магáре*.

Метафорички називи *јарýц*, *козá*, *овýн*, *овиá* употребљавају се за именовање лоше оишаних особа.

Називи *гусáн* и *ћурáн* у именовању особа дуга врата успостављени су метафоричким преносом значења, при чему су физичке карактеристике животиња пренете на человека. Скупини лексема којима се именује особа дуга врата својим фигуративним значењем прикључују се и лексеме *голоши́ја*, *голоши́ка*. Примарно значење ових лексема јесте „кокошка или овца голешије и име таквој кокоши или овци” (Динић 2008: 107). Семом изгледа „који је дуга гола врата” подстакнуто је секундарно значење које се односи на особу таква изгледа.

Преносом назива са животиње на человека развила се зоометафора *кокóшка* и у домену особа ситних очију. Мотивација за овакво именовање подстакнута је семом изгледа у којој је садржана информација о величини очију, којој се често као пратећа компонента придржује слабовидост.

Аномалија изгледа простију која се манифестије у виду кожице међу њима условила је метафоричко повезивање особа оваква изгледа с пернатом живином којој су прсти спојени пловним кожицама. Резултат такве везе су зоометафоре: *гúиче*, *плóвán*, *плóвка*, *плóвче*, *шотáн*, *шóтка*.

Зоометафоре *плóвán*, *плóвка* и *шотáн* подстакнуте су и специфичним начином кретања. Све ове лексеме употребљавају се у номинацији особа које се гегају у ходу. На развој зоометафора *шóтка* и *шотáн* поред семе изгледа утицала је и функционална сема која носи информацију о специфичном начину кретања условљеном деформитетом ноге/ногу. Метафоричка употреба лексема *плóвка* и *шóтка* у номинацији женских особа остварена је продуктивношћу семе која носи информацију о њихању куковима.

На конституисање метафоричког назива *петли́чко* поред семе изгледа „који је ситан, мали” утицала је и диференцијална сема у којој је садржана информација о карактерном својству „који је кочоперан”, што је условило развој високог степена пејоративности.

Метафоричка именовања веома су распрострањена и забележена у свим доменима. Она доприносе нијансирању човекових особина и бogaћењу лексичких средстава у експресивном погледу јер обавезно садржи сему оцене и то обично негативну.

Широка употреба метафора код којих преовладавају жива слика и широка палета конотација говори о симболичком погледу на свет, специфичном за дату лингвокултурну област.

Са аспекта језичке интерференције нарочиту пажњу сточарској терминологији посветио је С. Георгијевић, изучавајући суживот Влаха⁹ и Срба, од-

⁹ „Романски становници из центра Балкана прелазе преко Дунава у Азију или се повлаче у планине, те се још дugo времена, све до наших дана, одржавају под различitim називима: Власи, Аромуни, Цинцири, Чичи итд.” (Мусић 1972: 8).

носно Романа и Словена на тлу југоисточне Србије. Друга свеска његових *Балканолошких студија* (Георгијевић 1968) има целине: *Из сточарске терминологије* и *Из сточарске терминологије II*. У оквиру првог написа разматра се више термина за узрасне називе брава: *шиљег – шиљеже, селетак – трзе – су-гаре, младунче, шпуре и копилица, промелац, двизе и стрпла*, а у другом најпре „неки специфични називи за браве”: *онукле, мугара, трпела, пикурап, цап, три, прч, праз*; а затим и „називи брава према боји руна и длаке и другим телесним особинама”: *балабан, балња, бара, баран, бика, бирка, биррова, биза, бушија, цура, чип, чока, чуља, чума, гала, гара и гарушија, лаба, паја, мулин, мургеша, нигуша, пика, пучесе, рамеша, ружкоова, шут, шкаба, вакли*. Ту су и неки називи производа од млека и називи неких јела: *брндза, ира, калња, куластра, не-ишеста, прпа, сјера, сметана; торотан, урда, јомужа*; као и називи места где се држи стока: *мандра, кашер, маргар, мошунा, струга* итд. С. Георгијевић је настојао да већину споменутих назива доведе у везу са романовлашким¹⁰ супстратом, или протумачи у светлу утицаја говора Влаха на српски језик, али тако повеже и саму сточарску делатност говорника који данас имају ове речи у свом лексикону, а то су сточари са целине подручја српског језика на Балкану.

У светлу језичке интерференције сагледана је и сточарска лексика у необјављеном магистарском раду Н. Петровић *Страни елементи у сточарској терминологији југоисточне Србије* (Петровић 1996). Део лексичког фонда, који по мишљењу ауторке припада романизмима, изгледа овако: *бартенина, бешика, бисази, варди, ваша, врч, кукуља, гутураћ, дукатка, Дуња* (име овци), *круна, мазга, мајстор, мачуга, миник, Морча* (име јарцу), *Мратинци, накастрим, Павуноша* (име овци), *пујка, сугаре, чутурица, клашиће, куластра, кара* (тера), *вака, бућа, силажа, тормакуља, базен, галоп, кер, кантуљ*. Из овог магистарског рада проистекла су и два реферата: *Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије* (2015) и *Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије* (2017). Подстрек за настанак ових радова ауторка је пронашла у чињеници да је у већини студија посвећених сточарској терминологији истакнуто да је ова лексика претежно словенског порекла (Бошњаковић 1983: 88, Ракић-Милојковић 1993: 85). Међутим, суживот, а самим тим и језичка интерференција Срба и бројних несловенских народа на подручју југоисточне Србије условили су присуство „страних наноса у сточарској терминологији овог дела Србије више него у другим испитиваним подручјима” (Јовић 2015: 215).

Иако је међу лексемама које се односе на сточарство мало оних које се могу приписати искључиво сточарској терминологији, Н. Јовић у раду *Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије* (2015: 216) прави условну поделу на:

¹⁰ Термин *Романовласи* С. Георгијевић узима као општији појам, и по ширини – за пространство Балкана, и по дубини – за различите историјске периоде, док термин *Власи* као да задржава за становништво источне Србије – данас, или за сточаре – у средњем веку.

1) сточарску терминологију у ужем смислу која се односи на називе, млађење, узраст и делове тела стоке, као и на узгој стоке, опрему за стоку и стручност оних који раде са стоком и

2) сточарску терминологију у ширем смислу, коју чини лексика за означавање прерађевина од основних сточарских производа, средстава, алата и посуда за њихову прераду; лексика за означавање опреме сточара; лексика за означавање сточних болести, те лексика пастирских игара, веровања и административних обавеза у вези са поседовањем стоке.

У овом раду репрезентоване су лексичке позајмљенице у сточарској терминологији у ужем смислу, обухваћене семантичким пољима:

1. општи називи за стоку и у вези са стоком: *буљук, сурија, бачија...*;
2. називи у вези са узрастом стоке: *шиљег, сугаре, багане, ћосен...*;
3. називи у вези са деловима тела појединих врста стоке: *бут, тулбак, чкембе/шкембе, бешика...*;
4. називи лучевина код стоке: *балега;*
5. називи опреме за стоку: *белчуг, алка, ам, јулар, колан, зенђија...*;
6. називи радника око стоке: *чобанин, бач....*

Рад *Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије* представља наставак претходног истраживања те репрезентује лексичке јединице које се односе на:

1. називе у вези са радом са примарним сточарским производима, који се могу односити на:

- рад са млеком: *шарденка, маја, саламур...*;
- прераду вуне: *боји, фарба;*
- рад са месом: *корми, шићемби, коматише...*;

2. називе алатки које се користе у преради примарних сточарских производа:

- за мерење и прераду млека: *зиђ, ћевђип, кутлача, скар...*;
- за обраду вуне: *дерак;*
- за обраду меса: *сатър.*

3. називе сточарских производа

- од млека: *куластра, серав, кајмак, бачија, велија, вурда, буђа, сига, каишаваљ, ћобек, денка, белмуж, качамак, кутмач...;*
- од вуне, кострети и коже: *серава, влна од шиљежићи, ролна, камчелка, штим, клашиће, шајак, багана, ваша, шуба, постаћија, вутарка, черапе, фусикле, ћебре...;*
- од меса: *крезле, бут, вардаљ, черек, кол, џогљан, крменадла, ваша, каши, фрталь, кајса, пастрма, цигерка, сармице, шкембииште, кавурма...*

Све анализиране лексичке јединице својина су југоисточних српских говора, где као позајмице чине саставни део народне сточарске терминологије и непобитни доказ историјских лингвистичких слојева балканског језичког миљеа. Иако је сточарска терминологија југоисточне Србије у основи словенског порекла, ове лексеме показују да је сама природа сточарске де-

латности условила бројне међујезичке утицаје. Тако се међу лексичким по-зајмљеницама у сточарској терминологији уочава старији влахоморавски, албански и грчки слој као и млађи турски слој позајмљеница.

Поред прилога који су у целости посвећени пастирској лексици југоисточне Србије, богата лексичка грађа из ове области похрањена је у материјалу за *Српски дијалектолошки атлас*. У фундусу података прикупљених путем јединственог упитника скоро 120 питања посвећено је домаћим животињама. Атлас доноси прецизне податке о бројним језичким фактима у вези са домаћим животињама: опште називе јединки, њихових младунчади, колектива, називе објекта у којима домаће животиње бораве, називе оних који се старају о домаћим животињама, називе различитих предмета који се користе око стоке, називе прерађевина од млека, меса, коже и др. Распоредом симбола на картама пружа се прилика да се на географском плану осмотрим територијална рас прострањеност ових лексема и репрезентује испољавање различитих језичких односа. Материјал *Српског дијалектолошког атласа* пружа нарочито занимљиве податке када је реч о говорима призренско-тимочке дијалекатске области, који се од остатка српске језичке територије издвајају специфичним архаизмима и бројним иновацијама у духу балканских развоја.

Пастирска лексика значајно је заступљена и у *Општекарпатском дијалектолошком атласу*. Упитник ОКДА садржи секцију *Пастушество* са чак 149 питања која се тичу различитих реалија из пастирског живота. Из области југоисточне Србије у *Општекарпатском дијалектолошком атласу* су пунктови Првонек, Калетинац и Топли Дол. Детаљан преглед стања потврђеног у Атласу и резултата која су донела потоња лексичка истраживања дао је Н. Богдановић у раду *Пастирска лексика југоисточне Србије и Општекарпатски дијалектолошки атлас* (у штампи). Аутор указује на чињеницу да нова теренска истраживања употпуњују фонд и проширују сазнања о пастирској терминологији, што изискује да се коригују стања у картама Атласа.¹¹

¹¹ Студија *Славянская пастушеская терминология* (1974) заснована је на конкретном тенском материјалу карпатске зоне. Плодне релације успостављају се и са стањем пастирске лексике нашег подручја. Имајући у виду фонд пастирске лексике југоисточне Србије којим данас располажемо, можемо жалити што није у пуној мери био доступан истраживачима када је настала ова богата и врло компетентна књига. Данас ова књига пружа могућности за многа упоређења, како у случајевима где нашу лексику препознајемо на ширим просторима које ова књига захвата, тако и онде где се та лексика разликује од других зона карпатског ареала (сионимски, али и фонетски или творбено, у чему се огледају одлике наших дијалеката), о чему сведоче и резултати рада на *Општекарпатском дијалектолошком атласу*. Додајмо само да се већина анализираних основа пастирске лексике обраћене код Клепикове налази и у нашим говорима (*p(V)rč-*, **rъgv-*, **birkā*, **bēl-*, **bal-*, *bar(d)z-*, **vakešā*, **šyt*, **čul*, *mblz-* и **doj-*, **c(V)rk-*, **kolastra*, **sér-*, **var-*, **urda*, **svratka*, **staja*, **obor(a)*, **košar(a)*, **koliba*, **komarnik*.

Детаљан преглед радова који се баве лексиком пастирства омогућио нам је да дођемо до неких начелних закључака. Будући да је сточарство међу најстаријим људским делатностима, има доста момената којима се потврђује постојање сточарских термина који припадају, или су припадали, једном народу (и језику) а онда су лако прелазили у културу другог народа заједно са истукством у сточарењу, у преради млека, обичајима и обредима, остајући негде као једини термини, а негде као синоними са делимичним или потпуним подударањем значења. Посредно, овакви термини сведоче и о постојању неког народа, неких говорника, на просторима где их сада можда и нема па се језички остаци јављају као споменици некадашње праксе. Због свега тога разумљиво је што сточарска лексика показује различите степене интерефенције. У сточарској лексици (односно: пастирској терминологији) могуће је препознати супстрате, адстрате, актуелну лексику, архаичну лексику, те лексику широког спектра, и лексику уско везану за конкретни део територије, што, оправдано, овај лексички фонд чини једним од најзначајнијих интереса лингвистичких истраживања.

У скоро педесет упитника које су попуњавали научни радници, просветни радници, студенти и знатиљељни завичајци у говорима призренско-тимочке дијалекатске области, слило се доста података о речима којима се именују реалије сточарске делатности уопште, са посебном пажњом на сточарење у пастирским пределима југоисточне Србије. Иако још увек није доживео адекватну обраду, овај богат лексички материјал представља драгоцен извор података за даља лингвистичка истраживања. За сада је на основу њега у оквиру пројекта *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије* и планиране теме пастирства сачињен *Пастирски речник југоисточне Србије* Н. Богдановића. Део ове лексичке грађе обраћен је и у радовима припремљеним за објављивање у различитим зборницима у земљи и иностранству: *Пастирска лексика југоисточне Србије и општекарпатски дијалектолошки атлас* Н. Богдановића, *Деривати именица овца и коза у стаду пастирске лексике југоисточне Србије* М. Илић, *Лексички синоними у Пастирском речнику југоисточне Србије* А. Савић-Грујић и *Пастирска лексика Старе планине и Пећког Подгора* М. Илић.

Литература¹²

Белић 1905, Богдановић 1979, Н. Богдановић 1990, Богдановић 2005, Богдановић 2019, Бошњаковић 1985, Вукадиновић 1996, Георгијевић 1968, Динић 2004, Драгићевић 2007, Златковић 2015, Јашовић 1997, Јоцић 2005, Клепикова 1974, ДИС 2007, ПИМ 2015. Пижурица 1971, Петровић 1996, Петровић 2015, Петровић 2017, Рајковић Кожељац 1990, Ракић-Милојковић 1993, Савић-Грујић 2017, Ђирић 1997; Ђирић 2019.

¹² На крају сваког рада дајемо скраћенице коришћене литературе, док ће се пуни списак дати на крају књиге.

ИЗ ПРОШЛОСТИ ОВЧАРСТВА

Недељко Р. Богдановић

„МЛЗИГРУДА И ЂУРЂЕВДАН“

Ђурђевдан су обележавали сви сточари, а славили понеки, који су славили Светог Ђорђа па им је Ђурђевдан био преслава, а такође и Цигани. Код сточара обележавао се три дана.¹

Четвртог маја брало се цвеће. После брања, кад се берачи, обично млађарија, али где нема млађих чинили су то и старији, врате из поља, набрано „свакојако“ цвеће стоји негде окачено у хладу да не увене. Торбе са цвећем се обично окаче о сирово родно дрво.

Петог маја, рано, „у савињало“, одлазило се на извор, кладенац, врело – углавном где је вода жива и отиче, и ту се оно цвеће квасило, и њиме су се плели венци. Један венац за овцу која се прва ојагњила, други за ведро у којем ће се овце мусти, а трећи је био за стругу – тј. за вратнице тора, куда ће овце ићи на премлаз и пролазити испод тога венца.²

У венцима обавезно биље су здравац и дебељача (чији се корен секao на колутове и низао на конац, којим се овијало ведро). Од шумског цвећа

¹ За информације о овом обичају обратили смо се Чича-Милојку Аранђеловићу, захвалном са-говорнику (који и поред доброг броја година има велико знање, бистар ум, и расположење да оживи животне слике старије више од пола века). Он припада фамилији Гурдинци, који су, по предању, досељеници из Мораве, и имали су највећа стада. Трипуг су иљадили, тј. дотеривали до 1000 брава, што се утврђивало управо о Ђурђевдану. То не прича само Милојко, то памте или препричавају и други Белопоточани. А причу Милојко потврђује и једном догодовштином, отприлике овако: Неки од предака „из Гурдинци“ надметао се са најбољим пастирима (газдама) из околине, па је једном, да би имао веће стадо од некога из Вароши, а фалила су му три брава, отишао у сокобањско и тамо „украо“ недостајуће браве. Пошто је победио бројношћу стада, после је за она три дао двадесет брава, али је бар остао као газда који је успео да „иљади“. Као и ова прича, све што од Милојка недавно чусмо делује задивљујуће. Штета што је све то данас само прича. Нажалост, Чича-Милојко нас је пре довршетка *Монографије* за навек напустио. Хвали му на помоћи коју ћемо памтити.

² Нешто другачију информацију имамо из Лужнице: „На Џурџовдан се вијеоше венци, па се први врљи у реку да однесе све што је било лоше, сас други се ћитила капија, сас трећи ведро у које че се музе млеко, а сас четврти јагње ћурцил, које је одредено за клање.“ (Ћирић, 2018: 1142).

било је божура, а ако је стигао јоргован, који иначе нешто касније цвета, онда се узимао и он.

Док се венци вију, иде весеље, песме, приче, а кад се то заврши, млађарија се прска оном водом где су венци шкропљени, па се после с венцима и песмом враћало кући. Некад и негде то је била весела поворка, окићена венцима, ако су учесници из исте махале, или су били на истом извору.

С вечери тога дана, који се иначе зове *музигруда*, стадо се нешто раније врати с паше и почиње ритуална мужа. Уреди се струга. То је онај узани пролаз у тор, који је оплетен венцем и где овце морају да улазе једна по једна и да при том буду помузене.

Место се уреди тако што се тле мало поравна, а у раскопану земљу стави кравајче и варено јаје. Преко тога ведро, на које се натакне низа дебељаче и венац од цвећа. Преко ведра иде ткачко брдо и на њега савељка.

Хвата се овца која се прва ојагњила, и на главу јој се стави венац.

Први млаз, пошто се музач прекрсти, и каже: „Ајде, боже, помози да се стадо иљади, да се ведро пуни...“ промузе се кроз савељку и брдо.

Овце се измузудо краја, да се млеко „увати“ и да га не губе на пashi (да се не *измлазе*).³

Иза муже, узима се оно кравајче испод ведра, гледа се да ли се појавио неки мрав на њему (јер је то значило да ће се стадо јаче или слабије умножавати), па се заједно с јајетом, које се не љуска, али се љуска начне, носи и закопа у најближи мравињак.

По једном казивању, кравајче није испод ведра, већ на ведру, па се и оно окваси првим млазем како би, кад се касније закопа у бробињало (мравињак), привукло мраве (*бробињке*).

Гледа се колико су овце тога дана биле млечне и издашне. Све то прати кућна радост.

Шестог маја, на Ђурђевдан, иде се до мравињака, вади јаје и кравај, гледа да ли је то оједено, да ли су мрави нападали на оно што им је понуђено, и остаци доносе кући (или на појату, где је већ стадо смештено). После се са остацима венаца с ведра и овде стрљају у крму, па се овце, заједно с јагањцима покрме на ливади.

Том приликом се јагњад роваши, односно „бележује“. Свака кућа имала је свој знак на увету јагњета. Маказама за стрижбу оваца начне се уво, или одреже парченце, а зна се на ком делу увета се то ради.⁴ Они одсечени комадићи увета сакупе се и однесу мравима у онај мравињак где је закопаван кравај, и јаје.⁵

³ Од тога млека: „некада праје белмуж, а некад узну онија котјл изврну та расипу млекото, тој тека работе да не пресушује, и да га стално има.“ Бирић 2018 (под: *изврне*).

⁴ Кад се деси да један домаћин од другога купи бравче (обично овна за приплод), па то бравче већ има белегу, додаје му се нова, као ознака новога домаћинства.

⁵ Гурдинци су, по обавештењу нашег информатора, једно уво зарезивали вађењем парченџета, а друго одрезањем врха. По томе су увек могли препознати бравче из својега стада.

После тога јагњад се одваја од мајки, стадо се лучи, и чува одвојено. Где има много јагњади, ту је било и посебних пашњака, све до јесени, кад се стадо сједињавало. Кад је домаћинство имало своје стадо (које није сједињено у бачију), јагањци су мешани с овцама онда кад престане мужа („да ји не подбрцју и да ји не исисују“).

На Ђурђевдан се клало јагње и пекло на појати (значи: на пашњаку, савату), где је иначе било стадо. Тамо се и ручавало. Ако је то било на већем пашњаку, а таквих је пашњака било на висинама изнад села, па су ту била стада више власника, чељад се после ручка груписала и правила игранку, са свирком и песмом.

За клање се јагње није посебно бирало (није морало бити прво ојагњено јагње) и оно се звало *ђурђил*. Није морало бити ни велико, јер је требало да се поједе на истом обеду, на пашњаку. Цигани су клали највеће⁶ јагње, јер су то они имали као главну славу.

Ако је власник стада имао слугу, неког ко је био погођен (*уџењен*) да буде овчар те године, слуга је добијао неки дар: рукавице, опанке, чарапе, кошуљу.

Уколико је стадо било у селу, код куће, после овог дана је излазило на пашу и до снега се није враћало с планине.

Живот на појати (на пашњаку) је посебна прича.

О неким веровањима и празноверицама у вези са Ђурђевданом саопштили смо онако, како смо од сељана чули током вишекратних боравака у Белом Потоку.

1. Стадо се сједињава с природом преко најлепшег: цвеће с пашњака и жива, текућа вода с извора – где је, разуме се, најбистрија!

2. У ђурђевданским венцима, како је горе речено, обавезни су здра вац и дебељача. Њихова имена већ наглашавају симболику коју не треба објашњавати, довољно је веровати да ће стадо бити здраво а брави дебели.

3. Сито и савељка (ткачки чунак) везују празник и стадо са ради ношћу пастирица и домаћица на преради вуне.

4. Цело јаје симболише целовитост, а млаз којим је овлажено крајаче које се заједно с јајетом нуди мравима у мравињаку, треба да призове срећу у размножавању, богаћењу стада. Мравима се одужује полагањем одрезаних комадића увета јагањаца која су бележена у ђурђевданско јутро.

5. Јагње поједено на пашњаку (или у дому) о Ђурђевдану је жртва боговима који брину о стаду и домаћину.

6. Све у вези с Ђурђевданом мора протећи у весељу, уз песму, свирку и шале – с обавезним задиркивањем млађарије (да се мало појури око извора и попрска ко кога стигне!), а то с момцима и девојкама такође наговештава спаривање, свадбовање и породичну срећу.

⁶ У ствари – велико, јер они нису имали стадо да би јагњад била мања или већа, већ такво купе.

Сврљишки крај, коме и Бели Поток природно (географски, рељефно, по схватањима и обичајима) припада, има много песама везаних за Ђурђевдан.⁷

„ЈАГЊЕ ЂУРЂЕВСКО”

Јагње ђурђевско је пастирска жртва која се приноси богу ради среће у сточарењу. Обичај се састоји у клању јагњета, светковању на испаши (на савату, на бачији, на планини...), где излази цела породица да би се тамо свечано ручало, а ако има више породица у окружењу, приређују се и игранке.

Јагње које се коле за Ђурђевдан, негде је прво јагње у сезони пролећног млађења. Као прво, оно је одраслије и веће. Негде не мора бити прво, али је најлепше (домаћину не сме бити жао што коле обичаја ради добро бравче), а негде то треба да буде мушки јагње, утолико пре ако има рогове. То се јагње зове ђурђевче, ђурђил или ћурџил. Месом од ђурђевског јагњета обавезно мора да се почести овчар који се брине о стаду,⁸ а ако је то погођени (уцењени) пастир, добија и неки дар (у одећи, обично).

О јагњету ђурђевском постоје народне али и ауторске песме, па и песничке књиге.⁹ Јагње ђурђевско сматра се великим и обавезното жртвом. Као жртва велике вредности, то се јагње узима као мотив у неким хајдуцким песмама, где се с њиме мери највећи грех. Убијеног пастира мора да пече отац, да једе мајка, а за то време брат да свира, а сестра да игра, једнако наричући: „Јоване, сине Јоване, / ти ли си јагње ђурђевско”. После таквог греха, хајдуку-харамбashi који је „хајдучку чету водио, / и многе мајке цвелио, / највише мајку Јована”, нема мира ни на овоме ни на ономе свету.

⁷ Живећи једно време у Белом Потоку, са станом код Стамене Спасић, од њеног свекра деда Димитрија, који је добар део живота провео пастирећи „на савату”, чули смо и ове две појединости. Јагње се могло испећи у блату, када се распорено и усвојено облели блатом, па закопа у отвореном отчињишту на пашијаку. Кад се већ оцени да је печено и жар се угасио, склони се пепео, чукне оно што је остало, и тад се корубина (кожа са спеченим блатом) распукне и пажљиво скине, а печенje узме (прескочићемо део приче о укусу, јер то нисмо пробали). Друга појединост из пастирског живота јесте да се „увати” последње млеко, које је крајем лета, због зреле траве, већ густо, поткисели, па му се уз помоћ брашна које се ставља преко неке крпе извуче сурутка, а сама „супстанца” стави у земљан врч и запије машћу. Отвара се средином јануара, за Свети Јован, који је многима у Белом Потоку крсна слава. То смо већ пробали, али и о томе не треба причати. Треба се сам лично уверити.

⁸ О исхрани овчара на испаши (изван насеља, односно на савату током сезоне планинске испаше), писали смо у: Богдановић 2015, под насловом Како се хране овчари, стр. 27–30.

⁹ Др Драгољуб Симоновић, проф. социологије пољопривреде, има и посебну песничку књигу *Јагње ђурђевско* (Хемимонтана, Ниш 2016), које је у његовом песничком виђењу симбол невине жртве зарад добра и просперитета.

„БАЛМЕ(ТА) ПОД МИЦОРОМ”

Било ми је поверено да за *Карпатски дијалектологијски атлас обрадим* пункт Топли До, на Старој планини, испод самог Мицора, са пиротске стране. Тих дана наслушао сам се и причања и речи из пастирског живота. Признајем, ту сам први пут чуо речи *ћаја*, *поћеник*, *бачија*, али је на питање: да ли је стварно некада било толико много оваца на старопланинским саватима, дошло и обавештење да су некад „лети пасла и по неколико балмети”. Та се реч није тражила упитником и нисам је дотле чуо. Разјаснили су ми да је то „големо стадо, од иљадо брава”. Хвалио сам се касније, чак и на промоцији Седмог тома Атласа у САНУ, да сам и како сам ту реч чуо и записао, али, као што често бива, појавило се једно *али*. Иако сам касније инсистирао на томе да се та реч понови, није се поновила. Или су биле лоше прилике, или су ми били лоши информатори, или се некоме слушајно омакла, тек – других потврда није било. Касније сам обилазио и те пашијаке. Јесу високи и широки, али таквога стада тамо више нема. Нема ни правих бачија: са јегрецима, са колибама, са млекарником, нема функције бача. Нема млакарица и кашкаваљија... Мање-више, појави се само прича. Можда и оно моје *балме* има такву, наративну функцију. Наилазио сам на варијанту *булуме* као ознаку за нешто велико, обично недефинисано. Можда и оно топлодолско *балме* није било случајност. Не знам.¹⁰ А верујем да је великих стада ипак било. И да је било слуга који су помагали у напасању великих стада. Само од једног таквог мештанина-сиромашка чуо сам да се награда у натури, односно ајлук, звао: *ак* (хак!). Други то нису знали. После је једнако, док држи флашу хајдучке капљице, онда је она била у тренду, по-нављао: „Заштото мёне не пýта, ма заштото мёне не пита?! – ја сам двáјес гóдine бил слуга!?”

„ЈЕГРЕК”

Наши речници – и они локалних говора, и они „књижевног и народног језика”, *јегрек* дефинишу као покретно сточарско станиште на пашијаку, које има ограђен простор где стадо ноћу борави и какву колибицу за пастира (некад на санкама), можда и обичну кошару, са постељом на тлу, и *острого*м пред кућом где овчар веша одећу, торбу, и сунчевом зрачују излаже судове који ће му на крају дана бити потребни за мужу. Ако се борави дуже, може имати још по нешто, па и *страж* за пса чувара (Да га не бýје ведринá!). Обично је то тако уређено да бачија буде сталнијег карактера, а јегрек (*трло*, *трла*, *трљак*) „се мешта”, подиже се на стрништима, да стадо пасе и да ђу-

¹⁰ Очито турска реч *bölme*, која у савременом турском значи ‘одвајање, разстављање, пре-града’, од корена који је у *böyük* > буљук. – Нап. рец. (А. Лома).

бри њиву („што да ђубри џутрину и туџу њиву кад може нашу”), а кад се стадо врати у тор, на пашњаку остану *трлишићи* (разуме се, и – *јегречишићи*).

О овчарству Врањског кадилука у прошлости може се код А. Стојановског прочитати да су јегреци чињеница организованијег овчарства на испаши. Они сем реченог трла за овце (и козе) имају и део пашњачке површине (пасишта) и појило. Дакле, то је ипак просторна организација пастирења, која подразумева пашњак, појило, ограђен простор за стадо, колибу за пастира, (могуће) просторије за прераду млека и чување производа од млека, пастира и његовог помоћника, једног или више паса. Све је то одређено и бројношћу стада, а оно је бројало око 300 брава.

Код Стојановског читамо: „Сва ова летња пасишта (јајлаци) обухватала су одређен број такозваних 'егрека' (*egrek*). Основно значење ових речи је поток, канал, јарак, јаз и сл. Ми га у овом случају тумачимо као ограничени, одређени део једног ширег летњег пасишта у планини, нешто као сточарско станиште или сл., који је поред трла, бачила, обавезно имао и сопствено појило за стоку. Можда би најтачније било да се *егрек* идентификује са домаћом речи *вир*, која је у пределу Пчиње, а свакако и шире, означавала појиште за стоку. Границе сваког 'егрека' биле су одређене кадијским хуџетом или истимлаком (судском исправом о поседовању), који је добијао уживаоц (*sic!*) 'егрека'. [...] Значи, у 1570. години на 11 летњих планинских пасишта у Врањском кадилуку било је укупно 35 'егрека'. Али ни сами 'егреци' носу били једнаки по своме капацитету. Највећи број 'егрека', њих 16, примило је по четири стада; нешто мање, њих 14, примило је по три стада; само њих два примило је по два стада, док су преостала два скупа примала девет стада. То значи да је на султанским јајлацима у Врањском кадилуку у 1570. години на летњу планинску испашу излазило укупно 121 стадо. [...]” На стадо се плаћало по 20 акчи (једна добра овца). „Значење тога је што [...] можемо утврдити [на основу годишњег задужења – нап. наша, Н.Б.] да је на летња пасишта на падинама планина у Врањском кадилуку у 1570. години узгајано укупно 36 300 оваца.” (Стојановски, 1985: 109–110).

„БАЧИЈА”

Уместо о бачијама као некадашњем облику сточарења на планинским пашњацима источне Србије, са торовима, млекарницима и млекарицама, кашкавальцијама, ћехајама и поћеницима, данас, и то више на основу прича и сећања потомака некадашњих пастира, можемо говорити о бачији као облику (организацији) испаше за време летњих месеци. Бачију данас чини стадо од оваца више власника које се о Ђурђевдану после обављене контролне муже, премера млека и одређивања редоследа прихватања млека од власника, здружују да би се потом организовала заједничка испаша. Испаша може бити поверена једном лицу, овчару по

погодби, када се уређује шта му се дuguје и на шта је он обавезан, а може се обављати и по редоследу домаћинства (када се дани дежурства, чувања стада, одређују према броју брава). Стадо је, ако за то постоје услови, на савату, под надзором сталног пастира, бача, или се с вечери спушта с планине у село, када може и изостати заједичка мужа, што је с обзиром на драстично смањен број стоке све чешће, нарочито у крајевима где су пашњаци непосредно поред села.

За наш речник¹¹ занимљиво је запажање које налазимо у *Речнику говора Лужнице Љубисава Ђирића*, под одредницом: **души се** несвр љуши се. – Овце кат се ўпролет намешају у бачију, прво се душе да се упознају по мирис, кат се здуже, постану јста бачија.” (Ђирић 2018).

Бачија је данас, dakле, то – заједничко, обједињено, стадо, а што се тиче здушивања и упознавања по мирису, познато нам је из искуства да овца препознаје своје стадо, и ако залута у друго, зна да то није њено стадо. Можда је то по боји гласа пастира, по звуку звонаца (којих у стаду има више од једног), а можда је управо по мирису, како сведочи искуство Ђирићевог информатора.

Да овде додамо још једно сазнање. Обично се мисли да је буљук веће стадо. Он то, додуше, и може бити, али и стадо може бити веће од буљука. Смисао је следећи: буљук је збирштина од више стада (збуључених = сабрањих, сједињених), а никад неће бити буљук ако је у питању само једно стадо.

„ПОЈАТА”

У једном делу тимочко-лужничке зоне реч гласи *повата* (тако и све њене изведенице). Објашњење гласовног развоја *појата* > *повата* иде преко губитка *j* из интервокалног положаја и развоја *v* у хијату (*po(j)ata* > *поата* > *по^aата* > *повата*. Исти гласовни развој присутан је и у називу за један пастирски реквизит, *тојага* > *товара*).¹²

Али, не скрећемо пажњу на *појату* само због ове занимљиве али јасне језичке појаве локалнога карактера. Нешто друго имамо на уму, што нам је такође стигло преко језика. Старопланинци неће бити у недоумици ако се каже да неко – (а): Живи на *појати*, или (б): Живи у *појати*. Зашто? Зато што реч *појата* / *повата* значи: 1. просторију у којој бораве овце или козе, и она може бити у оквиру сељачког дворишта, или 2. сточарско станиште изван насеља које у своме саставу има: *појату* за стоку, *колибу* за пастира, зграду за сено (*плевња* или *сенник*), при чему повезан са колибом може бити *млекар* где се прави и чува сир, а повезан са *појатом* *тор*, са

¹¹ Мислим на *Пастирски речник југоисточне Србије* (Богдановић 2019).

¹² У моме селу (Бучум, општ. Сврљиг) прекор слабом или пошем ђаку, који „неће” да учи је у томе духу: „Или учи, или – узимај товагу па на повату!”.

настрешницом (*наслон*) где се стадо склања од врућине и невремена, и *стругу* или *загон*, где се обавља мужа млечних брава.

Е, бити у *појати*, значи бити у оној просторији за стадо, а живети *на појати*, значи живети на сточарском станишту изван насеља, у чијем је саставу оно што напред наведосмо, као неопходни објекти за чување стада и прераду млека.

Према речи *појата* настала је реч *појатар* (човек који је у породици одређен да се бави стоком), а према њој и речи *појатару*, па са значењем продолженим и на потомке: *појатарци*, која некад прерасате и у породични (фамилијарни) надимак (Појатарци), а кад станишта нестане са лица земље, остаје *појатишие* / топ. Појатиште, као успомена да је ту некад била (нечија) појата.

Иначе, зашто и ово не знати, кад већ стоји у Ђирићевом *Речнику*, кад човек има три сина, он им према личним квалитетима (физичким, интелектуалним) одређује судбину: један је *појатар* (задужен за сточарење), други *домашњар* (задужен за обраду поља и одржавање куће), а трећи *пецалбар* (за службовање „по свету“ и обезбеђење финансијских потреба домаћинства). Деси се чак и кад оца нестане, па се браћа изделе, да им као лични надимак према занимању остане и ово што им је, поред имовинског дела наследства, отац оставио.

„МЛЕКО”

Млеко је можда најважнија чињеница пастирења, у вези са њим стечено је велико и разноврсно знање, а сплетена су и многа веровања. Разуме се, све то има одраза и на лексикон и скоро да не остане ни један аспект добијања, прераде и употребе млека да није покривен искуством сточара и њихових домаћица. Зато млеко остаје посебна и захвална тема за проучавање, нарочито стога што многа сазнања вековима стицана и усмено пренешена могу бити корисна и у савременом па и будућем сточарству.

Из области веровања, која су увек заводљиваја од голе реалности, преносимо два момента из система ђурђевданских обичаја. Један је да се након ритуалне муже у вечери *музигруде*, млеко мало одлије из ведрице, како би наступајућа музна сезона била издашна и млека било доста, „да се прелева од изобиља“. Други се чита из *Речника лужничког говора* Љ. Ђирића: „Кат премузέмо ћовце, жéне се навáтају за рýће, и којá је, да проштáваш, млéчна, којá дóји детé, она вóди кóло, селин нóси у рýку, и прéска ћовце с вóду и појé, да су млéчне, да дáвају по млóго млекó.“ (Ђирић, 2018)

„ЈОГУРТ“

Опет, радећи на обради Топлог Дола за *Општекарпатски дијалектолошки атлас*, стигли смо и до исхране пастира на бачији.

На одговор да су „целог лета јели јогурт”, уследила је и реинформација: „Ајде, не лажи дете” (тада сам био млад, мада нисам био дете), а онда је дошао следећи опис (по сећању):

„Кад с пролети дође врёме да се млзў ћије, опेре се буренце које си седи на бачију, па се млеко потћисели, и после се само досипује. Оздољ се једе, озгрој се допљњује и тека цело леќо, докле јма млеко. Тој се зове ћиселник.“

Иначе се маја преко зиме, кад није време млеку, сачува тако што се накваси крпа (од платна од кога се прави цедило за цећење младог сира) ћиселником и добро на сунцу исуши. Целе зиме чува се на сувом месту, а кад с пролећа стигне млеко, она се крпа потопи у њему, гљивице оживе и маја је готова. Дошли смо до податка да се млеко може потквасити и кленовим дрвцетом,¹³ али не знамо да од тога касније постане сир, јогурт или кисело млеко.

„ПАСТИРСКЕ ЛЕКАРИЈЕ“

Пастир је бринуо о здрављу свога стада како је знао и умео. То се знање преносило с колена на колено, а бивало је и вештијих људи који су могли посебно припомоћи кад би устребало, а лекара или није било, или су били надалеко..

Као и у људском свету, бравче је могло показивати неку телесну невољу коју би пажљив пастир приметио по томе што бравче престане да пасе, не прежива, обори главу (окуњи се), ваља се по тлу и рита се, јечи (блаји, рове, завија, њуца, вречи), клеца, криви у ходу, не може да устане, подује се, зеља..., промени боју, орањави; изгуби млеко. Крава пати од бъдљеви, коња ватијају стијови, свиња болује од црвени ветар, овца крвјоше, козу вати врекавац...итд.¹⁴ Кад куче оболи, почне да пасе неку травицу, и то је за пастира знак да и њему треба помоћи у невољи.¹⁵

¹³ „Туримо дрвце от клен у млеко и потквасимо га.” (Бирић 2018, под **клен**). О овој технологији покисељења млека кленовим дрветом, на жалост не знамо више, али је бележимо с надом да неки будући истраживач на терену пастирења, можда, добије и додатна сазнања.

¹⁴ Ове и друге речи за сточне болести, забележене на терену, налазе се у нашем *Пастирском речнику*.

¹⁵ Пастирском кучету, које је верни пратилац и заштитник стада, треба поклонити достојну пажњу, као и пастиру који „живи на ветрину, спи на ведрину“, али и више од тога о чему говори једна, ипак, горка пословица из пиротског краја, коју не заобилазе и не скривају истраживачи старопланинских сточара, а она гласи: „Кад куче отараје на бачију, сведу га дом, а старога человека отерају да умре на колибу.“

Онда предузима што зна, или тражи помоћ, од вештака или од врачара.

Постоји и други смер, када се нешто од стоке (део животињског тела или нека прерађевина) користи за лечење пастира.

Зáјчи más (зечји лој) чува се и њиме се помаже место где је ушао неки трн, загнојио али не може да се извуче. Онда се тим лојем место маже, оток брже пропљусне а с њим изађе и трн.

Кóзji lój користи се за лечење прехладе. Кад се пастир тако разболи да се у грудима „не откида”, *затáји* му се дах, гуши се, и не може да *циvne*, дебља крпа, обично од конопљаног платна, натопи се у загрејаном (истопљеном) лоју, па се стави на груди и држи док се не охлади.¹⁶

Кад се човек опече (врелом водом, пламеном), или му се кожа (на већој површини) повреди од ударања, згули се ован, па се у још врелу, сирову кожу увуче болесник и тако то носи док кожа почне да зараста.¹⁷

Млад, несољен сир, привија се на опекотину.

Сурутка се пије кад човек има оболелу јетру.

На заушке се привија свеже свињско лајно.

Деца се лече од страха (*кад се утлáше од kúče*) тако што се пажљиво наднесу над огњиште и накаде пламичком од псеће длаке која се баца на жар.

Кад куче или маче воли да легне и склупча се на одређени део људског тела (док је у кревету), то је знак да ту има запаљења, те тако „љубимци лече господара”.

Детету које неће да једе, које је *мрицаво, мрчкаво, ћебирица, чебирица*, даде се парче хлеба које је *обзинула* свиња (која једе све и свашта!), и после тога дете проједе.

Верује се да рана брже зараста ако је лиже куче (?).

„КРШТЕВАЈ ПОПЕ!”

Да се мало дотакнемо и пастирског усменог фолклора, иако је то само условно фолклор, и само усмено пастирски, јер се у овом фразему подразумева и његов проширен део: „Одоше овце низ брег”. Дакле, ту је поп (али чему у овој ситуацији?), ту су овце (али шта је то хитно и неумитно с њима што су замакле за брег? – Овчице су споре и питоме, и неће далеко!). И ко је

¹⁶ Нешто слично данас се у болницима ради с растопљеним парафином.

¹⁷ Из свога детињства носим успомену на деда Витомира из села Околишта. Њега су за време Казнене експедиције (1943, кад се кажњавало млаћењем или паљењем куће, не знам по коме критеријуму) Бугари тукли мотком преко тура (то су чинили тако што би направили *премет* – „две соје и врлина преко њи”, на довољно висини да се човек пресамити и изложи батинама), и чим су му „наплатили” казну – „25 по гъз”, мештани и укућани донели су га кући, згулили овна и увукли га у кожу. Десетак година касније, на једном окупу родбине кад се препричавало оно што се коме догађало у рату, сам се деда Витомир смејао и говорио како је он *препралан* (преуређиван телесно) и сад има „стару главу а ново дупе”, јер му јер кожа била отпада па сад носи „овнову”.

тај што се обраћа попу? Ко други, помислио би свако, него пастир који брине о стаду. Да није кум, који, ево, има и друга послана, а поп се баш распевао? Може бити, тако сам и ја мислио, иако ту нешто није штимало, али није тако. Одавно ову изреку знам, али овако – сажету и дефектну. Увек се везивала за неку прилику, па је то било довољно да се даљи смисао и не тражи.

Тек сад читам, у *Речнику говора Лужнице* др Љубисава Ђирића, отприлике овако:

Решили пастири да крсте вука и крштењем га преобратае (или одврате) да више не дави овце. Вук је пристао (не знамо како), али кад је угледао стадо коза које замиче за брег, и кад му је потекла вода на уста, није могао да одоли а да не убрза процедуру: „Крштевај, попе, замакнуше козе иза брдо (не могу да ји стигнем!)” (Ђирић 2018: 413). Е ту смо, мада ово последње није ни морало бити изречено.

И наравоученије: не може се зликовац преобразити ничим, па ни крштењем, да не чини пакост.

А може и другачије: слаба је људска проповед према снази природног нагона.

Може још, али доста је и оволико – јер, одоше овце! Поштено!

„О ПОШТЕЊУ, ЈОШ МАЛО”

„Овце се измузудо краја, да се млеко „увати” и да га не губе на паши (да се не измлазе).” Ово је веровање које смо чули из приче Чика Милојка с почетка овог написа. Међутим, могло би се овде приододати и једно рационалније објашњење.

Пошто се после Музигруде, о Ђурђевдану формира бачија, следи први контролни премлаз стада када треба да се покаже које стадо колико млека даје, како би се одредило какав је удео власника стада у целини добијеног млека и колико му припада да преузима млека у сезони која следи (одмах да додамо да се током сезоне врше и контролне провере, јер постоји могућност да неко грло с временом постане млечније, али и да засуши, па се сразмера ревидира). Да би се спречило да неко остави неизмужене браве како би се сутрадан показала већа издашност (млечност), формирало се веровање које треба да заштити морални кредитibilитет власника стада, односно да спречи могући егоизам и подвалу другог власника. Јер, веровање подразумева и санкцију, па ако си преверио, нека ће сила намирити превару и успоставити правду тиме што ће ти овце губити млеко, а и то је познато да постоје нека мека грла, која, кад им млеко *надолеје*, почињу да се на пашњаку измлазе. Да би све било поштено, тога дана овце пасу заједно, на истом простору, на истој трави и води, у исто време изјављене на пашу и приведене на премлаз. Овде имамо једно митско објашњење зашто је то тако.

ФРАГМЕНТ СТОЧАРСТВА НА ЈЕЗИЧКОЈ СЛИЦИ СВЕТА ЈУГОИСТОЧНИХ СРПСКИХ ГОВОРА

(Први део)

Тања Милосављевић

Лексички системи словенских језика почивају на општесловенском фонду, који у великој мери чува аутономни поглед на свет старих Словена и одражава њихово наивно поимање објективне стварности. Примитивне представе о реалном окружењу обликоване су на непосредном искуству континуираног саодноса са природом. Из тог исконског и виталног контакта развила се потреба за побољшањем квалитета живота и изникao егзистенцијално базични концепт номадства. У појмовним оквирима архаичне свести, а у складу са историјским околностима и географским условима, формирала се и временом попуњавала концептосфера сточарства и сточарења. Миграције словенских народа и сусрети са другим карпатским и балканским традицијама шириле су идеографски обим и усложњавале садржај основног домена људске делатности, који је своју језичку интерпретацију нашао на националним језичким сликама света. На језичким мапама фиксирали су и вековима стабилно опстају сегменти који покривају област сточарства, а ишчитавају се преко вербалних ознака које системски грађе посебно лексичко поље, у оквиру којег функционишу тематски ужи микросистеми са сопственим лексичко-семантичком организацијом.

У контексту разоткривања модела категоризације језичког сазнања и његове систематизације, али и као одраз наивног поимања стварности и карактеристичних својстава менталитета, концепт сточарства и обимом и садржајем рефлектује начин живота, традицију, правце кретања и међукультурне утицаје балканског становништва. Фрагмент сточарства језичка је интерпретација древне реалности, али и не тако давне прошлости човека на Балкану, чији је опстанак доминантно зависио од узгајања стоке. Брдско-планинска конфигурација терена погодовала је развоју екстензивног сточарства и условила основно занимање сеоског живља на обронцима Влашких планина, Старе и Суве планине. На североистоку и југоистоку Србије сусретали су се и укрштали карпатски и родопски типови сточаре-

ња, и на том се планинском терену интензивно одвијала словенско-романска интерференција, која се најочигледније испољава у пастирском терминосистему, једном од најстабилнијих и квантитативно доминантнијих архаичних слојева лексичког система. Појмовна слика сезонског сточарења комбинује словенске и влашко-романские елементе и свој вербални израз налази у сточарској или пастирској терминологији. Свест дијалекатске личности о важности ове врсте делатности за опстанак заједнице у планинским пределима, о њеној централној позицији у систему вредновања, о утицају који има на свакодневни ритам живота колектива и појединца, обликовала је комплексан и језички разноврстан микросистем, али је и до-принела његовој детерминологизацији. У народном искуству сточарење је део свакодневне стварности, тако да је речник пастира и сточара из домена спецификованог занимањем лако доспевао у колоквијални дискурс и постајао компонента општег лексичког фонда, попуњавајући централну зону дијалекатског лексичког система. Ту позицију пастирска / сточарска лексика вековима је задржала у народним српским говорима. Језичка динамика на хронолошком плану није нарушавала концентрацију овог лексичког слоја у самом средишту дијалекатског система. У дијахронијској перспективи она се одвијала унутар тематски специјализованог поља чији је идентификациони појмовни знак 'сточарство', у чијим су се границама успостављале везе међу конституентима и дешавали разни парадигматски процеси, који су довели до образовања постојане структуре. Модели тематске класификације и хијерархијски принцип организације у оквиру тематских блокова одрживи су и у синхронијској равни, с тим што је дошло до измештања овога сегмента и његовог постепеног померања ка периферији дијалекатске језичке слике света.

Изванјезички фактори детерминисали су позицију лексике сточарства у лексичком систему савременог српског језика и утицали на преструктуирање организације дијалекатског лексичког фонда. Индустрјализација у другој половини 20. века довела је до масовне миграције сеоског становништва у градове и замирања пољопривреде као привредне гране, а урбани начини живота и рада у првим деценијама 21. века готово да су сточарство као облик људске делатности истиснули из свести модерног човека. Интензивне друштвене промене водиле су напуштању традиционалне праксе, а под снажним деловањем социјалних чинилаца изменио се поглед на свет српске језичке личности. Маргинализовањем једног сегмента објективне стварности који је, са историјског становишта, релативно доскора био актуелан у језичком сазнању носилаца народних говора српског језика, потискују се и вербалне ознаке којима су реалије из датог домена маркиране. Језички израз којим је фрагмент сточарства интерпретиран под екстралингвистичким притиском повлачи се из централне зоне и гравитира ка периферним орбитама дијалекатског лексичког система. Процес маргинализације сточарске лексике у народним говорима није потпуно завршен,

јер се у руралним срединама стока још увек активно гаји, а сточарство се у неким планинским крајевима одржава и даље као примарно занимање појединых припадника заједнице. У односу на укупну статистику, број таквих примера је готово занемарљив, а ситуација на терену одражава се на стање у језику, коригујући распоред лексичко-семантичких поља и креирајући структуру лексичког фонда. Иако се терминосистем сточарства помера ка даљој периферији и језгрену позицију уступа терминологијама које прате савремене облике и нове области људског деловања, оно што је забележено у дијалекатским речницима и прикупљено упитницима представља солидан корпус на основу којег се могу реконструисати модели категоризације објективне стварности и наивне представе о свету и животу српског народа. У форми и садржају вербалних ознака кодиране су информације из којих се чита традиционални однос човека према животу, раду и природи, и разоткривају законитости патријархалног уређења, црте колективног менталитета и вредносни принципи заједнице.

Интересовање за системско проучавање дијалекатске лексике српскога језика резултирало је неколиком монографским публикацијама о пастирској терминологији, у којима је доследно спроведена лексичко-семантичка анализа језичких јединица које покривају ову сферу материјалне и духовне националне културе. Прва обимнија студија посвећена је пастирској терминологији Срема (Бошњаковић 1985), а избор ове тематике аутор образлаже чињеницама да је пастирство од давнина развијено код свих Словена, а и других народа на Балканском полуострву, те да његово присуство на тако широком ареалу и у различитим језицима омогућава шире компаративна и друга лексичка и језичка истраживања. Један од главних разлога због којих се Ж. Бошњаковић опредељује за проучавање и описивање пастирске терминологије јесте слаба изученост ове проблематике у тадашњој сербокрастици и несистемност постојећих лексичких збирки (Бошњаковић 1985: 1). Слични разлози детерминишу и настанак *Пастирске терминологије Кривовирског Тимока* (Ракић-Милојковић 1993) и *Пастирске терминологије Пећког Подгора* (Јашовић 1997), с обзиром на околност да није било радова ове врсте за подручја североисточне Србије, односно Косова и Метохије. Истакнута је потреба да се пастирска лексика побележи како би се отргла од заборава услед динамичног развитка српског села и убрзаног уништавања лексичког фонда који прати поједине занате, али и како би се грађа могла упоређивати са грађом других сличних зона (Ракић-Милојковић 1993: 11–12; Јашовић 1997: 7). Компарирање резултата до којих се у наведеним истраживањима дошло показује да два различита типа сточарења – равничарско у Срему и сезонско у планинским пределима Србије – са собом носе специфичности у обиму, структури и садржају лексичког инвентара. Уочено је да ванјезички фактори значајно утичу на језичка факта у домену терминологије пастирства. Конфигурација тла и начин гајења стоке узрокују лексичку и семантичку разуђеност у оквиру овог терминолошког поља, а разлике се испољавају и на

плану културне и језичке интерференције, експлициране у степену карпатско-балканског утицаја. Заједничка карактеристика пастирских назива за сва три испитана терена српског језичког простора јесте да се „овај лексички домен не може сматрати уско специјализовано терминолошким, пошто већина назива припада општем фонду речи свакодневне комуникације у сеоској средини” (Ракић-Милојковић 1993: 12), тако да ова скупина чини део општег лексичког дијалекатског фонда (Бошњаковић 1985: 2; Јашовић 1997: 9). Аутори су сагласни у вези са функционалном искоришћеношћу датог терминосистема и његовом колоквијалном употребном вредношћу у народним говорима.

Циљ прикупљања и лингвистичке обраде грађе из домена сточарства није само потврђивање постојања појединих језичких чињеница и бележење слоја који неповратно измиче ка периферним орбитама лексичког система, пре је то покушај да се научно објасни механизам функционисања једног отвореног лексичко-семантичког поља, да се истражи природа везе међу његовим члановима, као и утицај језичких и изванјезичких фактора који те односе детерминишу. Релације унутар дате области граде разграднату и сложену лексичку структуру, која захтева посебан методолошки приступ. Лексичко-семантичка анализа пастирске терминологије у све три монографије заснива се на поставкама теорије семантичких микропоља Н. И. Толстоја (Бошњаковић 1985: 4; Ракић-Милојковић 1993: 15; Јашовић 1997: 15–16), са извесним модификацијама и прилагођавањима природи грађе. При систематизовању и анализи лексичког материјала полази се од Толстојевог класификационог модела који предлаже тростепену хијерархијску структуру семантичког поља:

1. интегрално-диференцијални знак (хијерархијски највиши);
2. диференцијални знак опште семантичке класе (хијерархијски нижи);
3. диференцијални знак специфичне семантичке класе (хијерархијски нижи у односу на диференцијални знак опште семантичке класе).

Наведени принцип структурне организације доследно је спроведен у обради пастирске терминологије, где се полази од хијерархијски највишег знака, односно општег назива семантичког поља, чија је функција да дато поље обједини и диференцира од осталих семантичких поља. Овај знак окупља максималан број семена са својим одговарајућим лексемама. Хијерархијски нижи је диференцијални знак опште семантичке класе, под којим се подразумевају све оне специфичности на основу којих се разликују значења речи у оквиру једног семантичког поља, тако да сужава инвентар лексема које се под њим окупљају, имајући притом као лексичку реализацију разне класе лексема. Знак који је подређен њему јесте диференцијални знак специфичне семантичке класе, на основу кога се врши лексикализација у појединачном смислу. Овај знак се може, зависно од семантичког садржаја датих лексема, изделити на диференцијалне знаке семантичких поткласа. Ових нижих категорија може бити више, чиме се код семена са

великом семантичком амплитудом избегава формирање већег броја семантичких поља. Дакле, приликом конструисања семантичког поља уводи се неколико врста диференцијалних знакова, помоћу којих се спецификација врши по вертикални и општински појединачном.

Полазећи од Толстојевих начела типолошког описивања и класификације речничког састава, Ж. Бошњаковић поставља чврсту методолошку базу за лексичко-семантичку систематизацију пастирске терминологије. Аутор се одлучује за табеларну презентацију семема и лексема за испитивани простор у целини, јер се овим поступком, осим економичности и пре-гледности грађе, постиже јаснија перцепција семема и њима одговарајућих типова лексема (простих и сложених) и лако се уочава лексичка синонимија на основу које се могу радити лингвистичке карте. Предмет централне лексичко-семантичке анализе је целокупни корпус пастирске терминологије са подручја Срема, разврстан у осамнаест тематских група према логичком следу ствари и појава:

1. општи називи домаћих животиња
2. називи врсте *Equus caballus*
3. називи врсте *Equus asinus*
4. називи врсте *Bos taurus*
5. називи врсте *Ovis aries*
6. називи врсте *Capra hircus*
7. називи врсте *Sus*
8. називи стоке према боји длаке
9. називи у вези са размножавањем стоке
10. називи за јављање животиња
11. узвици за дозивање и терање стоке
12. називи за болести стоке
13. називи смештајних објеката за стоку
14. називи особа које чувају стоку
15. називи прибора за терање стоке
16. називи прибора за палење
17. називи неких предмета у вези са гајењем стоке
18. називи млека и млечних производа.

На основу интегралних семантичких знакова конструисана су 34 семантичка поља. Испод назива семантичких поља, који су у исто време и интегрални семантички знакови, хијерархијски је распоређен максималан број семема са својим одговарајућим лексемама (Бошњаковић 1985: 2–3).

Одступања од Толстојевих постулата присутно је и у раду С. Ракић-Милојковић, с обзиром на чињеницу да нису формирана семантичка микропоља за сваки испитивани пункт понаособ (Криви Вир и Јабланица), већ су оформљена семантичка поља за испитивани терен у целини. Овим поступком *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока* методолошки прати *Пастирску терминологију Срема*, са разликом у начину представља-

ња истраживачких резултата. С. Ракић-Милојковић се одлучује за нешто функционалнији модел садржан у децималном означавању семена и одређеном поретку бројева који треба да покажу хијерархијски редослед одређених диференцијалних знакова (Ракић-Милојковић 1993: 15). Корпус са терена Кривовирског Тимока састоји се од 27 тематских раздела:

1. општи називи домаћих животиња и називи већег броја скупљене стоке
2. називи врсте *Equus caballus*
3. називи врсте *Equus asinus*
4. називи врсте *Bos taurus*
5. називи врсте *Ovis aries*
6. називи врсте *Capra hircus*
7. називи врсте *Sus*
8. називи животиња према боји длаке и називи везани за расност, изглед и особине стоке
9. делови тела стоке, месо и кожа
10. размножавање стоке и називи младунчади према неким особинама
11. називи за испуштање гласова животиња
12. узвици за дозивање или терање стоке и узвици за упрезање и испренање коња и говеда
13. особе које чувају стоку и неке радње у вези са „чувањем стоке”
14. смештајни објекти у сточарству
15. сточни измети
16. сезонско сточарење
17. исхрана и напасање стоке
18. називи везани за сено
19. прибор за терање стоке
20. предмети за тимарење, спутавање и обележавање стоке
21. кастраирање стоке
22. употреба стоке као радне снаге
23. млеко и млечни производи
24. вуна и њена прерада
25. прибор за паљење ватре
26. називи радњи у вези са болешћу стоке и називи неких сточијих болести.
27. врсте пастирских игара и пастирски музички инструменти.

У оквиру сваког тематског раздела грађа је груписана у одговарајућа семантичка поља, којих укупно има 54.

Сличан метод хијерархијске организације корпуса примењен је и у *Пастирској терминологији Пећког Подгора*, али без маркера којима би се упућивало на рангирање семантичких обележја. Уместо семантичких поља Г. Јашовић се, ради боље прегледности, опредељује за тематске области. Грађа из Пећког Подгора подељена је у 31 тематску целину:

1. општи називи домаћих животиња и називи већег броја скупљене стоке на паши
2. називи коња
3. називи магараца
4. називи мазге,
5. називи говеда,
6. називи оваца
7. називи коза
8. називи свиња
9. називи животиња према боји длаке и руна
10. називи с обзиром на расу, изглед и неке особине стоке
11. делови тела стоке, месо и кожа
12. размножавање стоке и називи младунчади према неким особинама без обзира на врсту
13. називи за испуштање гласова животиња
14. узвици за дозивање или терање стоке
15. особе које чувају стоку и неке радње у вези са чувањем стоке
16. смештајни објекти за стоку
17. сезонско сточарење
18. исхрана и напасање стоке
19. називи у вези са сеном и садевањем стогова
20. сточни измет
21. прибор за терање стоке
22. називи предмета за тимарење и спутавање стоке
23. предмети за обележавање стоке
24. кастрирање стоке
25. употреба стоке као радне снаге
26. млеко и млечни производи
27. вуна, прерада вуне и длаке других животиња
28. прибор за паљење ватре који користе пастири
29. називи неких сточних болести
30. пастирске игре и забава
31. опрема пастира

Лексика тематске групе даље је разврставана у зависности од лексичког богатства саме групе.

Пастирска лексика у наведеним радовима представљена је као аутономни систем, који има своје принципе и динамику развоја, законитости унутрашње организације, механизме функционисања елемената унутар система. Овде примењена тематска класификација потпуно и свеобухватно манифестију успостављање дијалектичке везе између језичке и објективне стварности и доказује основни постулат когнитивистике да се везе које реално постоје међу појмовима пресликају на језичком плану у виду сложених корелација међу лексемама, односно да је структуирање лексичког

система у лексичко-семантичке групе према општости интегралног семантичког обележја лингвистичка алтернатива устројству менталног лексикона. Примена метода семантичког поља у проучавању лексике овога типа омогућује адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике. У процесу структурирања поља испољавају се особености језичког сазнања и разоткривају његове национално специфичне црте. Упоређивањем резултата истраживања спроведених на српском језичком простору могу се издвојити сличности и разлике у сferи гајења стоке на подручјима Срема, североисточне Србије и Метохије и на основу тога екстраховати специфичности дијалекатске језичке личности, што доприноси концепцији реконструкцији датог фрагмената и његовој прецизној интерпретацији на дијалекатској језичкој слици света.

Опште запажање јесте да је у испитиваним српским говорима знатно већи број термина који се односе на називе радњи, предмета и осталог у вези са стоком и сточарењем од оних који се директно односе на животиње (Бошњаковић 1985: 87; Ракић-Милојковић 1993: 83; Јашовић 1997: 109). Аутори су сагласни у констатацији да је пастирска терминологија отворен систем и да је у нераскидивој вези са другим терминологијама, нарочито ратарском, ботаничком, терминологијом куће и покућства, тако да су неминовна преклапања периферних семантичких поља са другим терминосистемима. Основни лексички фонд је словенски и то је чињенично стање за све три области, што антиципира закључак да је поред ратарства узгој стоке био једна од виталних делатности старих Словена и да је њихов начин сточарења оставио најдубљег трага у свести и језику српског човека. У оним доменима који нису били нарочито блиски Словенима, а у које спадају пре свега називи везани за овце, млеко, смештајне објекте за стоку и неко посуђе, присутне су старе позајмљенице из карпатско-балканског ареала. Влашки моменат и карпатски тип сточарења имају неоспоран утицај на словенско планинско становништво. Српска дијалекатска језичка слика света показује сегменте у којима је интензитет интерференције снажнији, а у којим доменима везаним за сточарство је спорадичан, чак минималан. У појединим зонама очекује се јачи уплив влашког елемента, међутим, изненађују подаци са подручја Кривовирског Тимока, где „изостаје свежа рецентна лексика румунске провенијенције”, иако су Срби и Власи територијално блиски народи и у непосредном су социјалном контакту (Ракић-Милојковић 1993: 85). Погранична подручја изложена су интензивнијим утицајима са стране, што је, као последица културне и језичке интерференције и социјалних саодноса, евидентно у мултиетничкој и мултилингвалној средини Пећког Подгора. У Пећком Подгору регистрован је одређени број термина турског и албанског порекла за именовање појединачних реалија. Највећи број турцизама присутан је у тематском блоку који се односи на коње, док су неки називи за коњску опрему немачког порекла (Јашовић 1997: 110). Инфильтрирање германског лексичког материјала осетније је у

сремској пастирској терминологији. Ж. Бошњаковић немачки утицај објашњава екстравистичким фактором, тачније, околношћу да Словени нису у почетку гајили коње, и да су доласком у контакт, прво са Турцима, затим с Немцима, преузели знатан број њихових термина у вези са особинама, узвицима и болешћу ових животиња (Бошњаковић 1985: 88). Турцизми су доминантнији слој позајмљеница на Косову и Метохији, где није занемарљив ни уплив албанске лексике, што веома често узрокује појаву контактне синонимије и обезбеђује обиље синонима на овом терену (Јашовић 1997: 109). Контраст приликама на Косову и Метохији представља стање у областима североисточне Србије уз румунску границу: „Без обзира на чињеницу да је српско становништво у овим селима са свих страна окружено влашким живљем, у говору Кривог Вира и Јабланице утицај румунског језика своди се на малобројне лексичке позајмљенице.“ (Ракић-Милојковић 1993: 13). Ослабљени процес лексичког позајмљивања резултује незнатним бројем примера код којих се за исту реалију појављује већи број лексичких реализација и не нарушава успостављени однос: једна семема према једној или највише две лексеме (Ракић-Милојковић 1993: 84). Лексичка варијантност различито се испољава у различитим тематским групама. За говор Срема Ж. Бошњаковић истиче велику лексичку шароликост код назива детаља неких предмета (Бошњаковић 1985: 87), док је у околини Пећи уочена лексичка разноликост код поља за терање и дозивање стоке, за испуштање гласова животиња, за именовање овчарских штапова. Микросистеми унутар поља развијају властите системске релације и функционишу по сопственим принципима, што се манифестије у парадигматским односима међу конституентима. У тематском домену пастирске терминологије синонимија је редовна лингвистичка појава, при чему је позајмљивање само један од механизама усложњавања синонимских редова, а самим тим и богаћења терминолошког корпуса. Продуктивнији начин је деривациона синонимија, јер се афиксси понашају као модификатори основног значења речи, тако да се помоћу суфикса актуелизује конотативни слој значења и варирају неутрални називи у правцу експресивног израза, од деминутивно-хипокористичног до аугментативно-пејоративног, што је посебно изражено у пољима везаним за називе животиња. У тим творбено-семантичким елементима¹ фиксиране су аутентичне особине дијалекатске језичке личности, тачније, специфична језичка интерпретација поимања реалног окружења носилаца говора.

¹ Прикупљену лексику карактеришу богате творбене могућности. Није занемарљив број морфолошки различитих ликова, пре свега оних са суфиксацијом моционог и немоционог типа. Суфиксална анализа показује ниску фреквенцију појединачних суфиксала типова, полисемичност појединачних наставака и уједначеност творбених могућности. Међу најпродуктивнијим суфиксима за извођење именица мушких рода у испитиваним говорима су -ак, -(ј)ак, -ан, -(ј)ар, -ац, -оња, у Срему и -ац, -ар, -ер, -аши, -оши, за женски род -а, -ина, -ица, -уља, -ка, -ија, -киња, -уша, -ача, -оша, а за средњи -че.

У испитиваним подручјима испољава се некохерентност мотивације у семантичким пољима, тако да се о генералној мотивисаности пастирских термина не може се говорити (Бошњаковић 1985: 88; Ракић-Милојковић 1993: 84). Најочигледнији пример мотивисаности назива животиња према боји уочен је код великог броја зоонима. Називи животиња мотивисали су термине за означавање особа које чувају стоку или затворених смештајних објеката. Термини за гравидне женке и термини за доношење младунчади на свет мотивисани су самим називима младунчади. Код домаћих назива болести најчешћи основ мотивације је последица тог оболења. У домену формирања назива као општа црта уочава се законитост да у појединим тематским сегментима доминира одређени тип мотивације, што прераста у карактеристичну појаву српског пастирског терминосистема.

Ареално проучавање пастирске терминологије на српском језичком простору и компарирање резултата истраживања пружају поуздане податке за реконструисање сегмента сточарства на српској дијалекатској слици света. Поређењем добијених података за сва три пункта (Срем, Кривовирски Тимок, Пећки Подгор) могу се извести неколике карактеристике националног менталитета и неке опште тенденције у начинима гајења стоке у различитим крајевима српске земље. У дијахронијској равни пастирство је заузимало језгрену позицију у језичком сазнању српског народа, коју му је обезбеђивала дуга традиција сточарења као основног начина живота и битисања на овом поднебљу. На синхроном плану пастирско занимање је донекле очувало централни идеографски статус само у појединим руралним срединама, у чијим се говорима препрезентује преко функционално активног лексичког фонда. На основу укупног терминолошког инвентара и његове лексичко-семантичке класификације и категоризације, констатује се да квантитет назива везаних за поједине животиње показује реалну ситуацију на терену. У сремској пастирској терминологији највећи број термина односи се на коње, говеда и свиње, што је последица чињенице да се те врсте најчешће у Срему гаје. Распоред и богатство ових термина различити су у зависности од конфигурације тла, начина и услова живота, па је, тако, више назива за свињу регистровано у селима где има храстове шуме, а назива за чување стоке тамо где има пашњака (Бошњаковић 1985: 87). Лексичке јединице које попуњавају тематску област везану за узгој животиња најреалније интерпретирају стање у објективној стварности. У терминологијама пастирства Кривовирског Тимока и Пећког Подгора у овој сferи именовања доминирају термини који се тичу овација и говеда. Очекивано је да је у планинским пределима (на обронцима јужног Кучаја у североисточној Србији и у селима разбијеног типа у околини Пећи) овчарство најразвијенији вид занимања сточарством. Планинско сточарење укључује и гајење коза и магараца, али у далеко мањем броју, што се лингвистички одражава статистиком у терминолошком фонду. Интересантан је податак из Пећког Подгора о несразмери термина који се односе на коње са бројем узгајаних грла по домаћинствима (Јашовић 1997: 110), што би

се, можда, могло објаснити ранијим стањем у расподели стоке. Јашовић при- међује тенденцију ишчезавања појединих сточарских термина из говора, и своју тврђњу образлаже чињеницом да се готово петина фонда актуелног у првој половини 20. века данас не употребљава. Констатација је изведена на основу податка да је у *Речнику косовско-метохијског дијалекта* Глише Еле- зовића (1932, 1935) забележено око 290 лексема које се непосредно или по- средно односе на домаћу стоку, од чега је 250 још увек део активног речничког фонда, док се 40 у Подгору више не користи.

Широк спектар екстравајгвистичких фактора (климатски услови, рељеф, географски положај насеља, историјска струјања, миграције, кар- патско-балканска традиција, социјалне и културне везе, технолошка рево- луција) утицао је на формирање пастирских терминосистема и очитава се у саставу, форми и садржају његових конституената. Језички елементи инте- грисани у изразу и значењу лексичких ознака манифестишу историјске и традиционалне елементе развоја сточарства на овим просторима. Значајан допринос у расветљавању изванјезичких и језичких чинилаца који су обли- ковали вокабулар у домену сточарства пружа тематски речник, какав свака од прегледаних лексиколошких студија овога типа садржи и који је у функцији вербалне репрезентације описаног фрагмента стварности. Ж. Бошњаковић прилаже речник од 1200 уазбученih простих и сложених на- зива, *Речник* у монографији С. Ракић-Милојковић садржи 950 одредница, док најбогатију речничку збирку, којом је обухваћено 1800 термина, пре- зентује књига Г. Јашовића. Инвентар терминолошких / лексичких јединица са различитих терена српског говорног подручја рефлектује природна, антро- пографска, културна и лингвистичка обележја датог микросистема у народ- ним говорима. Пописана пастирска / сточарска лексика представља значајан и поуздан корпус за вишеаспектно проучавање материјалне традиционалне културе српског народа, а са становишта науке о језику пружа могућност ре- конструисања једног аутоhtonог, аутентичног и кохерентног терминолошког системе, чије јединице на дијалекатским мапама исписују типичне социјалне, етнопсихолошке и фолклорне одлике конкретног колектива и ње- гове наивне представе о појавама у реалном окружењу. Успостављање корела- ције пастирских терминологија из три различита српска предела и међусобно упоређивање говорних зона у овој категорији језичког сазнања значајно је из перспективе ареалног испитивања језичких појава, како на српском језичком простору, тако и у општесловенском и општекарпатском контексту.

Студије о пастирској терминологији из Срема, Метохије и северо- истока Србије делом су избрисале белину на дијалекатској слици света у оној сferи материјалне културе која представља њен изворни слој. У временским координатама мапиран је синхронијски пресек (осамдесете и де- ведесете године 20. века), што не искључује историјску перспективу сагле- давања појава и њихово расветљавање у дијахроној димензији. Просторне координате мреже системске репрезентације пастирског терминосистема

ареално се шире према југоистоку и попуњавају се материјалом из призренско-тимочких говора. Фрагмент сточарства на дијалекатској слици света српског језика из ове говорне области у великој мери осветљавају радови Недељка Богдановића, који актуелизује овај сегмент језичке стварности покретањем научноистраживачког пројекта *Лексика пастирства*, који се реализује у Огранку САНУ у Нишу, под руководством професора Недељка Богдановића и надзором академика Александра Ломе. Рад на пројекту представља финалне резултате деценијских истраживања Н. Богдановића у домену пастирске лексике и његових залагања да се лексика пастирства са подручја призренско-тимочких говора сакупи и систематски обради. У том циљу проф. Богдановић сачинио је *Упитник за прикупљање сточарске лексике*, на основу којег је забележена грађа из тридесет девет пунктора за сва три говорна типа (тимочко-лужнички, сврљишко-заплањски и јужноморавски). Грађа добијена по *Упитнику* послужила је као основни извор за *Пастирски речник*, лексикографски подухват Н. Богдановића у оквиру најведеног пројекта, који обухвата три хиљаде јединица и омогућава реконструисање сегмента сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора, што је наш задатак у стварању колективне монографије посвећене лексици пастирства и пастирења.

Заслуге проф. Богдановића за допринос српској науци о језику су вишеструке, а дијалекатска лексикологија и лексикографија плодоносни су планови његових научних активности. Тематска сфера сточарства заокупљала је истраживачку пажњу нашег уваженог дијалектолога још у најранијим фазама научног рада. У том смислу значајан је његов осврт на проблематику тематске систематизације пастирске лексике (Богдановић 1979) много пре монографских публикација у којима је разрешена системска организација овог семантичког поља. Његово интересовање у домену сточарења про-дубљено је попуњавањем упитника за *Општепарнатски лингвистички атлас* у Топлом Долу (код Пирота), а питања која се тичу реалија сточарске делатности и информације том приликом добијене инспирисали су га да на промоцији Седмог тома ОКДА одржи надахнут говор о присуству пастирске лексике југоисточне Србије у *Атласу*, с посебном пажњом на одсуство одговора и с подстреком да се стање приказано на картама делимично коригује додатним истраживањима. Ти напори реализовани су путем провере грађе на терену, попуњавања упитника у неистраженим пунктовима, уступних записа из обилажених села и селектирања материјала из постојећих дијалекатских речника, а резултирани су формирањем *Пастирског речника* и радовима публикованим у релевантним зборницима. Вредне податке професор је оставио српској ономастици у прилозима о микротопонији сврљишког краја (Богдановић 2005), где важно место припада топонимима зоонимског порекла, из којих се чита поимање позиције, улоге и значаја животињског света у наивним представама о нераскидивој повезаности човека и природног окружења. Трансформација зоонима у ојкониме и микротопониме пред-

ставља језичку појаву која извире у интуитивном схватању међусобне зависности човека, осталих живих бића и земље на којој човек живи и од које живи. Пашњаци и обрадиви локалитети у функцији су човековог опстанка, стога их носиоци говора на когнитивном нивоу асоцијативно повезују са одговарајућом реалијом, што се на комуникативном плану манифестије ословљавањем апелативом који се временом учвршћује у систему назива и добија својства језичке ознаке – топонима. Онимизацију сточарске лексике Н. Богдановић објасније у поговору за књигу В. Вукадиновића *Топоними зоонимског порекла* (Вукадиновић 1996), која доноси прегледну семантичку класификацију топонима и микротопонима мотивисаних називима животиња. Захваљујући залагањима и ажурности проф. Богдановића, јugoисточни српски говори имају угледну традицију проучавања сточарске лексике. Неоспоран је његов утицај на студенте и сараднике да концепт сточарства разрађују са различитих аспекта и да дијалекатску мапу српских народних говора обогађују моделима репрезентације и интерпретације овог сегмента стварности на призренско-тимочком терену. Опадањем узгаја стоке и у овим областима, пре тежно планинским или брдско-планинским, постепено нестаје и лексика везана за овакав тип сточарења. Савремена ситуација у лексичком систему коригује расподелу јединица у орбитама семантичког поља, али у сврљишком крају сточарска лексика одолева потпуном истикивању из централне зоне, с обзиром на то да је овчарство било главна делатност сељака и да је и даље присутно у свести колектива као основа људске егзистенције, па је самим тим овај когнитивни конструкт опстао у средишту менталног лексикона, а његова вербална манифестација задржала жижну позицију у вокабулару. Савремено стање језичке ситуације у домену сточарства приказано је на примеру лексичко-семантичког описа и лексикографске обраде сточарске лексике села Лозана (Јоцић 2005). Д. Јоцић валоризује семантичку и прагматичку вредност јединица датог микросистема, у чијим су фонским елементима записани кодови народне етике и филозофско поимање животних прилика из којих се чита аутентично схватање Лозанаца да „човек који не чува или нема стоке сматра се несрећним човеком, осећа се беспомоћним, увек је бојажљив и *насећиран*. (...) уз њиву, а пре свега уз квалитетну ливаду и добру испашу за крупну и ситну стоку, појату и шталу и са стоком осећа се сигурним јер се види *његов газдинлак*“ (Јоцић 2005: 7). Најчешће чуване врсте стоке у Лозану су овце, козе и говеда, што је у језику афирмисано адекватним изразом, јер се највише забележених термина односи управо на наведене животињске врсте (Јоцић 2005: 53). Поред назива неутралног карактера којим се брав или грло означава према боји вуне или длаке, према узрасту, према некој физичкој особини или понашању, према квалитету или некој специфичној карактеристици, човек је стоци давао имена и на основу личне процене и оцене, јер је према стоци, која му је била главни извор средстава за опстанак и преживљавање, развијао емоционални однос и ту је емотивну компоненту уграђивао у именовање домаћих животиња. Субјективни став према објективној

стварности језички се манифестије формирањем експресивних јединица у категоријама квалификације и номинације, у чијој су формалној и значењској структури најдубље одражени начин концептуализације света и креативност дијалекатске језичке личности. Пастирску слику Д. Јоцић употпуњује чобанским играма, инструментима, легендама, обредима, митским елементима, говорним народним творевинама, којима су сврђишчи сточари оплемењивали свет и осмишљавали живот. У семантичкој структури речи и фолклорним садржајима треба тражити кључ за дешифровање традиционалне културе, етнопсихологије и менталитета конкретне говорне заједнице, јер су у језику и обичајима складиштени биолошки, историјски, социолошки, психолошки, културолошки фактори формирања аутентичног погледа на свет. У обликовању старопланинског начина поимања стварности и модела његове вербализације не треба занемарити елементе балканско-карпатског и утицаја других јужнословенских традиција.²

Лексика народног говора представља базу наивне категоризације стварности, а лексичко значење носилац је особености поимања света и живота говорника на датом ареалу, због чега су дијалекатски речници валидна документа за реконструисање и концептуалне и језичке слике света одређеног социјума. Гносеолошки и аксиолошки карактер дијалекатских лексикона и збирки речи обезбеђује им статус поузданних извора на којима се могу темељити когнитивно-семантичка и лингвокултуролошка проучавања. Примена метода семантичког поља у проучавању речничког састава ствара могућност за адекватну процену одраза објективне стварности у језику и даје потврду системске организације лексике (Чигашева 2002: 266). Организација речничког материјала по моделу семантичког поља у корелацији је са устројством менталног лексикона, који представља везу когнитивних структура и лексичких значења, при чему рефлектује свеукупно знање, искуство, начин мишљења, менталитет, историју, психологију, митологију, духовну и практичну делатност конкретне језичке личности, што омогућава продирање у концептуалну слику света и идентификовање њених национално-културних специфичности (Шеина 2010: 69) и представља једну од форми систематизације језичког материјала (лексичког значења) у систему језика (Башарина 2007: 96). Семантичко поље усмерено је и на когницију, јер је свака семантичка структура по својој природи когнитивна, и на језик, јер је семантички садржај формално фиксиран и исказан јединицом лексикона. Свака јединица лексикона повезана је са осталим јединицама парадигматским и асоцијативним везама, што чини могућим хијерархијско рангирање чланова

² Лексичка грађа сведочи да је сточарство (пастирство) било развијено далеко пре дојаска Турака у ове крајеве и да има „словенског наслеђа из ранијих епоха”. Велики број балканизама потврђује везу ове ареје са јужнословенским и другим језицима на Балканском полуострву (*иљеже, сугаре, копиле, двизе, прч, куластра, вурда, сметана, сирупка*) (Јоцић 2005: 53–54).

у одговарајућим скуповима и истраживање лексике као целовитог система. Парадигматске релације које постоје у лексичко-семантичким групама одражавају реалне односе међу појмовима, тако да се у процесу структуирања поља откривају дијалектичке везе између језичких појава и ванјезичке стварности, механизми тих веза и његове законитости, испољавају се особености језичког сазнања и разоткривају његове национално специфичне црте. Метод реконструкције заступа хијерархијско начело устројства дијалекатског лексичко-семантичког система, са упливом екстрагравистичког фактора у класификациони модел лексике са архисемом 'сточарство', што се пресликова у тематској структури Упитника за истраживање сточарске лексике (састављач Недељко Богдановић). Упитник по којем је прикупљена грађа из четрдесетак призренско-тимочких пунктоva одражава системност идеографске поделе и хиперо-хипонимску организацију сегмента сточарства на концептуалној и језичкој дијалекатској слици света:

1. Општи називи
2. *Ovis aries*
Узраст
Делови тела
Болести
Означавање и именовање по телесним одликама
Најчешћа имена брава
3. *Capra hircus*
Исхрана и нега оваца и коза
Сточарски производи
 a) од млека
 б) од вуне и кострети
 в) од коже
 г) од меса
 д) лучевине
4. *Bos taurus*
5. *Equus caballus*
6. *Equus asinus*
Болести коња и магарица
7. *Sus*
8. Живина
9. Сточарење
Рад са стадом
Рад са млеком
Рад са вуном
Рад са месом
Радници око стоке
Опрема пастира (кане, одећа, обућа, торбе)
Посуђе и посуде

Штап

Узвици у вези са стоком

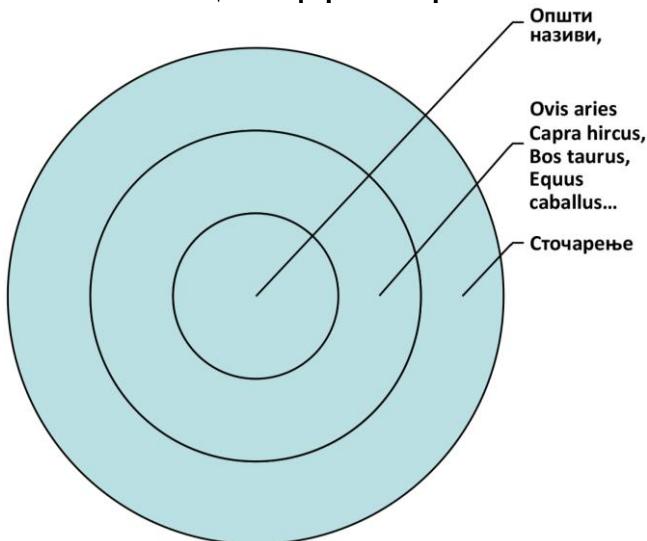
Пси

Звона

Игре

Остало

Концептосфера сточарства

Структура *Упитника* когнитивни је рефлекс устројства концептосфере сточарства у чијем је средишту концепт овчарства (*Општи називи, Ovis aries*). Центар попуњавају појмови који су у непосредној вези са остalom стоком (*Capra hircus, Bos taurus, Equus caballus, Equus asinus, Sus, Живина*), док је периферија предвиђена за практичне манифестације сточарења (*Рад са стадом, Рад са млеком, Рад са вуном, Рад са месом, Радници око стоке, Опрема пастира (капе, одећа, обућа, торбе), Посуђе и посуде, Штап, Узвици у вези са стоком, Пси, Звона, Игре*), где се отвара према сферама које излазе из оквира сточарства и залази у друге концепте материјалне и духовне културе. Транспоновањем елемената материјалног и духовног наслеђа носилаца говора и њиховог језичког осећања уобличава се ментални конструкт који се попуњава одговарајућим лексичко-семантичким садржајем.

Пастирски речник Н. Богдановића, на основу којег ћемо покушати да реконстришемо фрагмент сточарства на дијалекатској језичкој слици света југоисточних српских говора, демонстрира доминацију лексике овчарства и потврђује хипотезу имплицирану у *Упитнику* да концепт овчарства чини језгро концептосфере сточарства. С обзиром на чињеницу, која је састављачу *Упитника* добро позната, да овчарство од давнина има егзистенцијално важну улогу за становнике ових крајева, не чуди што је микросистем тер-

мина везаних за категорију *Ovis aries* бројем јединица најзаступљенији и творбено-семантички најразрађенији. Речнички материјал потврда је по-лазне претпоставке, јер више од трећине лексикографских јединица у *Пастирском речнику* припада микропољу 'овчарство', што му обезбеђује језгрену позицију унутар концептуалног и лексичко-семантичког поља 'сточарство'. Вишевековно искуство у области узгајања оваца и његов архетипски значај језички се манифестишу дијалекатском лексикализацијом основног појма – *овчаршина*, што иначе није случај у осталим микротерминосистемима из домена сточарства. Такође, није регистрован ни очекивани хипероним за дату лексему – *сточарство*. Ова чињеница, односно одсуство надређене лексеме и кохипонима јасно указује да је овчарство било главно занимање у југоисточној Србији и да економски, социјално, културолошки и језички превладава остале пољопривредне и привредне гране.

Разуђеност овчарске лексике огледа се у квантитативном богатству синонимских редова, односно у продуктивности граматичких и семантичких варијетета, као и у комплексној системско-структурној организацији и сложености парадигматских релација међу члановима. Начин посматрања и схваташа појава изражен је у моделу категоризације објективне стварности, који се може реконструисати на основу вербалне репрезентације концепта. Бројност лексема у тематским групама поуздан је аксиолошки параметар за процену важности поједињих категорија у свести сељака са југоистока Србије и репер на основу којег је могуће одредити које се то појединости у вези са овцама перципирају као значајне и због чега. Систематизацију терминологије овчарства спроводимо према критеријуму лексичке заступљености у лексичко-семантичким групама, како бисмо добили што реалнију представу о универзалним цртама и о лингвокултурним карактеристикама концепта овчарства на српској дијалекатској језичкој слици света.

Унутрашња структура микросистема манифестије однос човека према овом сегменту реалног окружења, који је у великој мери заснован на субјективном доживљају. Емоционални став говорника према реалијама које именује очигледан је у самом изразу или је утиснут у конотативне семантичке слојеве, одакле делује као имплицитна компонента, нијансирајући денотативни садржај експресивним обележјима. Тенденција субјективизације појмова карактеристична је когнитивно-лингвистичка црта у пастирској терминологији, али управо та лингвокултурна специфичност указује на егзистенцијални значај овога занимања за становнике југоисточне Србије.

Представа о домаћој животињи, преживару, која даје вуну, млеко и месо, у свести наивног човека далеко је сложенија и сликовитија од прототипичног семантичког оквира за женку *Ovis aries*. Она се у призренско-тимочким говорима, поред денотативне ознаке *овца/овицा*, номинује и хипокористицима *овчица* и *овчићка*, при чему творбени наставци сублимирају и у назив пројектују свеукупно искуство, поимање и осећање конкретне дијалекатске језичке личности према овој врсти стоке. Лексема *овца* језгрени

је репрезент концепта *овчарство*, и у идеографском и у језичком смислу. На појмовном нивоу, именована реалија је агенс концепта, примарна фигура према којој су усмерени остали актери сценарија у домуену сточарства. Ситуиран у само једро концептуалног поља, појам овце концентрично окупља и увлачи у поље све елементе који су стварносно у директној или посредној вези са њим (учеснике, радње, објекте, предмете...), што се мисаоно преобликује у слику која схематски сегментира реалност. Схеме попуњавају концепт у чијој је жижки појам овце, који је на семантичком плану преведен у статус интегрално-диференцијалне семе вишег ранга. Иако је појам овце у мишљењу и језичком сазнању носилаца југоисточних српских говора апсолутна доминанта у пољу сточарства, у вертикалном менталном конструкту хијерархијски је подређен општим представама о домаћој животињи као појединачном комаду крупне или ситне стоке, односно наивном схватању о грлу као јединки иметка у стоци, језички израженим хиперонимима *брав*, *бравче*, *грло*, *запат*, *иманче*. Функцију архисеме, семантичког знака најопштије појмовне вредности, преузима обележје 'домаћа животиња', глобално и тематско значење збирних назива *стока*, *сточина*, *сточиште*, *сточица*, *домазљик*, *запат*, *расплод*, *стадо*, *булумењта*, *буљук*, *сурија*. Ред општих назива за домаћу животињу сугерише значај реалије у менталној пројекцији сеоског живота и њен вредносни статус у поимању света од стране говорника. Основни садржински слој доминантне синонимског реда *стока* даље се спецификује, сужавајући перспективизацију конкретизаторима *крупна* ~ („говеда, коњи, магарци”), *ситна* ~ („овце, козе”), *пашићна* ~ („стока која се храни испашом, за разлику од шталске”), ~ *за домаљик* („стока одабрана за запат”), ~ *за приплод* („мушко бравче одабрано ради осемењавања”). Вербални репрезентенти у категорији 'домаћа животиња' указују да се марва у језичком сазнању дијалекатске језичке личности перципира и позиционира као централни елемент стварности, да је појам стоке у фокусу наивног погледа за свет и имплицитно дешифрују појмовну метафору СТОКА ЈЕ БЛАГО. Поседовање стоке историјски је имало есенцијалну улогу у народном схватању благостања, економске моћи, породичне среће, стога лексема *домазљик* експлицира социјално-културну асоцијацију ДОМ ЈЕ ИМЕТАК У СТОЦИ. Како би се материјална стабилност породице (дома) осигурала, важно је било оставити *запат*, јединке одабране за приплод, које ће донети добитак и обезбедити домазлук. За иметак у стоци стечен током године постоји реч *расплод*, што доказује колико је приход у стоци значајан за економско-социјални статус сељачког домаћинства. Концептуализација стоке као највећег материјалног добра које се може поседовати – као имовинске драгоцености – укључује експресивну компоненту, која изражава феномен емотивног испољавања личности говорника, односно његов субјективан однос према извору добробити, преточен у конотативни садржај хипокористика *сточица* и пејоратива *сточина* и *сточиште*. Интензивирана афективност и у афирмативним и у негатив-

ним именовањима језички је показатељ амбивалентности у менталитету традиционалног человека. Негативна оцена узрокована је, највероватније, обавезама које бављење стоком изискује, реалним напорима који се улажу у успешан узгој, док се у хипокористику активира читав сплет естетско-морално-емотивних знакова који основни садржај испуњавају хуманим приступом према другом животном бићу и низом осећања (брига, приврженост, дивљење, нежност, љубав) која сточар гаји према животињама које поседује. У конотативном слоју експресива *сточица* уткане су најфиније нијансе емотивног људског односа према животињи на коју је човек животно и професионално усмерен и од које има вишеструку корист. Посвећеност стоци и труд који се улаже у њен раст и развој резултирају успешном сточарском производњом и друштвеним угледом домаћина, стога је у сеоској средини од престижне важности број јединки запаћене стоке. У контексту друштвено-историјског развоја југоисточне Србије богатство се мерило квантитетом грла ситне стоке.

Ситна стока исте врсте окупља се у скуп назван *стадо*, који је, обично, под надзором једног чувара (пастира). Скуп оваца или коза већи од стада је *буљук*. Интегрална сема 'скуп домаћих животиња' диференцира називе у два линеарна низа на основу дистинктивних знакова 'исте врсте' – *стадо*, *буљук* и 'различитих врста' – *сурија*, *булуме́нта*. Потпуну синонимију паре *сурија* и *булуме́нта* развијају вишезначност првог члана „скуп већег броја стоке, често разноврсне (оваца и коза); веће стадо, буљук; иметак у стоци“ и допунска информација 'више стада различите стоке" која платисемијом шири значење лексеме *булуме́нта*. Термини у вези са стадом указују да је у свести говорника прототипично стадо – стадо оваца, а прототипична слика сточарења – стадо оваца на пањњаку. Типски елементи и особености сточарства на југоистоку Србије актуелизују се у тематској микрогрупцији са инваријантом 'стадо', која концептуално одговара истоименом фрејму, у којем су садржана конвенционална знања, навике, искуство и обичаји носилаца југоисточних српских говора у домену пастирства. Концептуализација 'стада' као скупа оваца које заједно пасу и које су под надзором једног чувара (пастира) пресликана је у семантичком садржају лексичке ознаке (*стадо*), а когнитивно је утемељена у структури фрејма, који се разбија на уже менталне конфигурације 'чување у стаду', 'понашање стада', 'чувар стада'. Конструкција фрејма корелира са лексичко-семантичком организацијом скупа 'стадо', који се вертикално грана варирајући хиперонимску компоненту у правцима идеографске категоризације стварности, разоткривајући при томе карактеристике пастирења у датом ареалу.

Узгој оваца подразумева квалитетну исхрану, која се првенствено заснива на паши. Испаша је прототипични модел чувања оваца, што је језички документовано групом назива са интегралним знаком 'чување у стаду'. До минантни појам у овој категорији је испаша, лексикализован именцијом *паши*, која у испитиваним говорима реализује два значења „1. испаша (исхра-

на стоке изван утврђеног простора пашом и појењем). 2. травнатост површине за испашу (*Лоша паша овуј годину*)”, и мање конкурентним синонимом *пашалък*. Стока која се храни (одгаја) испашом је *пашитна стока*. Вид исхране стоке на пашитним подручјима карактеристична је црта традиционалног пастирења, која подразумева сезонску селидбу стоке. Трансхуманца је била уобичајени модел старопланинског сточарења током топлог дела године (обично од априла до новембра) и прилика за културне и језичке контакте балканских сточара, чији су трагови евидентирани у терминолошком инвентару. Људи и стада заузимали су широки потес пашњака на планини, означен термином преузетим из турског пастирског вокабулара *сават / севат / суват* (Skok III: 366), на којем је подизано сточарско насеље *бачија*. Балканализам *бачија*, који су румунски пастири пренели преко Карпата (уп. рум. *baciу*, Skok I: 85; EPCJ 2: 269–9, 271), централни је термин у категорији чувања стада, јер у његов семантички садржај транспонован је идеографски опис процеса сезонског сточарења и инфильтрирани су обичајни обрасци пастирења на овим просторима. Значењска слојевитост и структурна комплексност овог термина – „1. сточарско станиште на савату (на пашњаку изван насеља); 2. начин испаше при којем се стадо напаса редом, 3. бачијање / бачијарење – летње истериивање оваца у планину и задржавање оваца више власника ради заједничке испаше, муже и прераде млека, место у планини са колибама и торовима где у летњим месецима бораве овчари, напасају овце и прерађују млеко” представљају прототипичну слику традиционалног сточарења на југоистоку Србије, која се формирала као резултат многовековних друштвено-културних интерференција у балканско-карпатској зони. Лексеме у овој скупини интерпретирају целокупну организацију пастирског живота и моделе гајења оваца у сточарским стаништима на планинама са колибама и торовима, где у летњим месецима бораве овчари, напасају овце и прерађују млеко. Фрејм ’сточарско станиште изван насеља’ терминолошки је богато попуњен, са лексичко-семантичким талогом из давне словенске прошлости и наносима каснијих друштвених кретања и културних струјања, што га чини најкомплекснијим склопом у структури поља сточарства. Уоквирени садржај који се односи на карактеристичан тип пастирења изван насеља оваплоћен је још и у називима *катун, појата / новата, трљак, трло, пашња, трла, јагрек*. Лексички чланови којима је лексикализована појмовна доминанта поуздано су, не само језичко, већ и историјско сведочанство за трансхуманцу као најактивнији и најпродуктивнији тип сточарења у старопланинском појасу и на ширем терену југоисточне Србије. Пуноћом садржаја, лексичко-семантичком варијантношћу, вишезначношћу термина, сложеним парадигматским релацијама међу конституентима, овај сегмент припада базним категоријама у сфери овчарства. Парадигматске везе међу кохипонимима интегрисаним општим знаком ’сточарско станиште изван насеља’ различитог су карактера, што је условљено локалним специфичностима узгајања оваца. Према

лексикографском дефинисању значења и њиховом рангирању у семантичкој структури речи (у *Пастирском речнику* Н. Богдановића) *катун* је примарно исто што и *бачија* „сточарско станиште”, док се другим по реду значењем изједначава са ознакама *трло*, *трла* (2), *трљак* (2), *пашиња* „станиште за стадо на пашијаку”. Синонимски однос *катун* и *бачија* остварују са термином *појата / повата*, који, такође, секундарно реализује појмовну доминанту ’сточарско станиште изван насеља’. Илустративни опис дат иза дефиниције детаљно употребљује изглед и функцију појате са свим елементима важним за опстанак људи и стоке изван насеља: „У оквиру појате постојала је колиба за пастира, са могућношћу да буде и магацин, за намирнице, млеко или сир, због чега су [такве колибе] имале и засебну просторију. Испред колибе је *трљак*, ограђен простор у којем је и сама појата, као стаја за смештај стоке, али и настрешница – *наслон*, *заслона*, *замет* од потки покривених грањем за заштиту стада од врућине, кишне, ветра или снега. У оквиру станишта, али изван трљака су *стогови* и *лисници*. На прилазу појати је *страч* за пса. Цела појата (колиба и трљак) добро је ограђена, а улази се на *вратњицу / вракњицу*, на *порту* или на *лесу* – односно на примитивне вратнице од прућа... Појата је могла бити и скромније устројена, па да уместо колибе има кошару” (Богдановић). Саставни део пастирског насеља је *трљак* „одређен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана”, али се назив појављује и са значењем „привремено овчарско станиште на пашијаку током лета”, чиме ступа у однос синонимије са лексема *трло*, *трла*, *пашиња* и *катун*. Садржај који ови релативни синоними реализују углавном на другостепеном нивоу ’станиште за стадо на пашијаку’ актуелизује допунске компоненте, експлициране у опису јединица *трла*, иманентне и осталим члановима скупа – ’са настрешницом’, ’оградом’, ’кошаром за овчара’. Дистинктивни знак ’на њиви’ присутан је у семском саставу назива *јагрек / јегрек*, посебном језичком знаку за трло које није постављено на пашијаку. *Трла* првобитно означава ограђени простор, односно кошару за смештај стада на пашијаку, а потом је ова именица развила шире значење којим је обухваћен низ скромних објеката за привремени боравак стада и чобана на пашијаку. Семантичка издиференцираност лексичких јединица и њихова функционална испреплетеност потичу из ванјезичке стварности, од два различита типа станишта која су у свести говорника имала исту намену и циљ – испаша стада у летњој сезони – 1. станиште за стоку и људе и 2. станиште за стадо. Миграирање стада у удаљеније планинске крајеве захтевало је дуже одсуствовање и потпуну промену у начину чувања животиња, што је изискивало озбиљнију организацију пастирског живота, стога су се у планинама градила читава насеља са смештајним објектима отвореног и затвореног типа за стоку, са колибама за пастире, са помоћним просторијама за прераду млека. У овај тип насеља спадају *бачија*, *појата* и *катун*. Друга врста сезонских станишта је покретно, привремено станиште стада и пастира на пашијаку, каква су *трла*, *трло*, *трљак*, *пашиња*, односно *јаграк* на њиви,

а могу да значе и ограђене или затворене просторије за стоку у оквиру ширег сточарског комплекса. Међу вербалним средствима којима је репрезентован сегмент сточарских станишта на језичкој слици света југоисточне Србије уочава се лексичка доминација деривата од прасловенске основе *tъr- > trp- (Skok III: 511): *трла*, *трло*, *трљак*. Лексичка варијантност, паралеле у суседним балканским језицима (рум. *tără*, буг. *търло*), семантички капацитет, интерпретативна флексибилност, творбени потенцијал ових изведенцица језичке су чињенице на основу којих се може тумачити и реконструисати традиционално пастирење на југоистоку Србије. Наведени параметри упућују на констатацију да је *трло* / *трла* био практичан и веома заступљен вид пастирења. Практиковање покретних станишта поткрепљују додатни елементи – изведене језичке јединице којима се обележава место на пашњаку где је било трло: *трлина*, *трлиште*, *трљачиште*.

Од истог корена потиче и назив за место на којем овце пасу – *утрина*. За исту реалију користе се још лексеме *пасиште* и *ориште*. Истеривање стада на пашу је *изгон*. Стаза којом стадо иде на пашу номинује се редом синонима: *путања* / *путањка*, *путина*, *прогон*, *прокариште*, *потека*, *врвина*, *врвиште*, *прогониште*. Различита мотивација настанка ових речи и њихов солидан број занимљив су језички подatak за разумевање значаја изгона стоке на пашу у наивној свести дијалекатске језичке личности. Стадо има свој утабани пут, јасно означену стазу којом се *изгони*, *тера*, *прокарује*, *прогони*, што је рутински елемент кретања стада и важна компонента у организацији традиционалног пастирења.

Народно схватање функционисања стада најексплицитније је испољено у квантитативно доминантној микрогрупи која се односи на испашу стада, која под заједничким обележјем 'понашање стада / понашање оваца у стаду' окупља глаголске јединице: *мртē сe³* *замртī сe*, *замркти сe*, *умртē сe*, *умркте сe* „збије сe укруг за време жеге”, *запладниле* / *запладњувале* „отпочеле подневни одмор у збијеном стаду”, *кроте* / *кротују* „мирно пасу”; *наплатнē сe*, *плизну сe*, *попрскају сe*, *разлеси сe*, *разрēде сe*, *распредē сe*, *расприштē сe*, *распришиште сe*, *распростру сe*, *разврну сe*, *раскроте сe*, *раицели сe* „широко сe распореде у пашу, лепо сe распореде по пашњаку”; *разигра сe* „спуштају сe трком сa стрмог пашњака”, *сваљују сe* „најуре сa пашњака у буљку”, *не скацева сe* „не смирује сe на једном месту”, (иде) у *сампас* „кад стадо иде без пастира”. Прототипични сценарио садржи слику кротког стада широко распоређеног на пашњаку. У свести носилаца говора пожељна ситуација повезује сe сa реалијама и појавама које асоцирају појам ширине (леса, прећа, платно, рој пчела), односно простирања у простору, захватања великог простора ширењем, који су у основи наведених метафоричких вербалних ознака.

³ „Од свих животиња које иду групно на пашу, мрте сe само овце, када сe збију, збоду главе и тешко дишу, потпуно умирене и безвољне” (Богдановић).

Обавезни елемент сценарија 'стадо' је фрејм 'пастира', који обухвата конвенционална знања носилаца говора о чувару стада и културно утемељене појединости у вези са пастирењем карактеристичне за дати простор. Заступљеност овога занимања одражена је синонимским именовањима за сва три рода: *пастир, овчар, чобанин; пастирица, пастирка, овчарница, овчарка, чобанка; пастирче, овчарче, овчаре, чобанче*, чији семантички садржај манифестију културно-историјску чињеницу да су овце чували мушкарци, девојке и деца старијег узраста. Посебном домену у оквиру фрејма 'пастир' припадају особе које су се бавиле јагањцима. Женске особе, обично жене овчара, задужене да бораве на појати у време јагњења оваца номиноване су лексемама *јагничарка, јагништарка*. Оне којима „посао јагњења лако иде“ добијале су језичку ознаку *јагњалка*. *Јаганчар, јагничар, јагништар* имали су радну обавезу да чувају и пасу јагњад. Конфигурацију датог фрејма употпуњује домен 'пастира на бачији'. Особа која живи и ради на бачији маркирана је именима *бач, бачар, бачијар, бачеож*. Укућанин коме у патријархалној заједници припадне дужност да живи на бачији (појати) и да брине о пашитној стоци означен је јединицом *појатар / поватар*. Главни пастир на бачији је *ћаја / ћеја*, а његови помоћници су *поћеник / поченик, поганич, чирак*. Вишевековно колективно искуство у области узгајања оваца одразило се на формирање прототипичног профила сточара, а то је на југоистоку Србије, судећи по броју назива и разрађености домена, *бачијар*. Бачија, као карактеристичан облик сточарења на југоистоку Србије, функционише до јесени, а дан када се „растура“ језички је маркиран синтагматским спојем *овча свадба*, чији главни члан указује на свечарски моменат обележавања краја сезоне.

Мањег је обима, али је присутан и домен пастира на трлу, који је исказан јединицом *јегречар* и њеним садржајем „пастир који борави на трлу (на јегреку), који ноћи код стада“. У расподели пастирских послова отвара се још један домен – пастир *јаловар*, чија је функција да брине о немузним грлима, која посебно пасу и спремају се за продају. Конститутивна категорија фрејма свакако јесу сточари номади, звани *Ашани, Каракачани, Црновунци, Црнорунци*, који су, према запису у *Речнику Црне Траве* (Стојановић 2010), на Чемернику били активни до деведесетих година 20. века. Пореклом из Грчке, са планине Пинд, Ашани су се расељавали на Балкану и као номади насељавали Стару планину, остајући препознатљиви по сортама оваца црног руна коју су узгајали (каракачанска овца, у нашим говорима *ашанска овца*, чиме су мотивисани називи *Каракачани, Црновуни, Црнорунци*) и по технологији справљања качкаваља.

Основни задатак сточара је да *мири*, односно *намирује* стоку, што подразумева послове у вези са храњењем, појењем, тимарењем грла, чишћењем штала, торова. Глаголске јединице са општим значењем „обавља свакодневне послове око стоке“ интегрише у лексичко-семантички микроскуп

кохипониме *пасе́* „чува на паши (пашићну стоку)”, *испа́ша* „чува стадо на пањијаку за време летњих месеци”, *бачева* „чува стадо на бачији”, *пушта*, *истерује*, *искарује* „изгони стадо из стаје или из обора на пашу”, *испуди* „истера стадо на пашу и остави без пастира, у сампас”, *запладни* „отера стадо у пландиште, ради подневног одмора”, *запландује* „смири стадо овца за подневни одмор”, *раскарује* „растерије, разбија стадо које се умртеле у подне ради паше”, *сколи* „смири, савлада стадо”, *навикује* „комуницира са стадом појачаним гласом”, *прти* „идући први у колони пробија стазу кроз снег (о пастиру) да би омогућио стаду да дође до појила или ранила”. Појединачни чланови скупа ступају у парадигматски однос синонимије (*пасе, испаша; пушта, истерује, искарује, испуди; запладни, запландује*), што је израз потребе да се оно што се у свести народа поима као важно у одређеној категорији стварности језички обележи. Формирање више ознака за исту радњу јесте резултат настојања дијалекатске језичке личности да је истакне. Дијалекатски је облик *овчарује*, којим народ именује посао овчара. С обзиром на заступљеност овога занимања у планинским крајевима југоисточне Србије, оправдана је тежња носилаца говора да свакодневним активностима дају адекватан језички израз. Лексикализација идеографске вредности ’бави се овчарством, обавља овчарски посао’ доказ је исконске људске тежње да се вербално маркирају појаве из непосредног окружења, и управо су такве речи носиоци лингвокултурних специфичности. Глагол *овчарује* показује колики је економски и друштвени значај имало овчарство у овим крајевима, као и чињеницу да је бављење овчарством прешло у занимање и да су радници који су се њиме бавили за свој посао добијали адекватну материјалну надокнаду.

Фрејм пастира у периферној зони попуњавају елементи пастирске опреме. Споредни слој пружа занимљиве податке за реконструкцију спољашњег профила старопланинског пастира, чије су неизоставна обележја: прут (бич, бичало, бод, кривак / криваг, кривачка, тојага, кукаља, кукач, кукача, кукљеста тојага, матина, наредовчена тојага, омашак, омашљак, опанџак, прут, пруте, прутле, пруче, прутък, товага, товаче, товачка, чамаљуга, цилитка, шибинка), свирала (дудук, дудуче, свирала, свирка, гајде, гајденица/гајдунница), торба (јенцик, дисази, тарачуг, торбица, торбалјча), чарапе / обојци од коже (навоште, наглавак, наглавка, најуљак, најујка, натикалац, натикач, ногавице, скорње, увијачи), капа (баретина, гугла, кавук, капељача, ћулавка, ушанка, ушанчица) и кожух (кожув / кожук, кожуче, кожуљак, масленик).

Репрезентација фрејма ’пастир’ и лексичко-семантичка интерпретација радњи које пастир обавља сегменти су дијалекатске језичке слике света који упућују да је појам овце у средишту традиционалног схватања сточарства и да је лексема *овца* /*овца* кључни елемент лексичко-семантичког поља ’сточарство’. Разгранатост структуре лексичко-семантичке групе име-

⁴ Семантичке дефиниције преузете су из *Пастирског речника* Н. Богдановића.

ница којима се овца номинује у призренско-тимочким говорима сведоче о језгреном статусу лексеме *овца* у систему сточарске / пастирске лексике. Позицију у самом нуклеусу поља обезбеђују јој пре свега комуникативна искоришћеност и функционална вредност коју остварује у народном говору, као и креативност говорника да је вербално обележи по различитим параметрима. Јединица *овца* хијерархијски је надређен члан осталим конституентима, распоређеним у уже целине према детерминантама у вези са узрастом, репродуктивним својствима, породом, односом према младунчади, по телесним карактеристикама (боји вуне, дужини праменова, белезима, млечности, роговима, итд.), по понашању.

Репродуктивна својства један су од најзначајнијих фактора у колективном поимању здраве јединке, а тај квалитет садржан је имплицитно у категорији именовања *Ovis aries* према узрасту. У животном веку овце веома је битна друга година, када она од јагњета прераста у женку са репродуктивном функцијом, а значај тог периода регистрован је редом синонима којима се двогодишња овца именује: *двіска / свіска, двізарка, двійче / звиче, двогоче „1. овца у другој години; 2. овца која се први пут јагњи”*. Овом линераном низу прикључује се и пар истозначница *првојагњеница* и *првёнка*, које се семантички поклапају са секундарним значењем наведених синонима. У језичком сазнању носилаца говора информација о јагњењу до-минантнија је од узрасне компоненте, у којој је, такође, имплицитно садржана. Истом лексичко-семантичком микроскупу припадају конструкције (*овца*) на *прво јагње* и (*овца*) на *трέћо јагње*, којима се описно указује на старост грла. Овом скупу припада и назив *плодница* „овца у стадијуму да још може да се јагњи, ни стара ни млада”. Језички је посебно истакнута овца на прелазу из прве у другу годину: *шиле, шиље, шиљег / шљег, шиљеж, шиљеже / шљеже* и зб. *шиљежина / шљежина, шљежетина* „колектив брава поткрај прве године, остављен за приплод, који се чува одвојено од осталог стада”. Међутим, овца која се ојагњи у првој години негативно је маркирана лексемама *копилана, копиларка, копилица, копилка*, јер је неприродно и неочекивано да се оплођује шиљеже које још није достигло полно-репродуктивну зрелост. Овца пак која је закаснила с јагњењем обележена је лексемом *сугарица*. Лексичко-семантичку микрогрупу назива са хиперсемом 'узраст' попуњавају експресиви негативне конотације за овцу од три године старости *трёхаквича, прва маторина* и пејоративна именовања појача-ног интензитета експресивности којима се маркира овца од четири године и старија: *друга маторина, бабљача, дрта, дртла, дрта овчина, дртосија, матора, штрабица*.

Доношење младунчета на свет чин је којем се у народу придаје нарочита пажња, па су отуда у народним говорима постојање одговарајућих лексикализација за стање у периоду непосредно пре млађења *привреми*, за саму радњу *јагњи се* и његов завршетак *ојагњи се*. Овца обично ојагњи једно младунче, понекад се дешава да *близни / облизни* „донасе на

свет двоје младунчади”, а веома ретко да *тројани* „ојагњи троје јагњади”. Овца која се управо ојагњила, *јагњеница*, има повлашћени статус у односу на стадо, од којег је издвојена, и о њој и младунчету се води посебна брига. Процесу јагњења придаје се велики значај, јер повећање иметка у стоци значи економски напредак домаћинства, тако да постоји и специјалан назив за овцу која се у сезони јагњења већ ојагњила – *објагњеница*. У наивној свести сељака који од овчарства живе ближњење представља изузетан до-гађај и радост за заједницу, што се на језичкој слици манифестије редом синонима за именовање овце која је ојагњила двоје јагњади – *биза*, *бизе*, *бизоша*. С друге стране, презрив је став говорника према јаловој јединки, што илуструју вербални репрезенти за неплодну овцу *јаловица* и *иштирица*, који и на денотативном нивоу садрже објективно негативну компоненту, која је на конотативном плану емоционално исфилтрирана. Ментално су обраћене и оцењене као непожељне ситуације садржане у фрејму ‘губитак плода’ – *исаби се*, *иштети се*, *ишасти се* „побаци, изгуби плод”; *исквари се* „ојагњи мртво јагње”; *искукља се* „са мртвим јагњетом избаци и део црева”.

Став колектива према младунчету, које се неутрално именује лексемом *јагне / јагње*, изражава се номинацијама субјективне оцене: *јагњенце*, *јаганчар*, *јагнешта*. Прво младуче у сезони јагњења сигнификује се ознакама *првањче*, *прва принова*, *раниче* и то јагње традиционално носи име *Прв(ка)*. Време јагњења импликациони је семантички знак у номинацијама *сугаре*, *сугрица* „касно ојагњено женско јагње”, и квалификује се придевом *сугарно*. Приоритет у овчарској производњи јесте одгој здравих грла, тако да је главни задатак сточара правилна исхрана и нега јагњади, нарочито у првих шест месеци живота. С нарочитом пажњом приступа се задојавању јагњади одмах након јагњења како би посисала колострално млеко, које младунчету поред неопходне енергије даје и антитела којима се штити од инфекција. Колострум се акумулира у вимену овце пред сам крај бременистости, а лучи се током првих дана лактације, када је важно да се успоставе редовни подоји. Искуствено знање о значају првог млека после јагњења за нормалан развој младунчета инкапсулирано је у наивној пастирској свести и вербално репрезентовано дијалекатским ликом *куластра*. Хранљиве материје које јагње добија из млека овце непосредно по рођењу важне су и за сазревање вунених фоликула, односно производњу вуне. Прве две недеље исхрана јагњета своди се искључиво на мајчино млеко и уз одговарајућу прихрану оно наставља да сиса углавном до четвртог месеца. Квантитативна заступљеност лексичког репертоара који прати овај животни период овце на дијалекатској језичкој слици света манифестије интуитивну спознају аутохтоних сточара о његовој виталној важности за раст и развој грла и за квалитет сточарске производње уопште. Лексично-семантичка интерпретација сегмента стварности са идеографским знаком ‘дојни период’ репрезентује структурно разрађен фрејмов модел, у који улазе концептуални знаци: ‘јагње које сиса’, ‘јагње које сиса туђу мајку’, ‘однос овце према туђем

јагњету', 'однос овце према дојењу', 'одлучивање јагњета од овце'. Инвентар експресива којима се именује младунче које још сиса – *сисавче, сисалче, сисалац, сисарац*, поред старосне детерминанте као компоненте денотативног карактера, открива конвенционална знања о најинтензивнијој врсти това и субјективаност у оцени денотата. Прототипична слика задовољног јагњета изражена је синтагмом *вртка (с) реп* „игра репићем док сиса”. Глаголска конструкција експлицира објективну ознаку са вредносним плус – 'то је добро' у ситуацији сисања, док хипокористична форма глагола изражава појачану емоционалност говорника у датој околности која одражава пожељан сценарио, сугеришући прираст грла, а тиме и производну добит. У вербални израз преточено је позитивно колективно искуство које проузрокује осећање задовољства, што се очитава у импликационо-фокалној организацији семантичких елемената.

Деминутивно-хипокористички значењски слој добија негативну ко-нотативну нијансу у именовањима јагњета које „краде сису од туђе мајке”: *подојак, подојче подсисак, подсисач, подсисоја, подметак*, јер такво јагње *подсисује, подузима, подргује, подбријује, подбрикује подбрцињује* „сиса туђу мајку”, одузимајући на тај начин млеко њеном младунцу. Похлепно јагње номиновано је пејоративом *дрчило*. Низом синонимичних глагола маркирана је непожељна појава и исказан колективни суд о понашању штетном за одгој јагњади. На призренско-тимочкој слици света интерпретиран је и однос овце према таквом јагњету, који варира од потпуног прихватања (*предузне*), нарочито у случају када овца изгуби своје јагње угинућем или продајом, што је садржано у творбено-семантичкој структури именица *милостивка, подојаљка, подојуља, подојнија*, до немилосрдног одбацивања, које се испољава у физичкој, инстиктивној реакцији овце да се брани ногама од туђег јагњета, а таква схема понашања животиње попуњава садржај лексеме *чивтарка*. Јагње може бити и са намером подметнуто под овцу која има доста млека, а такав се поступак у народу назива *подотурање*. Нетипична ситуација 'сисање туђе мајке' језички је солидно представљена, тако да вербална средства репрезентације мини-концепта конституишу својеврсну тематску микрогрупу, са упечатљивим лингвокултурним карактеристикама. Својство дијалекатске језичке личности да истакне појаве које одступају од уобичајеног обрасца и утврђених природних законитости препознатљиво је у тенденцији креирања погрдних квалификатива за описивање негативно перципиране особине и пејоративних имена за овцу која се неочекиваним облицима понашања не уклапа у прототип мајке. Идеалну слику нарушава овца немирна при дојењу. Овца која тешко трпи кад је јагње сиса описује се приdevима *гадачљива, подбриљива, скоктиљива*, име-нује лексемама *мрдач и подмрдуља*, а њено, у поимању говорника нетипично поступање, нашло је лексички одраз у глаголској јединци *подмрдује / подбрцињује*. У дефинисању појма немирне овце нашле су се компоненте које упућују на узорке њене нетрпељивости („Овца је немирна при дојењу или

зато што је голицљива или је јагње зубима гризе”) и информације о мерама које овчари у том случају предузимају („У обору се за такву овцу направи прегло, где се она ухвати у јарам, па не може да бежи”). Глаголима *припушта се* означава се довођење јагњета на сисање, а глаголима *личи се* и *љука* процес одвајања младунчета од овце. Начин на који носиоци говора прерађују чулне податке из реалног окружења, њихов емоционални доживљај и морално-критички суд преобликују се у колективну перцепцију стварности, добијајући специфичан израз, који се пуни садржајима карактеристичним за дату средину. Културолошки фон експлициран је у вербализацији појмова из домена обичајне праксе, где је транспарентан утицај екстраглавистичког фактора на значењску структуру лексема. Обредно-ритуални карактер имају чиниоци који учествују у формирању денотативног семантичког слоја именичких јединица *Ђурђевче, Ђурђил, курбан џурџил* „јагње предодређено за клање о Ђурђевдану, празнику сточара”, односно о Спасовдану – *спасило*.

Лингвокултурне особености дате говорне заједнице испољавају се у тематској подгрупи која се тиче карактеристика језгреног члана поља – овце. Доминантно својство овце је вуна, у призренско-тимочким говорима *вљна / вұна*, а њено основно квалификовативно обележје ‘боја вуне’, јер управо овај идеографски параметар, који се на семантичком плану трансформише у интегрално-диференцијални знак, окупља највећи број чланова у дати паратипски скуп. Прототипична слика овце је ‘бела овца’, и свако одступање од стереотипне представе маркирано је низовима назива, који потврђују да су језички најекспонираније особине оне које се у свести говорне заједнице поимају као необичне, неочекиване или непожељне. Појмовна вредност ‘белла овца’ окупља у синонимски ред именовања: *беліца, белічка, белка, белоша, белушица, меда* (‘прљавобела’), *пењоша* (‘жућкастобела’). Упечатљиви су детаљи који нарушавају прототип беле овце, а то су углавном црни прамено-ви вуне на појединим деловима тела, означени синонимским низом *ђумка, прамен, праменак, прамик*. Прамен вуне другачије боје говорници перципирају као доминантно физичко својство овце, њену препознатљиву карактеристику која је маркира и издваја, а ти екстраглавистички фактори преведени на семантички план представљају диференцијалне црте, на основу којих се микроскуп са хиперсемом ‘белла овца’ грана у синонимске редове придева и именица. У категорији квалификације највише је јединица које опisuју белу овцу са црним очима: *океста, црноока, црноокаста, црнооћеста, ваклеста, ваћеста, пойеста*; затим белу овцу са црним пегама или шарама: *веричеста, трњинеста, зрнеста, шаргава, паричаста*; а по једна придевска лексема регистрована је за овцу са црном губицом – *вајклеста*, за овцу са црним ушима – *смедеста* и за овцу са црним ногама – *чарапеста*. Члановима је богатији лексичко-семантички микроскуп именица, који се раслојава у редове синонима према дистинктивним обележјима која садржи информацију о карактеристичној особини:

’бела овца са црним пегама (шарама)’: *веришка, кочка, шара, шарица, шаричка, зрња, зрника, зрњоша;*

’бела овца са црним ногама’: *ципуљка, чапаста, чижмаша, чижмоша, путоша, Чижма, Прстенка, Чижманка;*

’бела овца са црном губицом’: *вака, вакичка, ваклија, ваклушија, калушија, сора, Ваклуша;*

’бела овца са црним ушима’: *галка, галуша, калеша / калушија, зекушија, смеда;*

’бела овца са црним очима’: *вака, ваћа, ваћица, цвета, цветоша, Пењоша;*

’бела овца са црним праменом преко чела’: *цвета, цветоша, чава.*

Микроскуп номинација са диференцијалним знаком ’црна овца’ манифестију колективни однос према реалији која нарушава прототипичну представу, тим пре што то није аутохтона (старопланинска) раса. Семантички елемент који носи информацију о пореклу утрађен је у денотативну структуру ознака *арапка и каракашка овца*. Остали називи мотивисани су црном бојом руна: *галуша, гаља, гарка, гаруша, мургоша, црница, црнка, црнајка, цига*. Семантички садржај синонима поклапа се и у конотативној равни, јер изведенице остварују хипокористичку димензију значења, сугеришући позитивну субјективну оцену. Домаћем соју не припада ни овца са ситном, грѓуравом, набијеном вуном, односно *руда*, којој се име обично даје по доминантној особини – *Руда*. Уочене су и лексички маркиране појаве које нарушавају уопштено поимање о изгледу црне овце, које се могу јавити у виду белог прамена на неком делу тела. Највише пажње дијалекатске језичке личности привлачи црноруна овца са белом вуном око очију: *бардока, звездоноша чимбуљка, лиса, пелеша, Булица*. Носиоцима југоисточних говора интересантна је и црна овца са белом губицом, за чије се описивање користе придеви *зрнеста* и *лисеста*, а за означавање именице *зрњка, зрња, зрњоша, муса, Муска*. У смислу језичке креативности говорника мање су инспиративни примерци са белим праменом на челу: *баља, белочелка, булича, на слабинама: бокоша, бокошка, бокушија и репу: белорепка*.

Вербална репрезентација оваца по боји руна даље интегрише конституенте у уже скупове према квалификаторима ’жућкасториђа’: *кањеста, риџа, риџава; жутка, жујка, кањоша; сива: сивава, сувава, смуглеста; зекушија, зеленка, сига; смеђа: смеђеста, Смеда.*

Кохипонимске лексеме којима се маркира овца без вуне на појединачним деловима тела реализују дијалекатски принцип да се и формалном и значењском структуром интензивирају скривене конотативне компоненте. Без вуне на stomaku овца је *голотумба*, на челу *голочеласта*, на врату *голошијава, голошијеста*. Истакнута је и друга крајност – дуги прамен вуне преко чела. Овај детаљ поима се као специфично обележје јединке, вербализовано синонимима *бүћка, ђумка, чумбуљка*. Овца са овом особином је *длговласа, ђуместа* и у народу се назива *ђива, ђума, Ђитошија*.

Основно појмовно и семантичко обележје врсте *Ovis aries* је вуна. У колективној свести то је прототипично својство ове домаће животиње, што је на дијалекатској језичкој карти света интерпретирано лексички најбројнијим и семантички најиздиференцијијим микроскупом.

Осим по карактеристикама примарног продукта, овца се карактеришу према различитим физичким својствима, јер су телесна маса, млечност и здравље брава од суштинског значаја за овчара. Призренско-тимочкој језичкој личности познате су расе *ашанска овица*, *меринка*, *сврљишка овица*, *цигјаја / цигоја*. Квалитет соја оцењује се на основу приноса, али су у фокусу колективне перцепције они спољашњи параметри по којима јединка не задовољава критеријуме своје расе, тј. не уклапа се у прототип пожељног брава. За носиоце говора најупечатљивија негативна особина овце јесу оборене уши, с обзиром на језичку чињеницу да је појам 'овца са обореним ушими' у оквиру квалификације и номинације овце по телесним својствима, вербализован највећим бројем лексема: *клапеста*, *клапуша*, *клипоша*, *клипошана*, *ушаљка*, *оклипи уши*. У неким случајевима су оборене уши показатељ болести код животиња, због чега ова појава заузима средишње место у наивном језичком сазнању. Здраво стадо предуслов је напретка домаћинства, па је стога колективна свест нарочито управљена на здравствено стање грла, с тим што се вербално реферише на непожељну ситуацију, а денотација се усмерава на болесну и изнемоглу овцу, описану јединицама *ослабела*, *опљзла*, *лагареста*, *лагаријеста*, *мрљедна*, *мукавичава* (опште стање овце), *затравена*, *крвјосала / крвљосала* (интоксирирана овца), *сопетљичава* (назебла овца), *метиљава*, *метиљива* (оболела од паразитске глисте), *подударена*, *пробрецила* (упаљеног вимена), *шапљива* (овца са оболелим папцима). Стање болесне овце препрезентовано је глаголима *занемогне* („физички изнемогне“), *крвљоше*, *травоше* („отрује се травом, окрви се“), *изгима се*, *издује се*, *погима се* („надима се услед преједања или затрованости“), *пушта цивђе* („слини“), *огруба се*, *ослани се*, *ороси се* („орањави губицу росном травом“), *ишугља се* („зарази се шугом“). Језичка интерпретација схеме болесне овце садржи фрејмове 'физички изглед болесне овце (ослабела, омршавела)', 'унутрашње стање (изнемогла, онемоћала)', 'затрнована овца', 'назебла, слинава овца', 'овца заражена метиљем', 'овца упаљеног вимена', 'овца са орањављеном губицом', 'шугава овца'. Фрејмом 'затрнована овца' обухваћене су две ситуације узроковане преједањем тзв. љутом травом или детелином – токсикација крви и надутост. „Накрвљала овца“ лечи се примитивним методама, тако што се „рецне ивица увета, а онда се шибом ишиба како би истекла 'отровна' крв“ (Богдановић). У састав терминологије овчарства улазе и називи болести овца. Пратећи категоризацију у објективној стварности, термини су разврстани према интегралном обележју 'врста болести' у уже парадигматске скупове са хиперсемама 'ранице око губице' – *бруске*, *мрснице*, *мрсничине*, *росница*; 'повишене температура' – *врућица*, *горешница*, *огњица*; 'болест коју проузрокује пар-

зитска глиста' – *метиљ*; 'гнојно обольење, инфекција ране' – *мурдар*; 'шуга' – *огуљача*; 'назеб' – *сепетњица / супетњица*; 'кожна болест' – *сипаница*; 'гребеж' – *скраћа*; 'заразна болест папака' – *шајп, кривоча*; 'срчана кап' – *прострел*. У ову лексичко-семантичку групу укључени су и називи паразита који нападају овце и главни су изазивачи болести: *метиљ*, „паразитска глиста *Distomum phaeaticum* која ремети функцију јетре“; *согорац, согрк / сүгрк*, „паразитска ларва која се развија у кожи животиња“; *крљеж*, „паразит који живи на кожи животиња“.

Дихотомија типа 'крупно / ситно', 'велико / мало', 'дugo / кратко' важи и у карактеризацији животиња по телесним особинама. Као опозит особини 'оборене уши', јавља се категорија 'овца са кратким ушима', представљена номинацијама *чепеја, чуља, чуљка, чуљча*. Уши су једна од доминантних спољашњих карактеристика животиња, њихово марканто обележје, по којем је овца у говору означена солидним бројем лексема. У призренско-тимочкој говорној зони забележен је низ синонима којима се вербализује белет на увету овце – *льцано ѿво, постаничено ѿво, стрелоуишено ѿво, рабушка, стручка, съмба*. Обичај резања увета везује се за Ђурђевдан, и има више практични него обредни карактер. Ожиљак, *белег*, настао резом, знак је припадности брава одређеном газдинству и начин да се детектује којем стаду или домаћинству овца припада уколико запута или направи штету. Комбинацијом различитих знакова на увету овце умањује се могућност подударања.

Испољавање особине у већој или мањој мери у односу на појмовну вредност која се узима као прототип процењује се као непожељно својство и лексикализује се углавном експресивима негативне субјективне оцене. На принципу бинарне опозиције почивају парадигматске релације лексичко-тематских микрогрупа, које по различитим физичким критеријумима конституишу скуп са хијерархијски надређеном идеографском вредношћу 'телесне особине овце'. У састав скупа са хиперсемом 'телесне особине овце' улазе тематске целине са хиперсемама које носе информацију о особини, а оне се даље гранају на уже парадигматске групе са конкретним идентификацијоним обележјима. Лексичко-семантичку структурну организацију микропоља 'телесне особине овце' представићемо нумеролошки:

'телесне особине овце'

1. хиперсема 'тежина'

1. 1. 'крупна': *букарка, големица, камилка, коњарка*;

1. 2. 'ситна': *мришава, џгобава, мрледна, малоша, малошка*;

2. хиперсема 'дужина вимена'

2. 1. идентификатор 'са дугим вименом': *длговиместа, маслуреста / масуреста, посисеста*;

2. 2. идентификатор 'са кратким вименом': *чијава, чија, чијка, чијуљка*;

3. хиперсема 'дужина репа'
 3. 1. 'са дугим репом': *длгорéпка, репáта;*
 3. 2. 'са кратким репом': *куса, куска;*
4. хиперсема 'рогови'
 4. 1. 'са роговима': *роjха, роцка, рогуша, рошка, чупка, шутка;*
 4. 2. 'без рогова': *шута, шутка.*
5. хиперсема 'млечност'
 5. 1. 'млечна': *млéчна, млечáта, тънкопијава, млекуља;*
 5. 2. 'безмлечна': *сувокапљива, сувомлекаста / сувомлéћеста, пре-горела, сувокапна, јаловина.*

Најупечатљивије особине овце у језичком сазнању носилаца говора јесу оне које су непосредно повезане са сточарском производњом, а тичу се вуне, меса и млека. У називима за ситну, мршаву и безмлечну овцу наглашен је презир однос колектива према грлима која не доприносе просперитету газдинства. И у квалификованим и у номинационим јединицама присутна је компонента објективне оцене 'та особина је лоша', тако да је вербално истакнуто оно што је предмет бриге сточара, што ремети очекивања, што је испод просека. Језички израз резултат је промишљања стварности и емоционалног односа према реалном окружењу. На основу лексичке представљајуће концепта овчарства у југоисточним српским говорима јасно се уочава које су реалије и појаве од суштинске важности за становнике ових крајева. Квантитативно доминира микроскуп назива у вези са млеком и млечним производима, што указује на чињеницу да је млеко основна најмирилица у исхрани старопланинских сточара. У прилог овој тврђњи иде опис уз одредницу *млеко* у *Пастирском речнику*, који садржи податке о концептуализацији млека као егзистенцијално најважнијег сточарског производа. Егзистирање хипокористичке форме *млекје* на овом терену, без пејоративне варијанте, израз је когнитивно-емотивног става човека према реалији којом се примарно храни и од које живи. Бројност речи којима су означене радње, предмети, продукти везани за млеко одсликава издиференцираност и извиђајаност микроконцепта '*млеко*' у свести призренско-тимочке дијалекатске личности. Сама лексикографска дефиниција млека у коришћеном речнику упућује на специфично поимање ове најмирилице. Дијагностичке значењске црте 'свеже' и 'помузено' откривају да је у наивном сазнању призренско-тимочке дијалекатске личности прототип млека свеже помузено овчије млеко. Увођењем допунских квалификованих елемената *неварено, сирово или пресно* интензивира се дистинкција према термички обрађеном млеку. *Варено* (*млеко*) је кувано до кључања или до температуре потребне за даљу прераду. Функционално слабије искоришћен је синоним *ћипέло*. Кувањем млека на тихој ватри уз стално мешање прави се *овчевина* или *овченик* „густо и масно овчије млеко”. Овај аутентични млечни производ, специфичан и по називу и по технологији израде представља лингвокултурно локално обележје. При кувању се могу

десити процеси који доводе до тога да млеко буде *проварено* „које се прикувању згруша (услед постојања неких непожељних гљивица)” или *закадено, пригорело* „које је услед густине прионуло за дно суда у којем се кува”. Лексичко-семантичка диференцијација даље се одвија према категоријалном обележју ’начин прераде млека’. У овој категорији народ разликује *бучкано млеко* „млађено у бучки ради издвајања мала” и *ћисело млеко, самокис* или *ћисалник* „поткисељено млеко ради спрavlјања кисelog млека или вурде”. Према запису Н. Богдановића *ћисалник* „може бити и нека врста јогурта која се спрavља на испаши, на савату, када се једном поткисељеном млеку додаје ново топло млеко (кувано или не) и тако се ’само од себе’ укисели”. Да би се добило кисело млеко, ставља се *пoткваса* (такво млеко је *потквасено*), а да би се добио сир, додаје се *маја* или *сириште* (такво млеко је *потсилено*). Прерадом млека добијају се *сирутка*, „течност која се исцеди из подсиреног млека”; *сврака*, „кувана сурутка која се једе тазе”; *вурда / јурда / пурда, извара*, „секундарни сир добијен кувањем сурутке”⁵; *цивик*, „течност која исцури кад се из куване сурутке добије вурда”; *благота*, „бели мрс”; *кајмак*, „прерађевина која се добије кад се са површине млека скине масни део, скоруп”; *кашкаваљ*, „производ који се добија када се сир кува, соли и меси”; *масло, масалице*, „млечна масти која се добија када се млеко бућка, бије”; *мутеница*, „обрано млеко, млеко из кога је бучкањем издвојено масло”; *обрано млеко*, „млеко са кога је скинут скоруп”; *сир, сирење*, „производ настао стављањем сиришта у млеко”. Сир је најзаступљенији млечни производ у исхрани сточара, и уопште становника планинских крајева, што доказује вербална представа овог појма на дијалектској језичкој слици света и развијен субјективни однос према реалији, исказан хипокористиком *сирењице* и пејоративом *сирењиште*. Конституенти концентрисани око доминантне *сир, сирење* граде својеврсни мини-блок сточарске терминологије који се преклапа са системима из домена исхране, производње, покућства. У оквиру концепта сточарства концептуални сегмент ’производња сира’ функционише као добро разрађен ментални конструкција са организованом лексичко-семантичком структуром. Општи назив за централни појам је *сирење*, с тим што у појединим говорима призренско-тимочке зоне постоји значењска разлика на нивоу дистинктивног знака ’облик’, па је *сирење* „у кришкама”, а *сир* је „ситан”. Фреквентност лексеме *сирење* и њену функционалну искоришћеност на овом ареалу потврђују синтагматски изрази којима се описано указује на разлику између врсте, односно облика у којем се сир израђује и чува: *сирење на велије, сирење на грүтће / грүчће* „сир у комадима” и *гмечено сирење, түцано сирење* „ситан сир добијен збијањем, притискањем”. Сир који стане у једном цедилу ради цеђења сурутке именован је лексемом *грудा*, а обавезан поступак у

⁵ *Лужничка вурда* не прави се од сурутке, већ је то кисело млеко из којег је издвојена сурутка (Богдановић).

прављењу сира је заливање смешом од млека и воде, која се назива *пресол* или *саламура*. Информације о технолошким фазама у изради сира садржане су у квалификованим детерминантама које сужавају перспективизацију у правцу „старости“ производа: *благ(и) сир* „млади, неслани сир“, *пресно сирење* „сир у првој фази врења“, *младо сирење* „непреврели сир (свеж, неферментисан сир, који још није добио уобичајену киселост)“, *преврело сирење* „ферментисан сир“, *старо сирење*, *ћисело сирење* „ферментисани, слани сир, који се може чувати дужи период“, *синђаво сирење* „плесњив сир“. За носиоце испитиваних говора прототипично поимање сира је *овчо сирење* (преврели, тврди, бели овчији сир у кришкама), што потврђује и термин *сирењарница*, којим се обележава специјализована просторија или зграда на бачији где се овчији сир израђује.

Лексеме које су у појмовној вези са овчјим млеком, што представља прототипичан продукт сточарања на терену југоисточне Србије, формирају микроскуп назива којима се вербално идентификује посао око музења стоке: *млжа / мужја; млзе* „извлачи, цеди прстима млеко из вимена животиње“; *протујшта* „прескаче редослед мужје“; *премлаз / премуз; премлаз у стругу* „уобичајена мужја при здруживању стада, ради утврђивања млечности брава који припадају једном власнику“, *Ђурђевска мужја* „обредна мужја оваца на почетку сезоне кад је јагњад одбијена и прелази се на прикупљање млека“, *млзигруда / музигруда* „1. обредна мужја стада на пашњаку уочи Ђурђевдана. 2. назив празника премлаза (дан који претходи Ђурђевдану)“. Стока се обично музе два пута дневно. По престанку лактације, која код оваца траје још две недеље након одбијања младунчета, количина млека се смањује, због чега се редовна мужја редукује, тј. прескаче се или јутарња или вечерња, све док музно грло потпуно не пресуши. Млеко помузено у периоду „ујаловљавања“ овце назива се *пропушињак*. Посебан значај у пастирској традицији југоисточне Србије има мужја уочи Ђурђевдана и на сам празник, што је на дијалекатској слици света мапирено низом јединица обредне семантике, које испољавају снажан лингвокултурни печат и чији етнокултурни садржај илуструје специфичности пастирења на овом простору.

Језичка манифестија когнитивне спознаје млека као основне животне намирнице јесу и бројни називи за посуђе и опрему у вези са мужом и прерадом млека. Синонимски ред чине термини *музлица, ведро, калдаре* који реализују значење „суд у који се музе млеко“. Технолошка обрада захтева опрему чија именовања имају ускоспецијализовану семантику и формирају лексичко-семантичке микрогрупе: ’опрема за цеђење млека‘ – *цедаљка, цедилка, цедник* „метална цедиљка у облику левка са рупицама при дну ради цеђења млека после мужје“; ’опрема за одвајање масла‘ – *буџало, буџкало, туџало, чуркало* „направа која се у бучки кроз млеко подиже и спушта, млати га, и тако омогућава да се масноћа одвоји и избије на врх“, *буџка, буѓтин* „дрвена справа у облику тесне и дубоке каце, у којој се млеко буђка ради издавања масла“, *ћеран, чурило* „део буђке којим се разбија

млеко”, *копања* „плитак дрвени суд у који се разлива млеко где се хлади ради обирања кајмака”; ‘опрема за израду сира’ – *цедник, цедило, цедило за сирење, цедилка сирењарка* „врста торбе од лаког ретког платна у коју се сипа млад сир да се из ње исцеди сурутка; ретко платно које служи као цедиљка”, *сирењавка, сирењарка* „крпа кроз коју се цеди млади сир”, *ћевђир* „плитка решеткаста кашика за превртање сира”. Семантичка издиференцираност у овој категорији рефлектује посвећеност колектива преради млека, а лексичка варијантност, синонимија унутар микротерминосистема, указује на чињеницу да су у овом крају главне млечне прерађевине кајмак и сир.

Циљ узгајања квалитетних брава јесте искоришћеност сировина које се од њих могу добити. Поред млека, основни продукт овце је вуна, што је прототипична карактеристика ове животињске врсте. Мноштво назива којима су означене фазе у процесу прераде вуне и јединица којима се вуна у различитим стањима квалификује показатељ су заступљености ове стварносне категорије на дијалекатској језичкој слици света и њене актуелности у животу, раду и интерпретацији реалног окружења носилаца југоисточних српских говора. Лексички материјал преузет из пастирског вокабулара предочава читав сценарио традиционалног обрађивања вуне, који се може разложити на етапе: стрижба, прање вуне, чешљање (гребенање, влачење), мотање, предење, бојење. Означени домени конструишу фрејм чији репрезенти граде парадигму скупа са надређеним семантичким знаком ’вуна’. Тематски блок са дијагностичком значењском компонентом ’вуна’ разбија се на сегменте који имају сопствену унутрашњу организацију и специфичну природу везе међу члановима. Диференцијално-интегрална компонента ’стрижба’ директно или индиректно обједињује лексеме са хиперсемама ’стрижење’ – *стриг / стрик, стрижба, стрижење, подстриг*; ’стриже’ – *стриже, подстриза, подстригује*; ’онај који стриже’ – *стрижаč, острижена вуна* – *руно, јарина, постриг, подстрижевина, подстризина, пострижина / постризина*. Именацама *стриг* и *стрижба* означава се редовно шишање оваца, док основно, уобичајено значење лексеме *стрижење* поприма ритуалну димензију у случају стрижбе принове, када се изводи систем обичаја у којима учествује и кум. Вуна добијена од јагњета које се први пут шиша диференцира се посебним језичким знаком мотивисаним старошћу шиљежета – *јарина*. Пракса је да се овце шишају једном годишње, пред почетак лета, међутим, томе с пролећа претходи *подстриг*, прво шишање „када се очисти вуна само по ногама, stomaku, око вимена” (Богдановић) и таква се вуна именује низом истозначница – *постриг, подстрижевина, подстризина, пострижина / постризина*. Вуна скинута са леђа и слабина бравчета означена је лексемом *руно*, а према финоћи влакна описује се као *власна, власата, рунска, на прamenци*. Најквалитетнија вуна за предиво одликује се дугим и меканим власима, чиме је мотивисано именовање такве вуне – *вла-сница*. Квалитет вуне оцењује се и према дужини влакна, а овај параметар вербализован је јединицом *параман* (*Има кратки параман = кратко руно*,

Богдановић). Руно оваца састоји се од умршених праменова (*прамен*, *праменак*, *прамик*), природне масноће (*ира*) и биљних примеса. Таква вуна квалификује се придевима *пљастава*, *смольава*, *штимава* „умршена, збијена, нерашчешљана” и *непрана*, *ирава*, *ираива* „неопрана, која на себи има ире”. Како би се одмастила, тек ошишана вуна се *пари*, односно потапа врелом водом, и тако *прана* и осушена иде на даљу обраду. Наредна фаза реконструише се на основу лексичко-семантичког микроскупа који обједињује јединице са заједничким именитељем ‘чешљање вуне’. Чланови овог тематског мини-блока носе информације о два начина чешљања вуне – ручном и машинском. Први тип је *гребенање*, које се обавља помоћу алатке именоване лексемама *гребен* и *гребенац*, из које се извлачи (*вади*) *вад*, *ваденица*, *глистица* „прамен чешљање вуне” и увија у *својак* „вуна од неколико ваденица увијена за једно предење”. На тај начин добија се *чешљана вуна*, припремљена за предење. За грубље предиво одваја се искидана, умршена вуна, означена именцијама *штим*, *загрепче*, *загрепци*, а отпадак од вуне при гребенању је *истришотина*. Машинским путем добија се *влачена вуна*, тако што се у вуновлачари *влачи* „рашчешљава” и увија у кудељке. Комад вуне добијене влачењем означава се лексемама *кудељица* или *кудељча*, што је један од традиционалних облика вуне припремљене за предење. Предиво се намотава на *мотавило*, а за меру од три нити пређе дужине једног метра смотане на мотавилу постоји назив *чишалница* / *чисалница*, док је *канура* „свотуљак пређе од више чишалница”. Последња етапа у обради вуне је бојење предива, *мастење*. Радња је обележена синонимним глаголима *чини* и *мъсти*, чије се значење „боји, фарба” спецификује у домуену овчарства допунском компонентом ‘вуна’ / ‘пређа’. Вуна се најчешће боји природним бојама, а колоритне вредности познате пастирима су *карабоја*, *ирна*, *алева*, *рујева*, *жлта*, *саџава*, *модра*, *пембелијеста*, *зелена*, *сива*. Обојена пређа номинује се лексемом *маштевина* / *машћевина*, а најчешћа боја вунене одеће је *карабоја* „ирна”, која се добија од јасенове коре. Вуна је маркантна карактеристика овце, а њено доминантно својство представљано је на дијалекатској језичкој слици света богатим лексичким инвентаром и у тематској подгрупи ‘карактеристике овце’ и у категорији продуката и садржајно интерпретирано разгранатом мрежом семантичких знакова.

Концептуална значењска компонента ‘вуна’ интегрални је елемент врсте *Ovis aries*, заједничко квалитативно обележје женке и мужјака. У фокусу наивног поимања стварности женка је прототипични представник врсте и централни појам концептуализације пастирства и пастирења. Мужјак овце, именован неутралном лексемом *овић*, идејно је скрајнут, позициониран на маргинама концептосфере сточарства и појмовно ситуиран у периферним орбитама концепта ‘овчарство’. Прототипичне ситуације које се асоцијативно везују за овна јесу репродукција и предвођење стада, а рогови и борбеност му се приписују као карактеристична особина. Когнитивном прерадом информација из реалног окружења формирају се стереотипне

представе о појавама, према којима заједница заузима став и изражава га експресивним језичким јединицама. Експресија је, у нижем или вишем степену, присутна у ознакама којима је ован обележен по некој телесној особини или старосном добу – *караџа* „црни ован”, *бацио хип.* „ован који боде”; *годињак*, *годињак* „бравче од годину дана”, *двизиц / свизиц* „ован, у другој години”; *трећак* „ован у трећој години”; *бртак, маторац, дртљак,* *друга маторина* „ован после треће или четврте године”; *шитирци, јаловак* „природно неспособан за приплод, јалов, неплодан ован”. Придеви којима се ован квалификује најчешће се односе на (не)способност репродукције – *јалов, објаловен* „неплодан”; *једнопајес, једнострајес, киљав*, „са једним тестисом”; *резак, сирав* „непотпуно кастрiran”; *учукан, уикопен, уитројен* „кастриран”. Улога овна најзначајнија је у оплодњи, и тај је сегмент лексички најпокривенији, највећим делом јединицама негативне оцене. Домену репродукције прикључују се глаголи којима се означава процес оплодње, почев од „удварања” *крмече / крмечи, мрмрче*, па до самог чина парења – *мрга се, мрка се, мрли*. У традиционалном схватању света снага овна лежи у његовој репродуктивној способности, а симбол његове снаге су рогови. Отуда је вербализација најинтензивнија у овим категоријама квалификације. Ован са снажним управљеним роговима афирмативно се оцењује и описује придевским синонимским редом: *брдак, брдоха, брдоња, прћил, рогљан*. Опозит њему је јединка без рогова, пејоративно именована *шутак, шутил, шутко*. Снага овна огледа се у наивним представама о борби овнова, језички манифестованој у садржају глаголских лексема *замркти, излати се* „хвата залет (о овну)” и *рогује се, шубети се* „спрема се за борбу”. Иако је идеографски и лексичко-семантички потиснут у други план, мужјак овце се активира у кључним моментима за функционисање стада и те прототипичне ситуације у којима је ован носилац акције актуелизирају се у садржају термина који конституишу структуру терминосистема овчарства на југоистоку Србије. Вођећа функција која мужјаку обезбеђује повлашћени положај у стаду је улога предводника, а статус овна предводника симболизује специјално звоно, које се у југоисточним српским говорима номинује јединицом спецификованог значења *звониц*, „звоно које носи ован у стаду”. Сема ’ован’ дистинктивна је семантичка црта која диференцира лексему *звониц* од назива *клопало, клопомало, колопотарник, прапорач, прапорак* „звоно за овце”.

У објективној стварности стадо се оглашава звоном, а тај рефлекс стварности фиксиран је у најдубљим слојевима лексичког система и манифестован аутохтоним језичким изразом, вишезначним садржајима и сложеном лексичко-семантичком организацијом. Начин когнитивне обраде реалности која окружује човека и модел интерпретације наивног погледа на свет представљен је на примеру концептуализације и вербализације пастирства на призренско-тимочкој језичкој слици света. На основу дијалекатског речничког материјала из сфере сточарства покушали смо да реконструишимо фрагмент овчарства на језичкој слици света југоисточних срп-

ских говора. Когнитивно-семантичка и лингвокултуролошка анализа лексикографског корпуса показале су да је концептосфера сточарства један од есенцијалних сегмената дијалекатске језичке слике света и да заузима централну позицију у менталном лексикону дијалекатске језичке личности. Лексичка грађа потврдила је хипотезу постављену у упитницима за испитивање сточарске лексике да су језгрени елементи концептосфере сточарства појмови 'овца' и 'стадо', што концепт овчарства чини централним концептом у домену привредне производње и једним од базних концепата традиционалне материјалне културе. Садржај концепта конзервира аутентичне облике пастирења и аутохтони поглед на свет старопланинских пастира, а вербални репрезенти представљају кодове за семиотичко читање и разумевање начина живота, спознаје реалног света, искуства, вредносног система, културних образаца и међукултурних утицаја и размена. Језички репрезенти концепта синтетисани у амалгам сточарске лексике формирају структурно кохерентан и козистентан пастирски терминосистем, који обезбеђује ширу димензију лингвокултуролошког сагледавања језичких појава и реконструкцију пастирења и из дијахронијске перспективе и у синхронијској равни.

Литература

Бошњаковић 1985, ЕПСЈ 1-3, Јашовић 1997, Јашовић 2008, Јоцић 2005: Кварчия 1981, Клепикова 1974, Корчмар 1989, Мирзовафоевич 2002, Петровић 1995, Ракић-Милојковић 1993, Skok 1971–1974, Црњак 2007, Црњак 2011.

Интернет

Баярсайхан 2009: Бадарч Баярсайхан, *Лексика животноводства в цэнгэльском диалекте тувинского языка*, Автореф. диссертации, <http://cheloveknauka.com/leksika-zhivotnovodstva-v-tsengelskom-dialekte-tuvinskogo-yazyka#ixzz4rJpAjKnF>
 disserCat <http://www.dissercat.com/content/shugnanskaya-zhivotnovodcheskaya-leksika-v-etnolingvisticheskem-i-sravnitelno-istoricheskem-#ixzz5FeXzUErN>
 Султыгова 2002: М. М. Султыгова, *Животноводческая лексика ингушского языка*, Автореф. диссертации, <http://cheloveknauka.com/zivotnovodcheskaya-leksika-ingushskogo-yazyka#ixzz4rPozkMX3>

ОВЦА И КОЗА У ПАСТИРСКОЈ ЛЕКСИЦИЈУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Мирјана К. Илић

1. УВОД

Када се приступа проучавању пастирске лексике у једној регији каква је југоисточна Србија, рачунајући ту подручје српског народа и језика од македонске границе на југу, до Зајечара на северу, затим границе са бугарским језиком на истоку и до Јужноморавске долине на Западу, вальа имати у виду да је то подручје последњих деценија покривено бројним и обимним дијалекатским речницима, за које се може претпоставити, да ако прате живот села и сељака, имају и лексику сточарења, једне од две основне привредне гране.

Имамо у виду пастирску лексику југоисточне Србије у следећим дијалекатским речницима (идући по подручјима, са севера на југ): *Речник Тимочког говора Љ. Рајковића Кожельца, Тимочки дијалекатски речник Ј. Динића, Речник пиротског говора Н. Живковића, Речник пиротског говора Д. Златковића, Лужнички речник Д. Манића Форског, Црнотравски речник Р. Стојановића* (В. Литературу). Речници лесковачког говора (Б. Митровића) и врањскога говора (М. Златановића), будући да пружају грађу са терена где је сточарство мање изражено, мислимо су да за проучавање пастирске лексике од мањег значаја.

Дакле, када у тексту кажемо „у дијалекатским речницима”, мислимо само на дијалекатске речнике овде наведене, што, дакако, оставља могућност да би се и у другима, за ову прилику мање релевантним, могао наћи још неки језички податак.

Будући да су дијалекатски речници углавном засновани на говору села, које се иначе сматра родним местом дијалекта, природно је да ће се у њима наћи доста лексике везане за сточарство: за именовање јединки и колектива врста домаћих животиња; за делове тела – видљиве и оне у унутрашњости тела до којих се долази клањем животиња и прерадом меса; затим за облик и боју, узраст, понашање животиња, производа од онога што животиња сем сопственог тела даје, попут млека, руна или кострети, јаја,

приплода, ћубрива... Затим, ту је врло широка народна терминологија сточарења, узгоја, манипулисања животињама (продаја, размножавање, нега здравих и болесних јединки, привикавање на рад и коришћење у раду у за прези, јахању и сл.), онда болести, сточна храна, смештајни објекти, радници око стоке, фолклор... Све је нужда именовања реалија сточарења, и прилика да се према потреби створе речи, терминске или опште употребе, које ће бити саставни део поимања и комуникације сточара, нарочито у пределима који су поглавито сточарски какви су старопланински, власински и други виши предели источне и југоисточне Србије.

Питања дефиниције у дијалекатским речницима дотакли смо се у магистарском раду „Лексикографски поступци у дијалекатским речницима југоисточне Србије”. Разуме се, и онда и данас може се поставити питање потребе и сврхе проматрања овог дела лексикографског поступка, све у сенци размишљања да ли уопште, па и код лексике пастирства, постоје неке особености чије је дефинисање различито за дијалекатске речнике и речнике општег типа (условно: недијалекатске).

Уистину, српска лексикографија већ има добру традицију, подупрту и радовима из лексикологије, а има и значајна дела дијалекатске лексикографије, али скоро без дијалекатске лексикологије. Поготово то важи за поједине дијалекте и говоре, који се управо својом удаљеношћу од просечног штокавског стања и од стања у дијалектима који чине основицу књижевног језика, кандидују за најатрактивније лексикографске приносе.

Нисмо сигурни да су састављачи речника себи остављали нека посебна питања типа: како да дефинишу реалије сточарења, како да дефинишући врсту не заобиђу тип; како да дефинишући тип остану у врсти? – али ми ћемо управо то потражити јер је згодно за упознавање принципске стране лексикографског дефинисања, будући да је сточарска лексика систем реалија и њихових ознака широко познат а језички недовољно обраћен. Ради се о живим бићима, али са јасним карактеристикама – и у погледу облика тела и његових делова, броја удова, телесном покривачу (длака, вуна, кострет, чекиње, перје), структуре живе материје, унутрашњих органа.... Њихово гајење увек подразумева сврху (гаји се зарад неке користи), сврха подразумева привремено или трајно одузимање од тела и претварање у материјал за прераду (вуна и кострет годишње, млеко дневно у сезони лактације, месо уништавањем живе јединке итд.), а сваки од ових момената и десетине других пружају могућност за именовање, за језичку производњу, деривацију, испуњавање значењем, функцијом у комуникацији и – следствено, прилику за лексикографско дефинисање.

2. ОВЦА И КОЗА У ЖИВОТУ И ЈЕЗИКУ

Однос језика и стварности, бар на плану именовања, лежи у директној пропорцији: богата стварност, сложенија језичка комуникација. Научна обрада овога питања не би се тицала само лексике. Чини се да је много значајнија за егзистенцијални / привредни живот планинских регија југоисточне Србије, потом за етнологију, народну ветерину итд. Разуме се и за језик, па и за његову лексичку димензију, што се укључује скоро у сваки одељак наше монографије, због чега овде изостаје њено издвајање из целине. Због комплексности питања, материјал који је скупљен само ради лексикографске обраде није довољан за обраду теме у целини, па се очекује нови обилазак терена са проширеним бројем питања.

3. ОВЦА И КОЗА У ДИЈАЛЕКАТСКИМ РЕЧНИЦИМА ЈИС

У овом раду третираће се само нека питања пласмана лексике пастирства у дијалекатским речницима југоисточне Србије, и, ако буде могуће, потражићемо извештај о томе колико су постојећи дијалекатски речници, рађени спонтано и без чвршће концепције, успели да један богат и специфичан лексички фонд сеоског становништва коме је сточарство (некада било) прво занимање речнички представе са становишта које су сами одабрали као важно (количина лексике, опис значења, функционална значења, граматичко стање итд.).

У Огранку САНУ у Нишу у току је реализација научноистраживачког пројекта Лексиколошка проучавања југоисточне Србије. Руководилац пројекта је др Недељко Богдановић, а координатор академик Александар Лома. У оквиру истраживачке теме „Лексика пастирства југоисточне Србије” на терену је (у 39 села, на сектору од границе са македонским језиком на југу, до Вратарничке клисуре на северу) попуњено 39 упитника са 737 питања с мноштвом више потпитања, и на основу те грађе израђује се речник и обрађују појединачне теме постојања, значења и функције ове лексике. На реду је проучавање овога фонда лексике као целине (као система), њен географски распоред и историја, али је у плану да се проучи и пастирски фолклор.

За тему свог рада узели смо пастирску лексику у дијалекатским речницима југоисточне Србије. Таквих речника, као озбиљних радова дијалекатске лексикографије српског језика све је више, иако је сточарство и сточарење као област живота и рада, и као лексичка област, у замирању – нешто због демографске девастације југоисточне Србије, нешто због промена у технологији савременог сточарења. Прве речи које ћемо подвргнути нашем третману (овца и коза) јесу уједно и називи двеју животиња које би се могле сматрати основом сточарског фонда пастирења: гајиле су се на планинском терену, у сваком домаћинству, вековима је настајала, усвајана и развијана

технологија одгоја (плођење, неговање, коришћење, лечење), упознавана је њихова мускулатура, проверавани квалитети меса, млека, коже, вуне, костре-ти, рогова, и усавршавана прерада, живеле су у стаду, некада и у истом, сме-шаном, тежило се њиховој бројности, остваривана је комуникација (дозивање, терање, именовање...). Све је то одредило високи значај овце и козе у животу пастира, па је истраживање њиховог места у дијалекатским речницима са подручја некада интензивног пастирења тек мали део пажње коју заслужује једна важна област човековог рада и живота у југоисточној Србији.

Чини нам се могућим табеларни приказ фонда лексема у дијалекатским речницима ЈИС које су настале од основа *овца* и *коза*. У том смислу, сматрамо да неће бити сувишно ако то стање ставимо наспрам *Српског рјечника* Вука Каракића (као првог речника народних говора), *Речника САНУ*, као речника са најширом основом, и *Речника српског књижевног језика*, једнотомника Матице српске (Остале податке в. на крају рада).

С практичних разлога (табеларни приказ), служили смо се следећим скраћеницама извора: ВК = Вук Каракић, *Српски рјечник*, изд. 1852; САНУ = *Речник књижевног и народног језика*; ЈТ = једнотомник, *Речник српског књижевног језика*;

ТР	= <i>Речник тимочког говора</i> Љубише Рајковића;
ТД	= <i>Тимочки дијалекатски речник</i> Јакше Динића;
ПЖ	= <i>Речник пиротског говора</i> Новице Живковића;
ПЗ	= <i>Речник пиротског говора</i> Драгољуба Златковића;
ЦС	= <i>Црнотравски речник</i> Радосава Стојановића;
ПР	= <i>Пастирски речник</i> Н. Богдановића (рукопис).

За рад су узети репрезентативни речници¹ ове говорне области српског језика.

У време кад је наш рад био завршен, објављен је још један добар дијалекатски речник са нашега подручја. То *Речник говора Лужнице*, проф. Љубисава Ђирића. И он доноси речи са основом **коз-**: *ко-коз*, *коза*, *козар*, *кози се*, *козетина*, *козина*, *козињав*, -*a*, -*o*, *козица*, *козји*, -*a*, -*e*, *козјодер*; и **овч-**: *овчар*, *овчарина*, *овчарл'к*, *овчарник*, *овчарњак*, *овчарски*, -*ска*, -*ско*, *овчарује*, *овчарче*, *овчарује*, *овчаршина*, *овченик*, *овчетина*, *овчи*, *овчина*, *овчица*¹, *овчица*², *овчљак*. Овај скроман узорак не ремети сазнања која нуде већ анализе

¹ Овде је неопходно и једно појашњење. Наиме, располажемо и занимљивим и корисним речницима који су због свога обима доиста нерепрезентативни. Тако *Речник лужничког говора* Драгослава Манића Форског (Бабушница 1997) доноси само две речи од основе *коза* (*коза*, *козји*) и једну од основе *овца* (*овченик*); а *Речник заплањског говора* Видоја Цветановића (Гаџин Хан 2013) две речи које се односе на *козу* (*козина*, *козињав*) и три речи од основе *овца* (*овчарује*, *овчарче*, *овчина*). Обимнији *Речник говора јабланичког краја* Радмиле Југтић није узет у обзир јер смо се ограничили на део Србије с десне обале Јужне Мораве, одакле су и упитници по којима се ради у наведеном пројекту. *Речник лесковачког говора* Бране Митровића и *Речник говора југа Србије* Момчила Златановића нису узети у обзир јер се односе на подручја Поморавља, где су и типови сточарења другачији него у планинским периферним пределима дуж српско-бугарске границе.

зирани дијалекатски речници представљени у табелама, због тога те речи овде узгред наводимо. Једине речи које у табели не наводимо су, *овчарњак* и *козјодер*, које и не припадају основном фонду изведеница од речи *овца* и *коза*. Намењен је „обредни колач намењен овцама који се меси за Бадње вече”, што је један од обредних хлебова, и синоним је термину *овчарник* (Ђирић 2018: 581); док је *козјодер* „североисточни ветар који дува из правца Пирота, прозван по томе што се од њега смрзавају козе” (Ђирић 2018: 383).

Специфични гласови говора ПТ зоне означавани су овако: *s* (африката дз: *овчи звездан* ПЗ), полугласник *ь* (*овчарљк*).

Акценат у изворима: ТР, ПЖ, ПЗ, ЦТ, ПР означаван знаком ['] је експираторан (*овцá*, *козá*).

Речи које се појављују у коментарима означене су звездицом (‘*овчара*’*).

Реч	ВК	САНУ	ЈТ	ТР	ТД	ПЖ	ПЗ	ЦТ	ПР
овц, овц!		+							
овца	+	+	+		+				+
овцара		+							
овцарица		+							
овцин		+							
овцина							+		+
овцоводство		+							
овцодер		+							
овцолик		+							
овчавина*				+					+
овчад		+							
овчак		+	+		+				+
овчальак		+							
овчаник		+							
овчар	+	+	+			+	+	+	+
‘ <i>овчара</i> ’*	+	+							
овчарé									+
овчарев / овчаров	+	+							
овчарење		+							
овчаретина						+			+
овчари(ти)		+							+
овчаривати		+							
овчарин						+			+
овчарина		+					+		+
овчарица	+	+					+		+
овчариште		+							

Реч	ВК	САНУ	ЈТ	ТР	ТД	ПЖ	ПЗ	ЦТ	ПР
овчарка		+					+	+	+
овчарко		+				+	+		+
овчарљк*							+		+
овчарна		+							
овчáрник		+		+			+		+
овчáрница		+		+					+
овчарња		+							
овчарски*	+	+	+						
овчáрство*		+	+						
овчарсћи							+		+
овчарувáње				+				+	+
овчарује						+	+	+	+
овчарўша				+					+
овчáрче / овчарчићи		+		+			+	+	+
овчаричи							+		+
овчарштина*							+		+
овчаст		+							
óвчевина	+	+		+					+
овчевинка*				+					+
овчекања		+							
овченик / овчаник		+			+	+	+	+	+
овченичич				+					+
овчењак		+							
овчетерина				+			+		+
овчéтина			+				+	+	+
овчетýна		+						+	+
овчéћина			+						+
овчина		+							+
овчина*	+		+	+			+		+
овчиње		+							
овчињак		+							+
овчица									+
овчица*	+	+	+			+	+		+
овчикча									+
овчјак		+							
овчији / овчи / овчо	+	+	+	+			+	+	+
овчљак					+		+	+	+
овчурина			+		+				+
Укупно: 64	10	43	10	13	4	7	21	10	39
% у односу на ПР			25	33	10	18	54	26	

К о м е н т а р

Овде ћемо се укратко осврнути на неке моменте значења и функције речи наведених у табели. Углавном се ради о постојању више од једног значења.

овчара = „зграда где овце стоје”. Постоји само у ВК. Како се ради о нечemu што је неопходно у сточарењу (постојање зграде у којој се чува стока) мислим да је овај изузетак због тога што у другим крајевима за исти појам постоје друге речи: *појата, трла* и сл.

овчица = „некаква морска риба” ВК. Према *овчица* = „ситна овца”, постоји и *бвчица* „инсекат који живи на кожи овце, крпљ” ПЖ; *бвчица* = зоол. Инсекат који пуже као вашка уз кожу овце, овчији штркаљ [...] – Коди овцу на виме иду крљеж, травник, овчица. ПЗ.

овчарски. Када се имају у виду придеви, подразумева се њихова атрибутска служба, која се у неким случајевима лексикализује. Такве се јединице налазе и у речницима који су нашој пажњи. Тако у ПЗ налазимо: *овчарска душичина* (врста мајчине душице), *овчарска тојага, овчарчи босилак, овче/овчо сирење, овчи звездан, овчи сурат* (прљавобела боја веђа), *овчи чичак*. Тога има и у другим речницима, али је приметно да се обично (у највећем броју случајева) не ради о лексици пастирства, већ је ту појам „овце” послужио као нека (врло широког спектра) подесна мотивација. У ТР налазимо, рецимо: **овча свадба** ж. Јесењи дан у који се, на свечан начин (уз извесно весеље), растура бачија. (Код ТД) то је: последња мужа оваца.

овчина је у ВК „овча кожа” а у ПР *овчинá* је „овчетина”, овчије месо, тј. *овчёйна* (на истом месту).

овчарство. Занимљиво је да се ова реч јавља само у ЈТ, што говори о њеној припадности стандардном (књижевном) језику, да је то службени термин, док у дијалекту имамо: *овчарљик* ПЗ и *овчарштина* ПР.

овченик. У РП „засољено овчије млеко укувано на тихој ватри”, ТП не-ма тога, али има *овченичич хип.*, а са истим значењем и *овчевина, овчевинка*.

овчавина у ТР у ствари је врста туршије „паприка преливена густим овчијим млеком” (чува се и једе се зими).

овци́на = „пеј. од овца”. ПЗ

овчётына „овчије месо”: **овчетына** „пеј. од овца”.

реч	ВК	САНУ	ЈТ	ТР	ТД	ПЖ	ПЗ	ЦТ	ПР
коза	+	+	+		+			+	+
козава*		+							
козад		+							
козак*		+							
козански		+							
козање		+							
козао		+							

РЕЧ	ВК	САНУ	ЈТ	ТР	ТД	ПЖ	ПЗ	ЦТ	ПР
козар	+	+	+	+					+
козара*	+	+		+					+
козарак		+							
козарев / козаров	+	+							
козарина	+	+							
козарити		+							
козарица	+	+	+	+					+
козариште		+							
козарка		+							
козарко				+		+	+		+
козарник		+		+					+
козарница					+				+
козарњак							+		+
козарски	+	+	+						
козарство		+	+						
козарује							+		+
козарче		+					+		+
козарчић		+							
козаршина							+		+
козаст		+							
козевина		+							
козење				+					+
козерка		+							
козетер(ч)ина							+		+
козетина			+				+		+
козетиња									+
козетина ²		+							+
кози(ти) се	+	+	+	+	+			+	+
козило					+		+	+	+
козина	+		+		+	+		+	+
козина / којзина		+					+		+
козињав		+		+		+	+	+	+
козињавка				+		+	+		+
козињак		+							
козица	+		+						+
козица*		+			+	+	+		+
козичка					+				+
козјач		+							
козјача				+				+	+
козјевина	+								
кози*/козја/козје/o			+	+			+		+

реч	ВК	САНУ	ЈТ	ТР	ТД	ПЖ	ПЗ	ЦТ	ПР
козлад			+						
козле		+		+				+	+
козленце		+				+			+
козлетина	+			+					+
козлина		+							
козлић(и)	+		+						
козлов		+							
козловина		+							
козна		+							
коузурина			+						
којзина							+		+

Коментари

козетина „козје место“ : **козетина** „пеј. од коза“.

козји. Аналогно приdevу *овч(i)и* и овде имамо стварање синтагми са лексикализованим обележјем. У ТР: *козја брада* (врста бике), *козја крв* (врста баштенског цвећа), *козја нога* (врста печурке), *коз(j)и попарак* (врста јела), *коз(j)и рог* (врста паприке), *коз(j)и рогови* („орнаментни мотиви на двопређним чарапама“), *коз(j)и рози* (бильна врста, *Bidens tripartita*); у ТЗ: *козја глава* (појам неодређене количине), *козја заскачаља* (дубока рупа у стени из које коза не може да се врати), *козја медуника* (бот. змијино грожђе), *козји крак* (појам неодређене мале количине). ПР показује: *козја врвина*, *козја путинча*, *козје сирење*, *козји крак*, *козји попарак*; у ЦР *козјо путинче*.

козица је у ПЖ и „алатка за стругање дрвета“.

коза. Од основе коза настале су и јединачне лексеме које, по нашем мишљењу, не спадају у сточарску / пастирску лексику. У ТР налазимо: *козара* (врста печурке – *Macrolepiota procera*), *козарац* реч која се користи у дечјим разбрајалицама, *козарник* је „божићни обредни хлепчић намењен козама“, *козјак* „сушено козје месо, козетина“, *козлак* = брце, део ралице. У ЦР *козјача* = врста печурке.

Козава САНУ је име крави.

У прегледу имамо две напоредне ситуације. На једној страни су извори који припадају књижевном језику (ВК, САНУ, ЈТ), а на другој извори са подручја призренско-тимочких говора јugoисточне Србије (ТР, ТД, ПЖ, ПЗ, ЦС и ПР као резултат теренског рада у 39 пунктара) који доносе локалну, дијалекатску и регионалну лексику, која се једним делом може поклапати и са фондом прве групе извора, али је значајније којом лексиком од тога одступа (за посебну анализу су разлози тога одступања).

Осврт на лексику пастирства југоисточне Србије у дијалекатским речницима, у целини:

Пастирски речник рађен по нашем пројекту садржи лексеме изведене:

од основе овца: 40, што у односу на укупан број лексема овога скупа (78) у речницима узетим за анализу (ВК, САНУ, ЈТ, ТР, ТД, ПЖ, ПЗ, ЦС, ПР) чини 50,12%;

од основе коза: 31, што у односу на укупан број лексема овога скупа (59) у наведеним речницима износи 52,54%.

Појединачно гледано, однос појединих дијалекатских речника према Пастирском речнику изгледа овако:

Од основе *овца*: Пастирски речник има 40 лексема, а у томе броју ТР има 13 (32%), ТД 4 (10%), ПЖ 7 (18%), ПЗ 21 (53%), ЦС 10 (25%) лексема.

Од основе *коза*: Пастирски речник има 31 лексему, а у анализираним речницима од њих се налази у ТР 13 (43%), ТД 7 (23%), ПЖ 6 (20%), ПЗ 14 (47), ЦС 8 (26%).

Тринаест речи од основе *овца* које бележи Пастирски речник не региструју речиници књижевног језика (Вук, САНУ, ЈТ): *овцина, овчавина, овчаретина, овчарин, овчарљик, овчарсћи, овчарчићи, овчаретина, овчевинка, овчеретина, ћвица, овчљак*.

Дванаест речи од основе *коза* које бележи Пастирски речник такође никоју у првој групи речника: *козарко, козарница, козарњак, козарује, козарштина, козенje, козетерина, козетина, козило, козињавка, козјача, којина*.

Занимљивост чини ситуација да нека реч буде само у једном речнику. То је, додуше, ретко. То је *овца* у ТД.

Иначе, код изведенница од **овца**, не рачунајући Пастирски речник који је обједињавајући, и по природи ствари садржи све лексеме: 8 речи налазе се у два речника (*овчарка, овчарко, овчарник, овчарување, овчетерина, овчетина, ћвица, овчи*), 4 у три речника (*овчар, овчарује, овчарче, овчљак*), а једна реч (*овченник*) у четири речника.

Стање код изведенница од **коза**: у два речника постоје 3 речи (*коза, који, козле*); у три речника 5 речи (*козарко, кози се, козило, козина, козињавка, ћвица*), а у четири речника само *козињав*.

Шест изведенница од речи *овца* налази се само у ПР (*овчарé, овчари* гл., *овчјина, ћвица, овчињак*), што значи да су оне добијене преко упитника, или других извора са ширег терена, и да су „измакле” појединим локалним речницима.

Таквих изведенница од речи *коза*, које су забележене само у ПР, има две (*козетíна, козéтина*).

4. ИЗВЕДЕНИЦЕ ОД ЛЕКСЕМА ОВЦА И КОЗА

Ово питање шире је обрађено у нашем прилогу Зборнику у част проф. Михајла Радана (Западни универзитет у Букурешту – Румунија), због чега овде преносимо само поједина сазнања која имају карактер закључка изведеног из анализе у том раду под насловом „Деривати именица овца и коза у стаду пастирске лексике југоисточне Србије”.

Овца. Највише има двореферентних деривата (*овцина, овчарљк, овчарник.....*), а знатно мање једнореферентних (*овчаретина*).

Једнореферентни образују лексичко-семантичке групе:

- именовање овце по особини: *овч-аретина* (крупна, самовољна овца која не слуша пастира);
- именице субјективне оцене: *овч-етерина* (пеј. од овца, *овч-урина*), *овч-ица* (дем. од овца).

Лексичко-семантичких група у овиру двореферентних деривата је више:

- лексичко-семантичка група са значењем **особе која чува овце**: *овчар, овч-арин, овч-арка, овч-арица, овч-аруши, овч-арче, овч-арко, овч-арчићи* (хип. од овчар али и дете овчар), *овч-арчичи, овч-арина* (пеј. од овчар), *овч-аре* (дете овчар);
- лексичко-семантичка група са значењем **гране привреде** која се бави овцима: *овч-арштина, овч-арљк* (овчарлук, овчарство);
- лексичко-семантичка група са значењем **производа од овце**: *овцина, овч-авина, овч-евина* (густо и масно овчје млеко), *овч-ина* (овчје месо), *овч-ињак* (овчје месо), *овч-арник* (обредни хлеб за Божић);
- лексичко-семантичка група са значењем **радње којом се именује чување и брига око овца**: *овч-ари, овч-арује, овч-арување*;
- лексичко-семантичка група са значењем **који се односи на овцу, који припада овци**: *овч-арчићи, овч-ји, овч-и, овч-о*;
- лексичко-семантичка група са значењем **болести, паразита који напада овцу**: *овч-ица* (крпељ који напада овцу).

У творбеној основи имамо аломорф *овч-*, а само у једном случају *овц-*. Творбени форманти се углавном поклапају са ситуацијом у стандардном идиому: *-ар, -арник* и сл. за извођење лексема које значе особу која се бави оним што је у творбеној основи; *-ари* (ти) за образовање лексема са значењем радње која је у вези са оним у творбеној основи (чува, негује овце) и сл. Творбени форманти некада имају другачији фонетски лик: *-арљк* (-арлук). Моциони суфикс и суфикс субјективне оцене имају исту форму као у стандарду: *-арка, арица, -урина, -ица* и сл.

Коза. „И деривати од лексема *коза* показују одређену регуларност како према стандарду, тако и према дериватима од лексеме *овца*.

Једнореферентни деривати образују лексичко-семантичке групе:

- именице субјективне оцене: *коз-етина* (ауг. од коза), *коз-ле* (дем. и хип. од коза), *коз-ленце* (дем. и хип. од коза), *коз-летина* (пеј. од коза), *коз-ица* (дем. од коза), *коз-ичка* (дем. од коза).

Лексичко-семантичких група у овиру двореферентних деривата је више:

- лексичко-семантичка група са значењем **особе која чува козе**: *коз-ар*, *коз-арица*, *коз-арко*;
- лексичко-семантичка група са значењем **грана привреде** која се бави козама: *коз-арштина* (чување коза, козарство);
- лексичко-семантичка група са значењем **производа од козе**: *коз-ина/којзина* (козја длака, кострет);
- лексичко-семантичка група са значењем **радње којом се именује чување и брига око коза**: *коз-арује* (чува козе), *кози се* (млади се (о кози));
- лексичко-семантичка група са значењем **који се односи на козу, који припада кози**: *коз-ји*, *коз-ја*, *коз-је/o*;
- лексичко-семантичка група са значењем **места где се чувају козе**: *коз-ило* (место у оквиру бачије где се чувају козе)."

Као специфичност творбе у дијалекту, према ономе што показује ова група деривата имамо једино облике: *овчарштина*, *козарштина* за именовање привредне гране.

Узорак који смо испитивали није био превише обиман, те је и сам његов квантитет ограничио и нека даља могућа запажања и закључке.

С обзиром на бројност лексичко-семантичких група присутних у узорку, као и инваријантности једног творбеном форманта и бројних случајева суфиксалне синонимичности, сматрамо да би ваљало прикупити потпунију грађу и описати семантичко деривационо гнездо и посебну пажњу посветити специфичностима творбе у дијалекту."

овц	-а
овч	-ав-ина
	-ак
	-ар / аре
	-ар-а
	-ар-ет-ина
	-ар-ити
	-ар-ин
	-ар-ина
	-ар-ица
	-ар-ка
	-ар-ко
	-ар-льк
	-ар-ник
	-ар-ица

-ап-čи
 -ар-ува-ње
 -ар-ује
 -ар-уша
 -ар-че мн. ар-чи-чи
 -ар-чина
 -ар-шт-ина
 -ав-ина
 -ев-ин-ка
 -ен-ик / -ан-ик
 -ен-ич-ич
 -е-тер-ина
 -ет-ина
 -ећ-ина
 -ина
 -ињ-ак
 -ица
 -ичка
 -ји ; ja ; je / jo / o
 -љак
 -урена
 коз -а
 -ар
 -ар-а
 -ар-ица
 -ар-ко
 -ар-н-ик
 -ар-н-ица
 -ар-њак
 -ар-ује
 -ар-че
 -ар-шт-ина
 -е-тер-(ч)ина
 -етина
 -и-ти се
 -ило
 -ина
 -ињав
 -ињав-ка
 -ица
 -ичка
 -јач-а
 -ји; -ja; -je / -jo

	-ле
	-л-енце
	-л-етина
којз	-ина

5. ДЕФИНИЦИЈЕ (НАЗИВИ И ИМЕНА) ОВАЦА И КОЗА У ДИЈАЛЕКАТСКИМ РЕЧНИЦИМА ЈИС

1.

У вези са дефиницијом сточарске / пастирске лексике појављују се и нека питања која би се могла назвати општим, карактеристичним за израду дијалекатских речника уопште. Наиме, лексикограф је у дилеми да ли треба дефинисати језички знак, или животну стварност коју тај знак представља. За лексему *овца* постоји више могућности да буде дефинисана, и све ће оне дати тачан опис, и никад неће дати потпун опис. Допустимо себи једну играју са могућим дефиницијама:

Овца

Домаћа животиња, (надаље сваки део који се понавља означава се ~)

- ~ из рода преживара,
- ~ ~ која се гаји ради млека, вуне, меса и запата,
- ~ ~ ~ има је од више раса,

~ ~ ~ и овде је [на описаном терену] позната праменка, каракачанска а у новије време као товна сорта витемберг.

*

Једна од, мање или више оправданих, карактеристика дијалекатских речника је њихова диференцијалност (обично на *Српски речник* Вука Карадића, или на (неки) речник књижевног језика, који се обично узимају као еталони). То се у неким речницима, и од неких аутора, и **експлицитно** наводи, док се код других имплицитно подразумева. Брана Митровић, аутор *Речника лесковачког говора*, првог дијалекатског речника после Елевизијевог (В. Литературу), наводи: „Прикупљени материјал сам упоређивао с *Речником САНУ*, *Матице српске*, с речницима турцизама А. Скаљића (sic!) и с етимолошким речником П. Скока” (Митровић 1992: 10). Он закључке тога упоређивања и саопштава готово код сваке речи, кад нарочито истиче „Речн. САНУ нема”, а понегде додаје и „Речн. МС нема”. То што у тим речницима неке речи нема очигледно му је оправдање да се она нађе у дотичном речнику – *Речнику лесковачког говора*.

Све ово наводимо да бисмо оправдали помисао зашто, рецимо, у *Речнику лесковачког говора* нема лексеме *овца*, али има лексеме *ов'н*². Мислимо да је то зато што у односу на реч *овца*, реч *ов'н* има једно дијалекатско диференцијално обележје, а то је полугласник својствен призренско-тимочким говорима али не и књижевном језику с којим је лесковачки говор у опреци, а *речник* у диференцији. Аутор ову одредницу даје овако:

Ов'н м ован. „Он је ов'н а не човек к'д дозвољава такој да работив с њега”, 1.[Што значи да је пример из извора под редним бројем 1, у списку са стр. 447, а то су „Разговори с људима у посебним свакодневним сусретима”] Речник МС нема.

Због примера датог као потврда, види се да се не дефинише „ован” већ фигуративно човек који је слабић с којим могу да се понашају као са овном. Али шта је *ов'н* то се не даје. Ваљда се подразумева. За говорника оног дијалеката који се речником представља, то је свакако јасно, али не мора сваки очекивани читалац да располаже контекстом који завичајац има, а аутор га узима као „готову ствар”. Због свега тога мислимо да овде „ов'н” није пример сточарске лексике у речнику, већ је појам посредством којег се карактерише један тип људи – другом речима дефинисан је човек помоћу *овна*, али не и ован сâm.

Тимочки дијалекатски речник Јакше Динића (Динић 2008: 498 садржи одредницу **овца** и даје је у два значења основном, када се односи на домаћу животињу из реда превивара која даје вуну, млеко и месо и у секундарном значењу, када се овом лексемом именује човек који је миран и приглуп.

Коза

По много чему овци је блиска *коза*, назив за мушку јединку *jarač*. Ако се изузме акценат призренско-тимочких говора који је код сваке акцентоване речи диференцијалан, овде не видимо неку диференцијалност. Истина, може се у говору негде појавити *jarič*, и то би, као и код речи *ов'н* био разлог да се нађе у речнику.

Због тога, као и у случају овце, у речницима нема речи *коза*, али има код Митровића *козарко* и *козарча*, „пастир који чува козе”. Постоји и глагол *козим се*, са значењем „мучим се”, а то се у поимању пастира везује за чињеницу да коза не трпи болове и много *вречи*, кад год устреба, а нарочито кад се кози.

Дакле, ове три речи повезују се с козом, које нема у речнику, односно: њихова дефиниција потиче од значења неприсутне речи.

Из истога скупа је *козина* ж „козја длака”. Ту је, рекли бисмо, дефиниција квалитетнија, јер кад се *козињавко* растумачи као „мутавџија”³, а

² Аутор полугласник означава апострофом, па ћемо тако и ми чинити с његовим примерима.

³ Поповић 1884: „Мутавџија, т. струнар, струња; од персијско-турске речи мутабџи; (у персијском *муј* = длака, *таб* = ткати).”

функција мутавције је у ствари прерада козине, тј. кострети (предење, сукање, ткање). Шири преглед дао би и *козињаво* – оно што је од козине (торба и сл.), или *козињаво сирење* – сир који је цеђен у цедилу од кострети па је остала по нека длака у сирној маси.

Речник пиротског говора (Живковић 1987) такође нема реч *овца*, али доноси речи које су мотивисане овом речи: *овчар*, *овчарко*, *овчарујем*, *овчарче*, *овченик*, и онда „*овчица*”, али то је „инсекат који живи на кожи овце, крпел” (Живковић 1987: 104). Не дефинише се dakле реч *овца*, која дефинише деривате. Тако је и са дериватима речи *коза*, које нема: *козарко*, *козина*, али опет: „*козица*” ж „алатка за стругање дрвета” (Живковић 1987: 67).

Када је лексема **коза** упитању Тимочки дијалекатски речник даје само основно значење (Динић 2008: 341), тј. да је реч о животињи из реда преживара са равном длаком и брадом која даје млеко. Очекивали бисмо и експресивно значење ове лексеме када се односи на человека, прецизније на приглупу жену. Иако овај речник бележи експресивно значење уз појам **овца**, код лексеме **коза** оно изостаје.

Тешко је проценити колико је квалитетна дефиниција деривата ако се „као позната” прескаче мотивна реч (у нашем случају: *овца*, *коза*), јер треба претпоставити да се дијалекатским речником може служити и недијалекатски читалац (стручњак, преводилац), који неће увек погодити значење мотивне речи.

2.

Питање дефинисање деривата уско је повезано и са творбом, односно са настајањем нових речи за реалије које су у вези са сточарском лексиком. Питање је да ли се то види и у облику деривата, „на његовом телу”, да ли се препознају творбени елементи? Ако нешто припада кози (козје месо, млеко) природно је да у називу стоји нека веза са козом, али како је кад нешто настане од козје длаке? Да ли има задржавања нечега (у творбеној основи) од лексеме *коза*, или је сада „*козина*” преузела посредовну улогу, при чему је у семантици појам козе подразумеван, јер оно што је дериват никако није изван појма козе.

Какав је одраз деривације на лексички систем? Да ли оно што настане од реалије која припада појму сточарења, треба да садржи и неки структурни елемент назива за ту реалију, и како се одражава у дефиницији у речнику сточарства?

Како се дефинише дериват кад има смисао припадајућег дела, односно када се неки појам веже за јединицу сточарске терминологије:

б) првостепени дериват:

длака > **козја длака**

> козина /којзина/кострет;

в) другостепени дериват:

козињавка „торба од козје длаке”

Други пример: *козар* „онај ко напаса стадо коза“ – *козарница* колибица за козара, а да ли може бити то и појата за козе, или ће бити *козница* (козница : козарница)?

3.

Други моменат у вези са дефинисањем пастирске лексике у дијалекатским речницима који нам се намеће јесте њена терминолошка функција, односно степен њене лексичке аутономности. Другим речима, поставља се питање: колико се ова лексика схвата и прихвата као засебна, заокружена целина, довољно препознатљива да може бити део лексикографовог програма.

Знамо да се у речницима и општим и дијалекатским региструју бројне тематске скупине које траже своју ознаку, која се, потом, приhvата делом дефиниције. Да наведемо само неке, рекли бисмо најпрепознатљивије: деч(ји) говор, ђач(ки) говор, шаљ(иво), рел(игиозно), мит(олошко), итд. Да ли је оно што припада сточарству или ратарству довољно разложно означити кратицом, односно дефинисати кратицом, са те, ипак, терминолошке стране?

После *Пастирске терминологије Срема* (Ж. Бошњаковић), *Пастирске терминологије Пећког Подгора* (Г. Јашовић), *Сточарске лексике села Лозана* (Д. Јоцић) и других радова, мислим да се за добар број лексема регистрованх на терену и смештених у дијалекатске речнике може обезбедити ознака терминолошке (или лексичке) групе којој такве речи припадају. То би могле бити оне речи при чијем се спомену као прве асоцијације јаве појмови сточарства (сточарења, пастирења).

Овде би се могло поставити и питање потребе или неопходности да се таква ознака даје у речницима. На једној страни, у дијалекатским речницима сточарска и ратарска лексика, као и лексика домаћинског, породичног живота (домаће радиности и сл.) јесте основни корпус, па нека строга диференцијација и није потребна, нарочито дијалекатском говорнику или стручњаку за народне говоре, док је у речницима стандардног (књижевног) језика таква лексика ипак периферна, изузетна, па се њена особеност скоро са више права може тако и означавати

4.

Трећи моменат који се нама намеће као проблем при дефинисању лексике коју налазимо у народним говорима и у дијалекатским речницима јесте довољна препознатљивост речи са фигуративном употребом изведенх од јединица сточарске лексике (разуме се, проблем се може протегнути и на све друге случајеве, односно тематске групе, слојеве, фондове...). То се, мислим, лако може повезати са говорном компетенцијом савременог човека, који је све даље од сељачког живота који подразумева сточарење у животу и лексику сточарења у комуникацији.

Примера ради, врло илустративна реченица: „*Окозили се док су победили!*”, која се односи на напорну игру фудбалске екипе која је имала јаког противника те је у победу уложила изузетан напор, тешко да ће уопште бити разумљива стотинама хиљада читалаца, или слушалаца преноса, који не знају значење речи *козити се*, „претерано се мучити ради неког резултата”. Да останемо на овом примеру: према информаторима сточарима, сазнаје се да коза често вречи „за свашта”, а нарочито ако јој је нешто потребно (ако је гладна, жедна; ако би желела напоље из тора), или ако нешто трпи (бол, ударац). Овца је у таквим приликама мирнија и своју ситуацију подноси без много оглашавања, док коза непрестано вречи. Понашање животиња мотивише и своју лексику, а онда те јединице могу да се пренесу и на људски план и да постану фраземи шире комуникације. Такве јединице, dakле, постају део фразеолошких израза, који иначе имају замршенију структуру, често анегдотску историју, и флуктуирајуће значење, односно широко тумачење. За животни контекст (као шире тематско окружење) дефиниција, попут нашег случаја са „окозити се”, може значењски бнити превише уска – иако спаја врло удаљене појмове: планинско козарство и фудбал модерног времена!

Назив и име (у дефиницији). Ово је питање односа апелатива и имена у лексици везано за домаће животиње. Већ је уочено да у великом проценту имена и назива постоји потпуна корелација, односно да се јединка одређених квалитета дефинише управо према тим квалитетима, о спектру детерминаната в. ниже, а да резултат те дефиниције постаје име, властито име помоћу кога се комуницира у домаћинству с одређеном јединком, а не ретко се у евиденцији то име наводи као службено (у случају регистра осмењених крава, где се поред других података наводи и име краве). Пастири вероватно знају да ли се именована јединка ЂЖ одазива на своје име, кад је призивају и кад чује повике да нешто треба да прекине, односно да се врати отуд куда је пошла, ако пастир то одлучним гласом „нареди”. Такође је уочено који су то језички поступци да се од назива стигне до имена, када су такви поступци уочљиви и кад их пракса потврђује. Онимизација пастирске лексике већ је била разматрана од стране ауторског тима наше монографије. Проф. Богдановић писао је о томе у поговору књиге Вилотија Вукадиновића *Топоними зоонимског порекла* (Вукадиновић 1996), а рад је због своје инструктивности публикован и у књизи Пастирски именослов (ПИМ 2015: 8–17).

За нас је овде питање како се у дијалекатском речнику дефинишу хомографи, од којих један има апелативно значење, а други име брава настало преименовањем апелатива. Сам чин преименовања описан је код Богдановића и углавном се своди на супстантивизирање придева, уз промену акцента (*белá овцá > Бéла*).

Стављање на два места азбучника значило би понављање, а опет, неће свака детерминација прерастти у име, да би се једним потезом могло

означити да су белá и Бéла исто, само је једно назив а друго име. Ипак, чињеница да се овакве речи разликују по акценту, оправдава њихов третман као две речи.

Рајковић је нашао решење у дефиницији која садржи апелативно значење (апелативна је и презентација, с малим почетним словом) и напомену да се реч користи и као име: **гáљоша** ж изразито црна овца и *име такве овце* [истицање наше – М. И.]; **гарóв** м. црни пас и *име таквог пса*; **гáроња** м. црни ован, во или вепар, као и *име таквог овна, вола или вепра*; **сугрица** ж касно ојагњено женско јагње и *име таквом јагњету*; али то није доследно (тога нема код одредница: **гáрошка**, **гáрошка**, већ само: црна коза или црна крава, односно: дем. и хип. црна кравица, овчица, или козица. Нама се чини да би и ове лексеме могле бити и имена, али ипак главни свидок је аутор *Речника тимочког говора* одакле смо наведене лексеме цитирали (Рајковић 2014: 68–69).

6. ДЕФИНИСАЊЕ СА СТАНОВИШТА СПОЉАШЊИХ ОБЕЛЕЖЈА ДОМАЋЕ ЖИВОТИЊЕ

Вишевековно сточарење, јединка стоке, префињена перцепција и могућност дијалекатског израза, удружені са језичким навикама сточарског региона створили су бројне појмове на основу спољашњих обележја јединке, оформили лексеме за ознаку појмова, те су лексеме унете у дијалекатске речнике ЈИС, већ према концепцији речника и погледима аутора, па их је могуће посматрати и са те стране.

У начелу могуће су следеће формулатије:

длгорепка / дугорепка –

овца дуга репа,

овца која има дугачак реп,

овца са дугачким репом,

длгорепа овца,

длгорепаста овца (при чему *длгорепаста / дугорепаст*, -a, -o заслужује посебно место у азбучнику).

Уз то:

1. **длгорепка / дугорепка** је хипокористични облик.
2. **длгорепа /дугорепа** у овоме облику као да није карактеристика наших говора, јер се у том значењу употребљава: *длгорепаста / дугорепаста*, што је за посебну анализу.
3. да имамо поредак лексема у синтагми *длгорепаста овца*, то би више била дескрипција него лексема:
4. најзад, *Длгорепка* и / *Дугорепка* су и (могућа) имена такве овце.

Друга битна спољашња особина животиња је боја њиховог крзна и перја, што никад не остане незапажено, а има своје место у ширем систему

ознака за боје. Детерминисањем оваца и коза према боји бавићемо се у посебном раду, а овде само тиме како се те чињенице, за које постоје посебни појмови и лексеме, дефинишу у нашим дијалекатским речницима.

7. ДЕФИНИСАЊЕ РЕЧИ СУБЈЕКТИВНЕ ОЦЕНЕ

Свакодневни суживот пастира и стада намеће стварање појмова на основу пожељних (прихватљивих) или непожељних (неприхватљивих) својстава јединке домаће животиње. Ти појмови имају и свој језички израз, имају лексику која се (у нашем случају) придружује основном фонду пастирске лексике. Осврнућемо се само на хипокористичну и пејоративну лексику.

Хипокористичност. Изражавање емотивног односа пастира и стада (домаћих животиња уопште) врши се и преко назива који имају хипокористичан призвук. То не би било ни необично и необјашњиво. Има међутим места и за једно размишљање. Наиме, хипокористици су у језику изведенице од основних именица и значе „субјективну оцену“ изражену посебним обликом. То значи да препостављају реч неутралног значења, од које се посебним наставцима граде изведенице. У пастрирској лексици имамо речи које несумњиво представљају називе „субјективне оцене“, а према себи не мају реч неутралног значења. Да би било јасније: према речи *пиле*, кад то пиле нарасте и постане кокошчица, често се назива *пилка*, или *пилајка*, са хипокористичном нијансом у значењу. Али, у речима *бацил*, *шутил* имамо изведенице хипокористичнога значења према којима немамо речи неутралног значења, већ такође хипокористике: *бацко*, *шутко*. *Бацко* има још једну форму, изразито хипокористичну, која служи и као дозивна: *баџе*, за коју такође није посведочена мотивна реч неутралног значења.

*

Овца и коза у фразеологији, као овца и коза у усменом фолклору, биле би занимљиве теме, али оне излазе из оквира нашега рада.

Литература

Богдановић 2019; Вук 1935; Живковић 1987; Златковић 2014; Динић 2008; Рајковић 2015; Речник САНУ; РСЈ; Стојановић 2010; Ђирић 2018.

ПАСТИРСКА И ДРУГА ЗООНИМСКА ЛЕКСИКА У ТОПОНИМИЈИ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ¹

Стефана Ж. Ђорђевић

УВОД

Социјално-психолошка основа сточарења

Однос човека и животиња потиче од најстаријих времена, када су оне биле само предмет људског лова. Са припитомљавањем, тај се однос богатио, а може се претпоставити да се тиме богатио и језик појмовима везаним за животиње, њихов изглед, њихово понашање, за делове тела, за корисност и могућности узгоја и размене. Било како било, настајањем света домаћих животиња, стварао се и емотивни однос човека и животиње. И то је оставило одраз на језику, и то врло сложен.

У том процесу одгајивања животиња, човек је научио како да им се приближи, да их припитоми и разуме. Тако је успоставио однос топлине, љубави и пажње, а оне осетивши то брзо су се прилагођавале на нове услове живота и човеку одговарале послушношћу, постајале су питомије и љупкије. „И како се човек развијао и пролазио кроз разне системе тај се однос између њега, разумног бића и животиње, неразумног бића, све више и више продубљивао” (Јовановић 2007: 8). Живот човека у нашем селу током прошлог века није био замислив без домаћинства које је подразумевало чување крупне и ситне стоке. Од крупне стоке су најчешће чували волове, богатији и коње, а могао се наћи и магарац. Ситну стоку су чиниле козе, овце и свиње. Узгајала се и живина, највише кокоши, ретко ћурке, а они који су били ближи води гајили су и пловке. Оно без чега кућа није била потпуна јесу пас и мачка.

О животињама се сви укућани брину. Од домаћина породице до деце. Њима се мора поклањати пажња, треба их „намирити“ у току дана, али и у току одређених годишњих доба припремити храну која ће им бити дољна да презиме. За њих човек увек мора да одвоји време, да им обезбеди

¹ Рад је настало под руководством ментора, проф. др Недељка Богдановића.

потребно, јер њима не сме ништа недостајати. Животиње су део породице, људи су за њих везани као за најближе, зато са њима све деле. Они знају кака оне болују, тугују за својим младунчетом, зато су ту да их помилују или помазе, да им нежним речима и лепим говором пруже утеху. Ако се животиње разболе, људи се свим снагама труде да им помогну. Призывају свеце, а за време великих празника обављају одређене ритуале у које верују, како стока не би побољсала. И оне на одређени начин реагују, запомажу, траже помоћ. Зато оне не изневере онога ко је увек уз њих и кога знају. Често човеку могу да буду утеша, друштво и разонода. Приснот њиховог односа се види и по томе што је човек успео да их научи да комуницирају са њим. Тако да тачно знају који узвик им шта указује. Поред тога, добиле су најлепша имена на основу дана када су дошли на свет, неке одређене карактеристике као што је нека шара на телу или боја длаке. Временом су училе своја имена и одазивале се на њих.

Живот на селу изискује доста радних обавеза, али оно што је неминовно јесте све обезбедити и намирити стоку. Колико год био дан тежак, стока не сме да трпи. Увек неко оде раније кући са поља како би све на време завршио. Или бака којој здравствено стање не дозвољава да обавља тешке послове остаје код куће са нејаком децом да брине о животињама.

Деца сва срећна што добијају улоге које обављају њихови родитељи или деке, сва су посвећена послу и жељи да помогну баки, да увече узбуђено причају о томе ко је више послова обавио. Када би цела породица изашла на вашар у селу или неким другим поводом, пре него што се крене морала је да се „остави мирна кућа”.

Деца су имала посебан однос са животињама. Поред тога што су се бринула о псима и мачкама, надевали им имена, често су од свог комада хлеба кришом ломила и носила својим љубимцима, имали су и своју омиљену козу или овцу. Волела су да се мазе са њима и да учествују у свим делатностима које су везане за њихове љубимце. Несвесно су усвајала одређене васпитне поступке кроз однос са својим љубимцима. Свака животиња је имала одређену сврху и оно чему треба да се научи. Отуда наш језик обилује стилским фигурама каква су поређења људи са домаћим животињама, зато је свако хтео да буде „чис као мачка”, да је миран „како јагње”, да не једе „како свиња”. Нико не би волео „да га бију како вола у купус”, нити да буде тврдоглав и глуп „како могаре”.

Оно што је потресно деловало на наше људе јесте масовно одлажење из села у град у потрагу за бољим животом. Како су људи били старији и све немоћнији, морали су да се суоче са чињеницом да се стока мора продати, јер не могу домаћинства опстати без више руку и снаге. То је изазивало неку сузу, непроспаване ноћи и тешко одрицање од прећашњег живота. Стари људи су тешко прихватали растанак од животиња које су им биле пријатељи, подршка и љубимци. Нерадо су продавали стоку, па и када су то чинили, трудили су се да те животиње буду у оближњем селу како би могли

с времена на време да их обиђу, виде и помилују. Трагови патње на лицу су им данима били видљиви. А и стока је осећала да није код своје куће, да се нешто дешава, па је била узнемирена и дешавало се да тешко преживи нови дом, или да се за време лета, када је пусте, врати свом старом господару. Ово показује колика је љубав и са животињске стране, када једно биће које и нема могућности да говори, успе да се врати тамо где је осећало мир, спокојство и пажњу.

Сточарење и језик

Подручје југоисточне Србије, нарочито предели са десне стране Јужне Мораве, планинско је, са добрым природним условима за развој сточарства. Управо, гајење стоке и јесте привредна грана која је вековима била доминантна у односу на друге (на ратарство, воћарство и сл.).

Међутим, гајење стоке није било само пракса Словена, тиме су се бавили и други народи на Балканском полуострву, које су Словени затекли, и с њима се помешали. И они су се бавили сточарством и наши преци могли су од њих доста и научити, а и њима пренети своја искуства.

Сточарење обухвата широк спектар различитих делатности: млађење стоке, узгој, лечење, искоришћавање, куповину и продају ... И за сваку реалију у склопу ове делатности постоји њен језички израз – реч којом се она именује. Све до узвика за обраћање животињама и до комуникације са њима.

Пастирска / сточарска делатност у највећем обиму везана је за отворени простор на коме се стадо напаса или храни, поји, скрива од врућине и хладноће, где оно бива дању и ноћу, зими и лети. На томе простору има места и за човека који се бави сточарењем: он треба да има своје станиште, као и просторију где ће чувати предмете који су му потребни за рад: алат, судове за исхрану стоке, посуђе за свој живот, за одлагање производа, за чување намирница.

Све је то могло послужити да се именују и простор где се та делатност обавља, производи који се њоме добијају и место на коме се то дешава. Од назива за домаћу животињу настаје и назив онога који се њоме бави, назив станишта, како за време док је делатност у току, тако и после престанка делатности, кад је одговарајући простор већ стекао име као ознаку за снапажење оних који на том простору живе. Тако настају топоними, о чему ће касније бити још речи. А зна се да многи топоними живе и после много година и оних генерација у чије време су настали. Стицај околности данас је такав да је све мање оних који се опредељују за бављење овим послом. Пастирска делатност као да полако умире, а са њом и лексика која је прати. Имена простора живе у сећању, али и као записане чињенице које су стигле до записисавања (ако су предмет катастра или неке друге делатности), или пак предмет неких наука – географије, ботанике... Овај рад и њему слични помоћи ће да се продужи живот пастирске лексике и топонимије.

У раду су дати топоними изведени од назива домаћих животиња, изложена је грађа, урађена је њена анализа и дати су коментари. Представљени су примери који у некој фази творбе садрже у себи зооним и они који настају од сточарске лексике којом је означен простор по некој истоименој делатности.

Међутим, микротопонимија ЈИС бележи и учешће остале зоонимије у својој структури. Ми смо се одлучили да укажемо и на такве случајеве, сматрајући да је пастирски живот повезан са целокупним живим светом и да је многе називе за недомаће животиње, односно звери, гмизавце, водоземце, птице искористио за именовање простора, чиме је на једној страни потврђено да људи из свога окружења као целине црпу сазнања које уграђују у нове појмове (нове ознаке спознатих реалија), а на другој да је језик способан да свако претходно сазнање може пренети на ново поимање. На пример, онај ко зна облик птице као једну од њених видљивих реалности, може њен назив пренети на брдо / употребити за именовање брда које својим обликом макар мало подсећа на дату птицу. Човрљуга је, рецимо, назив за шеву, ситну птицу округлог, лоптастог облика, па њен назив метафорично може постати и име брдашца на видику. Назив за камењар на којем се често појављују змије, змијарник, може значити опомену свакоме пастиру да га се клони и своје стадо не излаже опасности од отровнице, али та једноставна искуствена информација може кумовати имену тога камењара (Змијарник), па му остати било или не било змија на њему. С тих разлога у наш рад су уврштени и топоними настали од других зоонима, а не само од оних који директно припадају пастирству.

Пастирство је делатност која се у највећем обиму одвија на отвореном простору на пропланцима, на пашијацима, ливадама, појилима. И то више на планинском и потпланинском терену него у равничарским пределима. А како је човек, ради комуникације са суживотницима, именовао сваки део простора, природно је што је неке делове именовао уважавајући њихову повезаност са сточарењем, било са том делатношћу (испашом, изгоном, премештањем стада), било са самим животињама које су нечим биле повезане с простором. Тамо где је било понајбоље напасати овце и могло постојати станиште за пастира и за стадо – грађена су трла, а тамо где је испаша најпогоднија за коње – настајали су коњарници, тамо где су се чувале козе с младунцима – постала су козила, а тамо где је настало станиште са трајним смештајем, грађена су колибишта, појате, ставе, струге.

Људи су се договарали, томе језик поглавито и служи, па је ваљало издавати и нека упутства за „теренски рад са стоком“. Настајала је лексика пастирства, пастирења, сточарења, и она је била онолико богата колико је био садржајан живот сточара на некоме подручју и како су се развијале вештине прераде сточарских производа (од коже, длаке, меса, млека, рогова...). Тако су настајале и польске радионице тамо где је било најбоље до-премати млеко, правити сир и качкаваљ, прати судове и отпремати оно

што је произведено. Да би се остварила што тачнија оријентација у простору, простор је именован оним што га чини препознатљивим и лаким за памћење и сналажење. Многи термини сточарења, поготово пастирства, постали су права имена простора, микротопоними. Топоними су неретко настали да живе и кад би била укинута делатност по којој су именовани. О томе сведоче разна *Појатишта*, *Колибишта*, *Пастришта*. Наш је задатак да потражимо везу између лексике пастирства / пастирења и микротопонимије на тлу југоисточне Србије, да проучимо мотивацију за онимизацију простора, да сагледамо ширину тога поступка, односно фреквенцију микротопонима везаних за пастирство, и о томе сачинимо документовани преглед.

Полазимо од сазнања која смо стекли најпре у родном селу својих родитеља, Радовници код Трговишта, а онда и увидом у топономастичке студије и монографије.

Онимизација сточарске лексике

Познато је да кад нека реалност постане део људске праксе, она постаје чињеница цивилизације, а кад та реалност добије име, она улази у културу. За нас је у овој прилици занимљив тај поступак именовања, односно онимизација, када реч с комуникативном функцијом у једној социјалној заједници постане име.

У нашем случају долази до онимизације сточарских термина. Апелатив прелазећи у оним губи опште значење, а оним надаље живи као лексема са специјалном функцијом. За пример могу послужити простори који су били предвиђени за одређени процес као што су појате за подмладак: *Јагњило*, *Козило* (*јагње, козле*). Исто је тако и са сточарским делатностима, што потврђујемо примерима, рецимо о некадашњем бачијарењу (*Бачевина, Бачиште*). Нека имена места указују да је ту било сточарско станиште, као *Појатишта*, *Колибишта* ... Процес онимизације може да крене од назива животиње (*говедо*), затим да се повеже са оним ко има везе са узгојем (*говеђар*), потом се **говеђариште* односи на место боравка говеђара и испаше говеда, а одатле се добија топоним *Говеђариште*. Не треба заборавити метафорично значење, када апелатив сточарске лексике јесте метафора за изглед површине, која добија име на основу сличности са нечим из домена поменуте лексике: *Козја грбина*.

Оваквом процесу могу бити подвргнуте и водене површине (реке, извори, потоци). Зато постоје бројни хидроними који потичу од назива домаћих животиња. Некада хидроним и зооним на који се своди нису у директној вези, на пример, када у основи хидронима лежи надимак произстекао из зоонима.

И поред све његове занимљивости, ми се овим питањем нећемо бавити, али ћемо изложити податке и сазнања о топонимима и хидронимима који су настали употребом сточарске лексике / лексике пастирења за озна-

ку простора и то у случајевима кад је на тај начин дати простор трајно именован, те му име може остати и након што изгуби своју мотивацију.

ПАСТИРСТВО И ТОПОНИМИЈА

Најпре ћемо изложити податке добијене са терена, према расположивим изворима. Код преписа, изоставићемо скраћенице за поједина села у чијим се атарима налазе одговарајући топоним (он се може дознати из извора), већ ће као идентификација послужити кратица извора са одговарајућом страном. Ако у једном извору има више топонима од исте мотивне речи, оне се дају у низу, а кратица извора даје се после последњег примера (прим. биво: Биволица, Биволско блато МС 42), а ако у томе низу топоними нису на истој страни, онда се код сваке нове стране понавља и кратица извора (прим. говедо: Говедарник, Говеђариште МСк 20; Говеђариште МСк 23). Евентуалне напомене поводом поједињих топонима дају се у фуснотама, уколико нису таквог значаја да заслужују шире коментаре, који се онда дају у основном тексту.

Изостављамо доследно акцентовање грађе, јер је оно дато у наведеним изворима, а овде није пресудно за разумевање теме.

ИЗВОРИ²

- МГ Недељко Богдановић: *Микротопонимија Голака*, Ономатолошки прилози VII, Београд 1986, 483-498.
- МС Недељко Богдановић: *Микротопонимија Срњига*, (Сепарат), Ономатолошки прилози XVIII, Београд 2005.
- МСк Вилотије Вукадиновић: *Микротопонимија Сокобањске котлине* (Сепарат), Ономатолошки прилози XI, Београд 1990, 1-32.
- ТБ Јакша Динић: *Топонимија Буџака*, (Сепарат), Ономатолошки прилози XXIV, Београд 2017.
- ТД Јакша Динић: *Имена река и других вода у подручју Тимока*, (Сепарат), Ономатолошки прилози XXI, Београд 2011.
- ОЗ Јакша Динић: *Ономастика Заглавка*, (Сепарат), Ономатолошки прилози XVII, Београд 2004.
- ОБП Љубисав Ђирић: *Ономастика белопаланачког краја*, Ономатолошки прилози XIII,
- ОТ Љубиша Рајковић Кожељац: *Ономастика Тимока*, (Сепарат), Ономатолошки прилози XI, Београд 1990.

² Ради оперативности (мање слова у ознаки) скраћенице извора разликују се од скраћених библиографских назлова у списку литературе и овде се даје њихова еквиваленција: МГ = Богдановић 1986, МС = Богдановић 2005, МСк = Вукадиновић 1990, ТБ = Динић 2017, ТД = Динић 2011, ОЗ = Динић 2004, ОБП = Ђирић 1997, ОТ = Рајковић 1990.

ТОПОНИМИ ИЗВЕДЕНИ ОД ЗООНИМА

Домаће животиње и живина

баран (рус. ован): *Бараница** ОЗ 70.³

биво: *Биволица* МС 42, ОБП 163; *Биволско блато* МС 42, *Биволска вртала* ОБП 103.

вепар: *Вепрова бара* МС 42, ~ локва ОБП 163.

во: *Волујак* МС 42; *Воловарник* ОБП 79; *Чупин* ~ ОБП 80; *Воловарњак* ОБП 152; *Чупин* ~ ОБП 155.

говедо: *Говедарник* ОЗ 70, МС 43; ОТ 50, 114, 125, 198, 227; ОБП 10, 47, 93, 69, 99, 135, 187; ТБ 7, 24, 69; МС 20; *Горњи* ~ ОЗ 30; ОБП 130; *Дољни* ~ ОЗ 30; ОБП 130; *Јенаков* ~ ТБ 90; *Младенов* ~ ОБП 12; *Стари* ~ ОБП 13; *Говедарица* МС 42; *Говедарњак* ОБП 60, 127; *Говедарчи* пут ОБП 47; *Говедарче врвине* ОБП 139; *Говеци вртоп* ОБП 164; ~ гроб МГ 485; ~ дол ОБП 152; ~ печ, МГ 485; *Говеџа бара* МГ 485; ~ падина МГ 485; *Говеџе равниште* 69; *Говеџак* ОБП 47; *Говеђар / Говеђари* МГ 485; ~ *говеђар* МГ 486; *Говеђариште* МСк 8, 12, 20, 23⁴; ОТ 18.

ждребе: *Ждребан* ОБП 144;

Ждрепче ОЗ 70; *Прождребинци** ОЗ 70; *Прождребинска воденица* ОЗ 70.

јагње: *Јањеница* ОБП 108;

Јагњичка падина ОБП 32; *Јагњични* (sic!) *трап* ОБП 32; *Јаганачка падина* ОБП 65;

Јагњило МС 43; МСк 8; ОБП 164; *Божино* ~ ОБП 79, 152; *Јагњилино* ТБ 70;

Јагњилична падина ОЗ 70; *Јагњилични рт* ОЗ 70; ТБ 70;

Јагњилиште / Јагњелиште ОЗ 70; ТБ 70; *Јагњилишка падина**⁵ ТБ 70.

јарац: *Јарац* ОТ 50; *Јарачни поток* ОТ 50; *Јарчар** ОБП 112, 198; ТБ 64; *Јарчевица* ОБП 70; *Јарчич* ОБП 181; *Јарчиница* ОТ 71.

јаре: *Јаричиште* МС 42; ОТ⁶ 228; *Јеретар* ОБП 56; *Јаретарница* ОБП 65; *Јаретиње* ОБП 193; *Мало* ~ ОБП 194.

³ Звездицом ће бити означени они микротопоними на које ћемо се осврнути у кратким коментарима после излагања грађе.

⁴ Кад се у истом селу (истом атару) јави и *Говеђар*, и *Говеђариште*, онда се може размишљати у више правца: или је више таквих места било са истом функцијом, па су њихова имена, да би се распознавала у комуникацији, обликована различитим суфиксима, или је, што је нама вероватније, *Говеђариште* место где стока пасе, а *Говедарник* објекат (штала, обор на пашијаку) где говеда бораве и кад нису на паши. Стицајем околности данас ни на једном месту нема објекта, већ су то пашијаци (село Ресник).

⁵ Звездицом ће бити означене речи које ће се потом коментарисати.

⁶ Љубиша Рајковић повезује овај топоним са називом за козје младунче. Рецензент, проф. А. Лома, скренуо нам је пажњу да он не мора бити изведен од основе *јаре*, већ да може

квочка: Квачка ОЗ 71; Квачћина мртвин ОЗ 71.

кобила: Кобиљачица ТБ 34*; Јурикобила ОТ 228.

коза: Козарник ОТ 50; Козарници МСк 19; Козарско ТБ 25*; Кози дол, Козилиште ОЗ 71; Козарница ОБП 113; ОТ 144; ТБ 91; Козарнице МГ 486; козарско ТБ 46; Козарчју рт ТБ 71; Козарничка река ТБ 91;

Козило ТБ 55*; МС 43; Козилиште ОБП 70;

коз(ји): Кози дол ТБ 55; ~ грб МС 42; МСк 12; ~ брег МСк 12; ~ камен ОБП 187; ~ поток ОТ 199; ~ пут ОБП 100; ~ рог 100;

козја: Козја грбина ОБП 84; ОТ 18, 199; ТБ 91; ~ дувка МС 42; ~ падина: ОТ 104; ~ рупа МС 42; ~ слатина ОБП 32; ~ стена ОБП 153; ~ страна ОБП 125;

Козјослатска река ОБП 32; Козјанска ~* ОБП 38;

Козјача МС 42;

козје: Козје легало ТБ 71;

Козјанска река ОБП 119.

козъл јарац': Козладер БП 125; Козладерска долина ОБП 125.

Кожлеин* врело ТБ 55; Кожлеинско ТБ 55.

коњ: Коњар МС 42; ОТ 38, 97, 228; Конјарник МСк 29; ОТ 29, 37, 144, 178; ОБП 11, 47, 60, 65, 70, 75, 84, 94, 119, 165, 181; ТБ 91; Гручи ~ ОБП 125;

коњариште: Коњариште ОТ 114;

Коњарски поток ОТ 188;

Коњ дел ОЗ 71;

консћи / коњсћи: Консћи редак, ОЗ 71; ~ пут ОБП 84; ~ дол ОБП 203; ~ кладанац ТБ 91; Коњски поток МСк 12; Коњсћи дел ОТ 199;

конска / коњска: Коњска река/ Конска река ОЗ 71; Коњска валуга ОЗ 71; ~ дол ОБП 32; ~ падина ОТ 199;

коњско: Коњско ребро ОЗ 71; Големо ~ ОБП 84; Мало ~ ОБП 84, 165;

коњи / коњов: Коњи кладенац ОБП 65; Коњов трап ОБП 113;

Коњћевац ОБП 94;

Коњово водошти трап* ОБП 173;

Коњуша ОБП 187.

крава: Кравје / Кравље МГ 486; Краварник ОТ 6; Крава река ОТ 228; Кравјански бунар* МС 42.

куче: Кучеворница* ОБП 181; Кучја падина МС 42; Кучавац* МС 42; ОБП 7; Кучиште ОТ 38, 56.

магаре: Магаре ОТ 199; Дели-Магаре ОТ 5; Магареча падина ОЗ 71;

*осыл'магарац': Ошиљи дол ОБП 90, 108; ТБ 93; Ошиљанац ОБП 142, 194;

мачка: Мачке МС 42; Мач(j)а глава МС 42; Мачарица ТБ 35*.

мачак: Мачак ОЗ 71.

мачор: Мачрова падина ОТ 199.

ован: Овниште ОЗ 71; *Овнарник* МСк 10, 28; ОБП 199.

овца: Овчана чука ОЗ 71; *Овчарски гроб* МС 42; *Овчарник* МСк 23;

овчи: Овчебаба ОТ 126,160; Овчи вирови ОТ 19; ~ рт ТБ 73;

овчар: *Овчарници* ТБ 57; *Овчарчи рт* ТБ 57, 93.

пас: *Пасји дел* ОБП 203; ~ поток ОБП 203.

прасе: *Прасило* ОТ 145.

прч (приплодни јарац): *Прчевац* ОЗ 71.

свиња: *Свињарник* МС 43; ОБП 13, 95, 173, 229; ОЗ 71; ТБ 95; Свињарници ОТ 19, 127; ОЗ 71; ТБ 75; *Свинарница* ОЗ 71; Свињарице МС 42; Свињарнице ТД 12;

Свињарњак ОБП 229;

свињи: Свињи вр МС 42; ~ дол ТБ 12, 21, 75, 102; ~ рт ТБ 12, 21, 102;

свињски / свинсћи: *Свињски поток* ОТ 30; *Свинсћи рт* ОЗ 71,

свиња: Свиња* врвина ТД 95; ~ мртвин* ТД 12,

свињска / свинска: Свињска падина* ОЗ 71; МС 42; Свинска падина ОЗ 71;

свињо: Свињо лице ТД 12;

Свињарничка падина 75, *Свињарничка река* 75, *Свињачћи рт* ТБ75;

Свинарсћи дол ОЗ 71; Свињарско лице ОТ 127;

Свињиште ОТ 201; Свињчиште МС 42; Свињшићи вр ОТ 169.

теле: Телетина ОБП 155.

цукела (пас): *Цућелин трап** ОЗ 71.

шиљеже: Шиљегарник МС 42, 72; ТБ 13, 61, 78; Никсин ~ ОБП 100.

штирка (неплодна крава): *Штирица* ТБ14*.

Ж и в и н а

гуска: Гускиница МС 41;

живина: Живине вртаче ОБП 65;⁷

кокош: Кокошар्यц ОТ 71; Кокошина падина ОТ 219;

ћурка: Бурковица МСк 24; Бурићћи рид ОБП 139;

петао: Петловаци МС 41; Петловци* МС 41; Горњи ~ МС 41; Дољни ~ МС 41; Петлов дол ОЗ 71; ~ рт ОЗ 71; Петлова глава МС 41; Петловсћи дол МС 41; ~ кладанац МС 41; ~ поток МС 41.

***пловьц** ('мужјак пловке'): Пловчев трап ОБП 33; Пловчева падина ОБП 33.

пујък ('ћуран'): Пујчи трап МС 41.

Д е л о в и ж и в о т и њ ск о г т е л а и с л .

дупе: Коњско дупе ОБП 69.

копита: Копита ОБП 108, 228.

крак: Штрчикрак ОЗ 62.

опаш (реп): Опашак ОТ 62.

чупурија (ситнеч од живине или животиња): Чупурија* ОЗ 63.

⁷ „Пре од личног имена Жива” – Нап. рец. (А. Лома).

А п е л а т и в и з а о з н а к у с т о ч а р с к о г п р о с т о р а
(Површине за испашу, објекти на испаши)

вардиште ('ограђен простор за испашу'): *Вардиште*: МСк 23;

крмило: *Јуручка крмила** ОБП 11;

ливада*: *Ливада* ОТ 178; *Ливадица* ~ ОТ 228;

Аброва ~ МС 42; *Благојева* ~ ОТ 114; *Бела* ~, *Држанова* ~, *Дуина* ~, *Јерина* ~, *Радојкова* ~, *Српчина* ~, *Стојчина* ~, *Угринова* ~, *Црквена* ~, *Чемерика* ~ МС 42; *Дрмбина* ~, *Ђађина* ~ 11; *Ластавичина* ~, *Дрмбина* ~, *Ђађина* ~, *Минина* ~, *Митина* ~, *Павлова* ~, *Попова* ~, *Стојадинова* ~, *Ћицина* ~, *Широка* ~ ОБП 12; *Стојадинова* ~, *Ћицина* ~, ОБП 13; *Братосова* ~, ОБП 32; *Дља* ~ ОБП 37; *Ђалина* ~ ОБП 42; *Марча* ~, *Савинска* ~, *Тодорова* ~ ОБП 48; *Голема* ~ ОБП 52; *Спаиска* ~ 53; *Јанина* ~ ОБП 56; *Антина* ~ ОБП 59; *Ластавичина* ~ ОБП 60; *Ограцина* ~, *Оливерова* ~ ОБП 61; *Јеленкова* ~ ОБП 62; *Виденова* ~, *Живкова* ~, *Игњатова* ~, *Нешина* ~, *Панајотова* ~ ОБП 74; *Гъжина* ~, *Дљга* ~, *Живковска* ~, *Јоцина* ~, *Нешина* ~, *Селињчинска* ~, *Спасинска* ~, *Танчина* ~, *Тарлина* ~, *Чуњчинска* ~ ОБП 94; *Кракорова* ~, *Никољчина* ~, *Џопина* ~ ОБП 100; *Дљга* ~ ОБП 108; *Дљга* ~, *Лалина* ~, *Мека* ~, *Спасина* ~, *Ђумина* ~ ОБП 120; *Вучкова* ~, *Голема* ~, *Голубова* ~, *Радова* ~ ОБП 126; *Дљга* ~, *Мала* ~ ОБП 131; *Матина* ~ ОБП 135; *Соколова* ~ ОБП 142; *Ондрена ливада* ОБП 148; *Влаћова* ~, *Лаличина* ~ ОБП 153; *Јованова*, *Минчина*, *Шаренкова* ~ ОБП 173; *Драђинина* ~ ОБП 176; *Стеванова* ~ ОБП 181; *Војводина* ~, *Дубанска* ~, *Ућасеркова* ~ ОБП 203; *Дљга* ~ ОБП 219; *Спејнска* ~ ОБП 37, 228; *Грбавска* ~ ОБП 234; *Маркова* ~ ОТ 6; *Мазна* ~ ОТ 39; *Турска* ~ ОТ 39; *Мала* ~ ОТ 82; ОБП 228; *Војинова* ~ ОТ 103; *Џоћина* ~ ОТ 115; *Раденкова* ~ ОТ 127; *Иванова* ~ ОТ 144; *Голема* ~ ОТ 187; МС 42; ОТ 5, 81; ОБП 37, 203; *Мазна* ~, *Маринкове ливаде* ОТ 199; *Турсче ливаде* ОТ 201; *Ливаде* ОБП 139; *Горње ливаде*, *Грујинске* ~, *Дољње* ~, *Ђошине* ~, *Мицкине* ~, *Радословине* ~ МС 42; *Живадинове ливаде* ОТ 198; *Мазне* ~ ОТ 228; *Петковске* ~ ОТ 19; *Николине* ~ ОБП 12; *Горње* ~ ОБП 42, 113, 144; *Големе* ~, *Тренсће* ~ ОБП 60; *Ђотине* ~, *Ристине* ~ ОБП 65; *Батине* ~ ОБП 74; *Митинсће* ~ ОБП 80; *Доње* ~ ОБП 108, 144; *Дољње* ~, *Јанкове* ~, *Куклишове* ~ ОБП 113; *Јованове* ~, *Крстинсће* ~, *Минчинсће* ~, *Пејчовсће* ~, *Петринсће* ~, *Поповсће* ~, *Царсће* ~ ОБП 165; *Велковсће* ~ ОБП 173; *Божине* ~, *Вучине* ~, *Давидове* ~, *Даљине* ~, *Зарејине* ~, *Колареве* ~, *Манастирсће* ~, *Медерове* ~, *Миленкове* ~, *Панине* ~, *Пејине* ~, *Попове* ~, *Пурејине* ~, *Џоћине* ~, *Чамбине* ~ ОБП 187; *Остромачће* ~ ОБП 194; *Павлове* ~ ОБП 199; *Старе* ~ ОТ 97; *Над-ливаде* ОБП 219;

ливаде: *Ливађе* МС 42; ОТ 62, 188; ОБП 32, 234; *Широко* ~ МС 42; *Горњо* ~ ОТ 50; ОБП 42, 84, 104, 126, 142, 176, 219; *Долњо* ~ ОТ 50; *Горње ливађе* ОБП 203.

ливатка: *Ливатка* МС 42; *Миланова* ~ ОБП 75; *Мала* ~ ОБП 181, 191; *Ливатће* ОБП 165;

луг*: *Луг* МС 42; *Лугови* МС 42; *Лужиње* МС 42;

лука: *Лука*, *Лукавица*, *Горња* ~, *Дољња* ~, *Луће* МС 42;

пашњак: *Пашиште* ОТ 126;

појило: *Појило* МГ 487; МС 43; *Појиште* МС 43; ОТ 169; *Појилишта* МСк 15.

премлаз ('место где се врши мужа'): *Премлазиште* ОЗ 60;

солило: *Солила** МСк 28; *Солила* ОТ 62;

тор*: *Торњина* МС 43.

трљак: *Басарев трљак* ОБП 93, 95; *Вујин* ~ ОБП 163; *Јованчин* ~ ОБП 164; *Мирчин* ~ ОБП 28, 29; *Младенов* ~ ОБП 120; *Рељин* ~ ОБП 101; *Радулов* ~ МС 43; *Соколов* ~ ОБП 101; *Трљаци* ОБП 121; *Нинини* ~ ОБП 65.

трљачиште: *Трљачиште* ОТ 8; *Вучино* ~ ОЗ 61; *Дачково* ~ МС 43; *Лилино* ~ ОБП 32, 33.

Просторије (станишта)

бачија: *Бачевина* МС 43; *Бачевац* ОБП 152; *Бачиште** МС 43; ОТ 81, 96; ОБП 130; *Бачиште* ОБП 52, 74, 79, 90, 111, 130, 197, 233; *Валичково* ~, *Јованово* ~, *Стеваново* ~ ОБП 198; *Бачијиште* ОБП 10, 130; *Бачванка* ОБП 37; *Бачварица* ОБП 93; *Бъчвица* ОБП 42; *Бачвиште* МСк 25; *Бачовац* ОБП 99.

колиба: *Колибиште* ОЗ 60;

кочина (обор за свиње): *Кочине* ОЗ 60;

кошара ('објекат за затварање ситне стоке у пољу'): *Кулине кошаре* ОБП 113; *Паждрине* ~ ОБП 228; *Кошариште* ОЗ 60; ОБП 32;

мандра ('летњи сточарски стан за прераду млека'): *Мандра* ОЗ 60;

обор: *Илијин обор* МС 43; *Обориште* МС 43; ОТ 137;

пландиште: *Пландиште* МСк 21, 28, 30; ОТ 115, 126, 137, 145, 160; ОБП 70, 139, 166, 173, 188; МС 43; ОЗ 60; ТБ 26; ОБП 101;

Јарсеново ~ ОБП 11; *Старо* ~ ОБП 66; *Говеђе* ~ МС 43; *Равно* ~ МС 43; *Бифтино* ~ ОБП 219;

Под-пладниште ОБП 101.

плевња: *Плевњиште* ОЗ 60; *Плевњиште* МС 43.

појата / повата: *Гомчина појата* МСк 20; *Белчина* ~ ОБП 79; *Павловска* ~ ОБП 12; *Качкова* ~, *Стара* ~, *Тодорова* ~ ОБП 13; *Илинска* ~ ОБП 79; *Маћина* ~, *Мићинска* ~ ОБП 80; *Стара* ~ ОБП 101; *Милоина* ~ ОБП 108; *Будурова* ~, *Пишитолђова* ~, *Суљина* ~ ОБП 114; *Ђоргова* ~, *Кајсина* ~ ОБП 154; *Бајина* ~ ОБП 163; *Душанова* ~ ОБП 164, 177; *Ценина* ~ ОБП 173; *Чорина* ~ ОБП 188.

појате: *Појате* ОБП 142; *Антине* ~, *Живићове* ~, *Маркове* ~, *Тодоровске* ~ МС 43; *Старе* ~ ОБП 66; *Дојћине* ~, *Илијине* ~, *Миладиновче* ~, *Суљине* ~, *Чарапилове* ~, *Цидине* ~, *Шурине* ~ ОБП 154; *Минчинсче* ~ ОБП 173; *Наћине* ~, *Цоћине* ~ ОБП 188;

Гогина повата ТБ 53; *Горња* ~ МСк 15; *Тозина* ~ МС 43; *Над Јованову повату* МСк 15; *Повате* ОЗ 60; *Причалсче* ~ ОЗ 60; *Јоцинске појате* МСк 15.

појатиште / поватиште: *Појатиште* МГ 487; МС 43; ОБП 108, 131, 136, 166, 234; *Старо* ~, *Тривуново* ~ МГ 488; ОТ 29; *На* ~, *Срмско* ~, *Срнско* ~ МС 43; *Старо* ~ МСк 17; ТБ 66; *Милојино* ~ МСК 21; *Ранђелово* ~ МСк

30; *Горњораковско* ~, *Јанково* ~, *Чолејно* ~, ОБП 13; *Маринково* ~, *Пешино* ~ ОБП 48; *Чичаново* ~ ОБП 53; *Старо* ~ ОБП 57; *Велково* ~ ОБП 64; *Спасино* ~ ОБП 71; *Ћирино* ~ ОБП 76; *Данчуловско* ~, *Спасинско* ~ ОБП 95; *Пецино* ~, *Ројно* ~ ОБП 101; *Грчко* ~, *Мешино* ~ ОБП 104; *Брбино* ~, *Куклишово* ~, *Славково* ~, *Цорино* ~ ОБП 114; *Красно* ~, *Попово* ~ ОБП 154; *Зајино* ~ ОБП 177; *Алексино* ~, *Велково* ~, *Рагоденико* ~ ОБП 199; *Биџинско* ~, *Ђорговско* ~, *Живковско* ~, *Лепојнско* ~, *Срндачко* ~, *Чивличко* ~, *Шпирдинско* ~ ОБП 229;

Поватиште ОЗ 60.

прогон: *Прогон* 26.

става*: *Баљина* ~ МС 43.

струга: *Акарова струга* ОБП 104; *Влајина* ~ ОЗ 61; *Врла* ~ ТБ 69; *Стара* ~ МС 43; ТБ 66; ОБП 7;

Стругарица ОБП 230.

стружина: *Стружина* ОБП 71; *Матеова* ~ МС 43; *Стружиште* ОБП 29, 57; ОБП 61, 104, 188, 207, 220; *Грнчино* ~ ОБП 167.

тор: *Ториште* ОТ 97, 161; ОБП 62.

Сточарски производи

качкаваљ: *Качкављациница* МС 45;

млеко: *Млечиште** ОБП 7;

сир: *Сировичњак*, *Сирињава дувка* МС 43; *Сироватник*, *Сироватничко лице* ОБП 127;

урда ('сир од куване сурутке'): *Урдеши*, *Урдешићи* дол ОЗ 61;

Метафоре према сточарској лексици

самар: *Горњи самар*, *Дољњи самар*, *Самар*, *Самарџиско** МС 43; *Самар* МСк 21; *Самар* ОТ 39;

седло: *Седлар* МС 43; *Седлица* ОТ 19; *Седлар* ОБП 71; *Седлар* ОБП 121, ОБП 155; *Седларски поток** ОБП 223⁸

Дивље животиње

вук: *Вучица* МС 40; *Вучурупа* МГ 485;

Вујин дел ОЗ 70;

вучји: *Вучји гарак* ТБ 87; *Вучји дол* ТБ 87; *Вучји рт* 87;

Вучова бука ОБП 100; *Вучов дол* ОБП 119; *Вучов ћичер* ОБП 152;*

вуч(j)а: *Вучја глава* МСк 11; *Вуча дувка* МС 40; *Вуча падина* ОБП 124; *Вучја падина* ОБП 130; ОТ 197; *Вучја рута* МГ 485; МС 40;

Вуче вртаче, МС 40; *Вучје јаме* ТБ 52, 87; *Вучје ливаде* ТБ 87; *Вучје рупе* МСк 14 23.

влк, вълк: *Влковије* ОЗ 70; *Вълковица* МС 40 *Вълковија* МС 40; *Влъхина падина* ОЗ 70; *Вълчави дол* ОБП 152; *Влчино* било ОТ 143.

⁸ „Топоним *Седлар(e)* само условно се може сврстати у сточарску лексику. У средњем веку то су била села чијим је становницима феудална обавеза била израда седала, која су се користила за војне сврхе, евентуално транспорт.” - Нап. рец. (А. Лома).

зец / зајак / зека: Зајча падина ОЗ 70; Зајково браниште, Зајча голина, Зајчар, Зајчевац, Зајчи кладанац МС 40; Зајчевица МС 40; ОТ 50, 238; Зајчове ливаде ОТ 126; Зајчи пут ОБП 79; Зајина падина ОБП 144; Зећина ливада ОБП 164;

Зечја страна ТБ 89; Зајачко ТБ 24.

эмзија: Змијарник ТБ 54.

зубр (лат. *Bison europeus*): Зубер, Зубров дел, Зубров дол ОЗ 70; **јазавац:** Јазбина ОЗ 70; Јазбиње ТБ 81; Јазвина ОЗ 70; Јазовска падина, Јазевачка ~ Јазовачка ~ ОЗ 70; Јазвине ОЗ 70; МГ 486; МСк 15, 20; ТБ 8, 70; Јазава* ОТ 50;

јелен: Јеленкова воденица, Јеленкова колиба, Јеленкова плевња ОЗ 70; Јеленска / јеленска пећура МГ 486; Јеленићеви шљивари ОБП 21; Јеленовска страна, Јеленовсчи трап ОБП 32; Јеленовска страна ОБП 202.*

Јелењак ОБП 34.

камила: Камилски трап ОБП 193.

жељћа ('корњача'): Жељћина ивора ОБП 227.

кошута: Кошута МСк 12.

куја (лисица): Кујино браниште ОБП 79.

курјак: Курјаково бучје, Курјаци ОЗ 71; Курјаци, Курјачко МС 40; Курјачке рупе ОБП 94; Курјачни вртоп ОБП 173.

лисац / лисица / лија; Лисац МСк 29; Лисичак ОТ 144, 168; ОБП 12; Лисичка МС 40; ОБП 194.

Лисичи вр ОЗ 71; Лисички кладанац МС 40; Лисијачки камен ОЗ 71;

Лисича бара МС 40; ОБП 153; ОЗ 71; ~ вртача ОБП 153, ~ дувка МС 40; ТБ 56; Лисича рупа МСк 28; ~ чука ТБ 72; ОЗ 71; Лисичје рупе МС 40; Лисича падина ОТ 160; Лијачко лице ОЗ 71.

урсул ('медвед'): Урсулица ОПБ 57.

мечка: Мечкарњак ОБП 228; Мечковац ТБ 92; ~ рид ОБП 61; ~ поток ОБП 139, 194; Мечкарова падина ОБП 153;

Мечи бор МС 23; Мечи брлог ОБП 163; ~ брлози ОТ 18; Мечи вр МГ 486; МС 40; ~ до / дол МС 40; Мечи кладенац ОБП 32; Мечкатов кладенац ОБП 113;

Меч баира МС 23; Меча вртача МСк 27; ОБП 100; Меча дувка МС 40; ОБП 12, 61, 113, 218; Меча падина МС 40; ОБП 126; Меча страна ОБП 176; Мечја дупка ОТ 144; Мечја рупа МС 40; МСк 14; Мечкина рупа ОТ 126; Мечћина падина ОТ 188, 200; Мечкине ливаде ОТ 18;

Мече баре 36, 101.

пл ('пух'): Пловр (< пл(х)-ов-вр(х) МС 40.*

рис: Рисов дел, Рисов дол, Рисов рт ОЗ 71.

срна: Срнеча орница, Срнечи дол, ~ рт ОЗ 71; ТБ 13; Срнечи камен, Срнско појатиште, Срње МС 40; Срнетњак ОБП 127.

тур (лат. *Bos primigenius*): Турија ОЗ 71.

Птице

булутина (сова): Булутина ОТ 96.

врабац: Врапчи камен ОЗ 70; *Врабъц* МС 41.

врана: *Врањак* / *Врењак*, *Врањаница* / *Врањеница* ОЗ 70; *Врањевац* ОБП 47; *Вранчина орница* ОЗ 70.

гавран: Гавраница МСк 23; ОЗ 70; *Гавранов камен*, *Гавран* МС 41; *Гарван*, *Гарванит* ОЗ 70; *Гарвански камен*, *Гарванчић* МСк 20; *Гарваник* ОБП 112, 130; *Дољњи* ~ ОБП 112.

голуб: Голубановац ОБП 123; *Голубија* ОТ 143; *Голубинци*, *Голубов кладанац* ОЗ 70; *Голубињак*, *Голубиње* МС 41; ОБП 219; *Голубовац* ОТ 187; *Голубов кладанац* ОЗ 70; ~ чичер ОБП 37; *Голубова корија* ОБП 164; *Голубово браниште** ОБП 107.

гугутка: Гугуткин камен МС 41.

гуш: Гушевица ОБП 28, 107.

јастреб: *Јастребъци*, *Јастребов рт*, *Јастребовачки дол*, *Јастребовачки рт* ОЗ 70; *Јастребиче* МС 41; *Јастребов вр* ТСк 7; , ~ вртоп ОБП 11; *Јастребова река* ТСк 7.

јеребица: *Јаребичина бара* ОБП 193; *Јеребично трње* ОБП 142.

кос: Косовица ОТ 62; Костол ОБП 153.

крагуј: *Крагујевац* ОЗ 70.

кукавица: *Кукавица* ТБ 35; *Кукавички поток* ОЗ 71; ТБ 35; *Кукъвъц* ОТ 50, 168.

ласта: *Ластачево лице* ОЗ 71.

оръл ('орао'): *Дебели оръп* ОБП 234; *Орлак* ОБП 100; *Орл* ОБП 219; *Орловат* ТБ 93; *Орловац* МС 41; ТБ 101; МСк 12; *Орловача* ОБП 70; *Орловица* МС 41; ОБП 126, 173; *Орлович* ОБП 234; *Орловичић* МГ 487;

Орли камен ОБП 188, 199; *Орлов камен* МГ 487; МС 41; МСк 15, 23; ОТ 200; ТБ 57, 82; ~ криш ТБ 93; ~ камик ТБ 93; ~ рт ОЗ 71; ТБ 73; ~ поток ОТ 200; ~ трап ОБП 38; *Над-орлов ћичер*, *Под-орлов ћичер* ОБП 120;

Орлова глава ОЗ 71; *Орлова падина* МС 41; ОЗ 71; ~ река ТБ 82; ~ чука ОБП 121, 148, 199; ТБ 93, 101; *Орлова шума* ТБ 57;

Орлово ОТ 228; ~ гнездо ОБП 101; ~ гнездо ОБП 12, 215; ~ гнездало ОБП 76, 80, 176.

паун: Павунчино, Павуново браниште ОЗ 71;

пупуньк ('детлић'): Пупуньк ТБ 65*;

Пупунковица МСк 23.

сврака: *Свракар* ОТ 127, 239; *Сврачак* ОБП 33; ОТ 51; *Сврачјак* ТБ 75; *Сврачљак* ОЗ 71; *Сврача падина* ОТ 39, 178, 201; ОБП 121.

сеница: Синича падина, Синичин трап ОЗ 71.

славуј: Славујсчи кладенац ОТ 201.

сојка: Сојћин дол ОЗ 71.

соко: Соколаш ОЗ 71; Соколица МСк 9, 17; ОТ 7 ОТ 7; ОБП 229; Соколов дол МС 41; Соколов дел ОБП 155; ~ камен ОЗ 41; ОБП 199; ~ чукар ТБ 75;

Соколовица МС 41; МСк 7; ОЗ 71; *Соколовци* ТБ 27; *Стара Соколовица** ОЗ 71;

Соколова вртача ОБП 39; *Соколове границе** ОБП 194.

тетреб: *Тетребица* МС 41.

ћук: *Ћукаловац* МС 41.

чавка: *Чавкин камен* ОТ 127.

чапља: *Чапљак* МС 41; *Чапљица*, *Потчапљица* ОЗ 71; *Чапљинац*, *Чапљиница* МГ 488; ТБ 102.

човрљуга ('шева'): *Човрљуга* МС 41.

цивџан ('врабац'): *Цивџанско* МСк 27;⁹

штрк ('рода'): *Штрковац*, *Штрковица*, *Штрковсће ливаде*, *Штрчи крак*, *Штркљинци* ОЗ 71.

Г м из а в ц и, в о д о з е м ц и, р и б е и с л.

брборак ('пуноглавац'): *Брборин трап*, *Брборичи*, *Брборични бунар* ОЗ 70.

гуштер: *Гуштерица* МС 41.

жаба: *Жабар* МС 41; *Жабаре* МСк 22; *Жабар* ОТ 81; *Жабљак* ОТ 104; *Жабарци* ОТ 143.

змија: *Змејанци** ОБП 60, 94, 228; *Змијарник* ОЗ 70; *Змијарски ковиљак* МС 41; *Змијанац* МС 41; МСк 9, 15; МСк 16; ОТ 143; *Змијевица* МС 41; *Змијина бара* ОБП 142.

кртица: *Кртичљава* / *Кртишиљава* / *Кртишиљева* / *Кртишиљова орница* ОЗ 71.

миш: *Мишин дол,* Мишин рт, Мишина падина* ОЗ 71.

пастрмка: *Пестрвник* ОТ 188; *Пестрвничка* ОТ 188.

риба: *Рибник* МСк 30; *Рибарсћи пут* ОБП 167; *Рибни поток* ТБ 58.

И н с е к т и

бробињак ('мрав'): *Бробињало* МС 41.

бумбар: *Бумбарска падина* ОТ 96.

пчела: *Челинци* ОЗ 71; *Милина пчела* МС 41; *Пчелинска река* ОТ 188; *Пчелина дупка* ОТ 200.

скакњац ('скакавац'): *Скокњац* ОБП 144.

стршель: *Стршешљача* ОБП 148.

Коментари

У овом раду служимо се грађом других записивача, због чега не можемо увек тврдити да ли се код поједињих микротопонима ради о зоонимима, или су они само посредно, или случајно, узети као могућа основа топонима.

⁹ Јесте да је овде мотивна реч *цивџан*, али је топоним дошао преко надимка власника, тј. човек је назван по врачу, потомци (-ски) по претку, а имање по власницима-потомцима Цивџана. Ми смо узели и овај пример јер и он говори о онимизацији у једној средини, где је човек једнако повезан и са земљом (простором) и са живим светом који на томе простору обитава.

Пошто се ради о штампаним изворима, ми се служимо систематизацијом аутора, што значи: ако је неки аутор неки топоним сврстао у зоониме, ми га тако преузимамо, чак и кад мислимо да је у питању другачија мотивација. Због тога ћемо овде изнети своје недоумице, неслагања, или резерве.

Бараница. Аутор име „клисуре на Трговишком Тимоку” повезује са рус. *баран* ‘ован’ (Динић 2004: 70). Ми сматрамо да је та етимологија сумњива, јер се ради о остацима неког античког објекта, о коме у књажевачком крају постоје и легенде о војсковођи Барану и Штитарцима (село у близини Барадице). У некој даљој перспективи *бараница* се доводи у везу и са *боран* ‘ован, бојна справа за пробијање зидова’ (ЕРСЈ 2: 186). Бараница је, иначе, на најтешњем делу клисуре, између стена, са једном уставом, па је лака и помисао на могућност да се ради о б(а)ран(иц)и.

Бачиште. Наши говори разликују *бачиште* < **бахчиште* „место где су биле баште“ и *бачиште* „где су биле бачије“, што се јавља и као *бачијиште*, као могући претходни облик лица *бачиште*. Ми смо их овде наводили увек кад су их аутори одговарајућих извора сами сврставали у топониме „сточарског порекла“.

Вујин, Вучов нама изгледају вероватније као речи настале од личног надимка власника простора, али смо у систематизацији ограничени поступком записивача, који су их сврстали у зоониме.

Голубово браниште. У источној Србији лична имена *Голуб*, *Јелен*, *Сокол* нису тако ретка па треба очекивати и да је неки топоним овде ипак према властитом имену а не према називу за птицу, нарочито када је видно да се ради о синтагмама у којима овакви – секундарни зооними означавају власника дела простора, или објекта у простору (*браниште*, *границе* и сл.).

Змејанци. Мислимо да је овде основа *змеј* у значењу ‘змај’, митолошко биће.

Јагњилишка, Јарчар, Козило. У планинском сточарењу постоји пракса издвајања појединих грла, или појединих узрасних и других група, и њиховог посебног смештаја на пашњаку. Тако настају: *јагњилишта* где се одвајају овце које се јагње, или јагњад док одрасту; *козила*, аналогно са *јагњили(ши)ма*, а *јарчар* је место где издвајају и посебно негују јарчеви пре сезоне оплодње како би се боље припремили за „терање“ коза.

Јазава. *Језавама* у тимочком крају називају и места где се вода сама од себе зајази и испунивши корито скрене ток, или пак где се плански „зајази“ и ток скрене на башту, или воденицу. То значи, да не мора основа за извођење бити *јазавац*, али конкретан пример може сутерисати управо такву мотивацију.

Јелен. Гледајући облике забележених топонима скоро да се све пре односи на лично име, а не на „јелена у гори“, али и ту су разлози третмана као топонима насталих од зоонима слични онима типа *Вујин, Вучков* (в. напред).

Јуручка крмила. Јуруци су били племе некадашњих сточара номада, који су пастирали по источној Србији.

Кобиљачица. Не мора бити пастирска реч иако је зоонимског порекла, јер може значити и гребенасто узвишење, попут *кобилице* за држање струна на гудачким инструментима, или *кобилке* – обрамице за ношење терета преко рамена и сл.

Кожлеине. Имање и друго према надимку фамилије Кожлеини.

Козарско. Имање и све друго према називу фамилије Козар(ц)и.

Козјанска река. Овај хидроним се не изводи непосредно од речи „коза”, већ од ојконима *Козја* (село из чијег атара тече река).¹⁰

Коњоводашћи трап. Мислимо да овде имамо послага са секундарном мотивацијом, односно да се топоним не ослања директно на *коњ*, већ *коњоводац*, што би могло означавати брдо где су током неке војне били смештени коњи са својим коњовоцима.

Кравјански бунар. Бунар који припада мештанима села Кравља, које, опет, може имати за мотивацију реч *крава*, али ту има и другачијих тумачења.

Кучавац. Не треба помишљати само на *куче*, већ, можда, и на могућност да се топоним изводи од неке друге основе.

Кучеворница. Мислимо да је овде у питању спојеница <*кучева орница*>.

Ливада. У југоисточној и источnoј Србији ливада је свака травната површина, што значи да у наведеним топонимима треба видети и пашњак и сенокошу. Једино такве травнате површине припадају сточарској лексици, док за површине које нису у вези са сточарењем има и другачијих назива (*јалије, јурије, арнице, чистине* и сл.). Будући да највећи део ове групе назива има и лично име као детерминативни део синтагме, вероватно се ради о томе да су у питању власници ових површина, па то већ упућује да су то ливаде сенокоше. Пашњаци углавном припадају утринама, деловима атара општег власништва, па се ређе именују према личним именима.

Луг, лука. Ово су обично вододржне ливаде и не видимо много разлога да буду смештане у појмове сточарења, иако их тако разврстане налазимо у изворима.

Мачарица. Није нам јасно изворно значење.

Мишин дол. Мотивацију наведених топонима мислимо да треба везати за лични надимак, а не за назив ситног глодара, који се, иначе, у овом крају зове *поганац*.

Млечиште. С обзиром на то да су то „ливаде, воћњаци, шума” (ОБП 7), може се помислiti да назив не потиче од *млека* већ од коровске биљке *млеч*.

¹⁰ „Вероватно је испрва била **Козја* (река), па се њено име пренело на село, да би онда од етника *Козјане* био изведен секундаран назив реке *Козјанска*. – Нап. рец. (А. Лома).

Петловци. Овако некад гласи и надимак неке фамилије, што би могао и овде бити случај, поготово што се јављају и други топоними у вези с њим, као *Петловачки поток*, а нарочито *Петловци кладанац*, као име извора који припада Петловцима.

Пловр (< пл(х)-ов-вр(х) МС 40.

Прождребинци би, без обзира на мотивацију, могли бити и назив фамилије, јер у истом месту стоји и облик *Прождребинска воденица*, где би он могао значити и власника коме воденица припада.

Пупуньк. Назив за птицу (пупавац) чија глава и кљун изразито штрче па се тај изглед лако метафорично примерава врху неког узвишења.

Самарциско. Ово ће ипак бити да је према фамилијарном надимку *самарције*.

Свиња. Пошто се у старопланинском подручју јављају реч и са *свињ-*, и са *свин-*, помишљамо да ове друге (*свина падина*) долазе према речи *свинак* „ситно шипражје” поглавити од биља које има облик лозе (павит, ситна врба, крупна трава и сл.), те се не мора везивати за реч свиња, нарочито кад се односи на терен који није примерен животу свиња (камењар, честар). Код Златковића: *свинак* = свибак „ситан граб”, и *свињак* „прна буника” (Златковић, 2014б: 378–379). А. Лома сматра неубедљивим да се то-пономастичка основа *свин-* узима према свиња, како се чини у БЕР 6: 548. Шира дискусија у Лома 2013: 197–198.

Свињка падина. Топоним са оваквим ликом (*свињка*, а не: *свињска*), не мора бити везан за свиња, већ за *свињка*, а то је пастирска игра, која се игра штаповима са завијеним дебљим делом (слично хокејској палици), којим се тера *свињка / швињка* – дрвена дашчица, камена плочка или парче црепа у рупу и изван рупе. Негде се још зове *гучка*, а место где се игра *гучкалиште*. Несигурност може изазвати сам фонетски лик, јер би се по за-конитостима тимочко-лужничке фонетике очекивало *свињћа*, а не *свињка*.

Свињска врвина. Кад је то стаза на планинском терену, означава пут кретања чопора дивљих свиња. Такав топоним није пастирски, али је зо-онимски, међутим могуће ја да *свињска врвина* означава и стазу куда крдо домаћих свиња излази на пашњак.

Седларски поток. Назив може потицати и од породичног надимка Седларци.

Соколове границе. Сокол се у нашим крајевима јавља и као лично име, као надимак, или основа презимена (Соколовић), па не треба искључити могућност да су овде наведени делови простора детерминисани речју *соко*, можда и према личном имену (као власнику поседа, или према некој другој околности).

Солила. Занимљиво је сазнање стечено на терену, које нам је проф. Богдановић пренео. Наиме, кад стадо борави у планини, на отвореном пашњаку, нема могућности да се крми (соли) као у појати. Зато се јарма са сольу, или сама со изнесе на сават, па се на пашњаку, обично поред воде,

посоли трава, а онда стока ту траву пасе или лиже, и одмах се „послужи” и водом. Да се брави не би тукли, со се посипа у некој линији, па се стадо лепо распореди у врсту, и осоли се. Постоји и мала лукавост пастира, да осоле тле где би волели да се овце задржавају и мирније пасу, па с временом на време та места мало посоле, а онда се стока навикне да ту и други пут тражи нужну посластицу. Иначе, со је потребна стоци а пастири тврде да и квалитет млека и квалитет јагњећег меса зависи од тога да ли је овца имала довољно соли или није. Пошто су таква места уобичајена, пракса се устали, па с временом настане и топоним према делатности која се на томе месту обавља(ла).

Става. Према обавештењу проф. Богдановића, на Девици (планина у троуглу Сокобања – Сврљиг – Књажевац) става је станиште једног пастира, односно пастирског домаћинства изван насеља. Чине га појата са трљаком за овце и козе, колиба, и нека зградица за сточну храну. Све је то ограђено плотом или трњем да би се стадо заштитило од вукова.

Стара Соколовица. У књажевачком крају постоје села Доња Соколовица и Горња Соколовица, у Заглавку, па би ова, Стара, вероватно била старо селиште Горње Соколовице.

Тор, трљак, трљачиште. Апелативна значења ових речи могу их сврставати и у површине на пашњаку и у објекте трајнијег карактера. Тор може бити ограђен простор у оквиру сточарског станишта, али и на пољани (покретан), трљак или трло могу означавати покретно станиште за овце на испаши, али трљак је и ограђен отворен простор испред зграде (појате) у којој овце бораве; трљачиште су утабане површине у трљаку, али и место где су раније била трла (трљаци). Као микротопоними ово су углавном места где је било оно што је овим речима именовано. Облик на *-иште* скоро редовно показује место на пашњаку где је био трљак, а не где је сада. У нашем случају, идући за записивачима, лексеме изведене од тор приказали смо и као места у простору и као објекте у простору. То би се, додуше, могло учинити и код још неких речи (*колибиште, појатиште* и сл.), јер је стање на терену такво да услед напуштања сточарења нестају сточарски објекти а остају успомене на њих сачуване у топонимији.

Чупурија. Чини се да су сви топоними ове групе (према називу за део тела), метафоричног постања, на основу неке сличности (најчешће обличке) са деловима животињског тела (дроб, ситнеж)..

Цућелин трап. Цућела би могао бити и лични надимак, према коме се, онда, именује и део простора у атару.

*

У фонду који посматрамо имамо 88 микротопонима који именују 99 места у Буџаку. Оно што припада непастирској делатности, зверима, пти-

цама, гмизавцима, рибама чини 40 места, односно толико процената укупног фонда, чиме остаје на снази сазнање да пастирска лексика није у некој значајнијој предности.

Дијалекатске одлике

Јавља се ограничен број дијалекатских карактеристика и ми наводимо следеће:

1. чување финалног *л*: *Соколов дел*, *Козји дол*;
2. неизвршено јотовање: *Кравје*;
3. Чување полугласника: *Бъчвица*;
4. чување вокалског *л*: *Длга ливада*, *Плов вр*, или његов развој у *ъл*: *Вълковија*, *Вълковица*, *Дълга ливада*;
5. развој *ч*, *ц* на месту **tj*, **dj*: *Срнеча*, *Срнечи*; *Говаца*, *Говечи*;
6. *к > ӯ + e*, *и*: *Цућела*, *Говедарсће* врвине, *Говедарсћи* пут;
7. губитак *х*: *Свињи вр*;
8. група *љњ* у: *Дољњи*;
9. лексички архаизам *осълъ* (магарац) у: *Оиљни*.

ТВОРБА ТОПОНИМА НАСТАЛИХ ОД НАЗИВА ЗА ДОМАЋЕ ЖИВОТИЊЕ

Најпре издвајамо топониме који гласе исто као и апелатив, дакле:
зооним = топоним: Мачак, Ждрепче, Јарац, Јарчић, Квачка, Магаре.

И з в е д е н и ц е

- ан: *Ждребан*,
- ац: *Оиљанац*, *Кокошарци*,
- ав-ац / -ев-ац / -ов-ац: *Кучавац*, *Кучевац*, *Коњћевац*, *Прчевац*, *Петловаци*,
- ача: *Козјача*,
- ица / -ице: *Бараница*, *Биволица*, *Свињарице*,
- ар-ица / -ар-ница: *Говедарица*, *Јаретарница*, *Козарница*, *Свинарница*,
- ев-ица: *Јарчевица*,
- ен-ица: *Јањеница*,
- ин-ица: *Јарчиница*, *Гускиница*,
- (ар-)ник/ -ници: *Воловарник*, *Говедарник*, *Козарник*, *Коњарник*, *Краварник*, *Овнарник*, *Овчарник*, *Свинарници*, *Свињарник*, *Шиљегарник*,
- ак / -ак: *Волујак*, *Говеџак*,
- арн-’ак:
- ’ар / -’ари: *Говеђар* / *Говеђари*, *Јеретар*, *Јарчар*, *Коњар*,
- ина: *Телетина*,
- ин-’је: *Јаретиње*,

- иште:** Кучишиће, Овнишиће, Свињишиће,
- ар-иште:** Говеђаришиће,
- ел-иште / -ил-иште:** Јагњелишиће, Јагњилишиће, Козилишиће,
- (Ч)-иште:** Јаричишиће, Свињчишиће,
- ило:** Јагњило, Козило, Козило, Прасило,
- уша:** Коњуша.

Сложенице и спојенице: Козладер (< д(е)рати козла), Овчебаба (овча баба = стена, брег са тупим врхом), Кучеворница (< кучева орница).¹¹

Двочлани топоними (сингтагме)

То су микротопоними од две речи, односно од основног појма и његове одредбе. У основном делу је неки географски појам, који и чини садржај простора (сем: Коњарник и Шиљегарник), док се у одредбеном делу сингтагме налази појам који означава својину над простором, неку маркацију изведену на основу везе са називом за животиње (Вепрова бара), или је веза назива фамилије, села и простора (Кравјански бунар).

Занимљиво је да се на овај начин посебно име (топоним) стиче 35 географских објеката/денотата. Пошто се у сваком атару могу наћи сви ти објекти, па и уз нека понављања (јер томе, у крајњој линији служи посебна детерминација – дол – говеци, кози, коњчићи итд.), може се претпоставити висок проценат топонима насталих онимизацијом појмова из сточарске (пастирске) лексике.

- бара:** Вепрова ~,
- бунар:** Кравјански ~,
- валуга:** Коњска ~,
- вирови:** Овчи ~,
- вр:** Свињи ~, Свињишићи ~,
- вртача/вртаче:** Свињска ~, Живине ~,
- вртоп:** Говеци ~,
- глава:** Мач(j)a ~, Петлова ~,
- грб:** Козји ~, Козји ~,
- грбина:** Козја ~,
- гроб:** Овчарски ~,
- дел:** Коњ ~, Коњчићи ~, Пасји ~,
- дол:** Говеци ~, Кози ~, Коњчићи ~, Оиљи ~, Оиљи ~, Свинарчићи ~, Петлов ~
- дувка:** Козја ~, Свињарска ~,
- камен:** Козји ~,

¹¹ „Само први од ових топонима је права сложеница, друга два су сраслице (ако су тачно прутумачени). Овчебаба могло би бити од императивне сложенице *Омчиваба у значењу ‘место где се баба омакла, тј. оклизнула’“ – Нап. рец. (А. Лома).

кладенац: Коњи ~,
коњарник: Граччи ~,
лице: Свињарско ~,
локва: Вепрова ~,
мртвина: Квачћина ~,
падина: Јагњилична ~, Јагњичка ~, Козја ~, Коњска ~, Кучја ~, Магареча ~, Мачорова ~, Свинска ~, Свињка ~, Свињска ~, Кокошина ~, Пловчева ~,
поток: Јараћини ~, Козји ~, Коњски ~, Коњарчи ~, Пасји ~, Свињски ~,
ребро: Коњско ~,
редак: Консћи ~,
река: Коњска ~, Конска ~, Крава ~,
рид: Ђурићчи ~,
рт: Јагњилични ~, Јагњелични ~,
рт: Свинчи ~, Петлов ~,
рупа: Козја ~,
слатина: Козја ~,
стена: Козја ~,
страна: Козја ~,
трап: Јагњеччи ~, Коњов ~, Џућелин ~, Пловчев ~, Пујчи ~,
чука: Овчана ~.

ХИДРОНИМИ ИЗВЕДЕНИ ОД ЗООНИМА

Именовање простора по називима за домаће и дивље животиње, као и онимизација апелатива сточарске делатности за простор где су се те делатности одвијале, очекивани су и потврђује их велики број примера, од којих нам је само један део познат.

Мање је очекивано да се водотокови именују називима за животиње (ту мислимо и на птице, као и на инсекте и друге живе створове), сем ако се не ради о сточарској делатности, на пример да Појило буде место на извору, водотоку или у њиховом окружењу (па ће, рецимо, бити: „Данас ко-симо у Појило”, где је појило не сам делић простора где се стока поји, већ и све око њега, што би било у његовој топонимској (географској) сфери. У оваквим случајевима – а држаћемо се само топонима изведенних од зоонимске (у ближој перспективи) пастирске, односно сточарске лексике – „топоним прераста своју функцију и прелази у ниво хидронимских јединица. Ако имамо случај двочланог атрибутског назива, апелативи уз њих чине хидронимску целину.” (Павловић, 1994: 11). То значи, у првом случају, да топоним Биволица постаје хидроним, који као зоонимски тип, именује поток (Исто, 28). У другом случају Вучиделска река је хидроним настао од

ојконима *Вучи Дел* (исто, 44), а овај опет према (могућим) оснивачима насеља *Вучеделици*.

Ми се овим питањима нећемо посебно бавити, јер желимо да само скренемо пажњу да лексика сточарења може прерasti у ојконимију, а да такви ојконими, опет, именују текућицу (или неку другу воду) која кроз дотични део простора пролази.

Стицајем околности располажемо двема монографијама које нам могу послужити и за сагледавање овог питања: Павловић 1994. и Динић 2011.

У сливу Јужне Мораве, такви хидроними према домаћим животињама јесу: *Биволица*, *Говедарска р(ека)*, *Козарница*, *Козарска р.*, *Козарски п(оток)*, *Козји дол*, *Козјотрбачки п.*, *Козница*, *Коњина*, *Коњска р.*, *Коњски п.*, *Коњувачка р.*, *Паскачка р.*, *Свиново*, *Свиновска р.*, *Свињарица*, *Свињарска р.*, *Свињаршица* (Павловић 1994: 144).

У сливу Тимока takoђе налазимо праксу да имена вода долазе према топонимима (у нашем случају зоонимског и пастирског порекла), односно да топоними преузимају и улогу хидронима.

Податке ћемо систематисати идући за аутором (Динић 2011), наведени страницу извора (према Сепарату):

Хидроними зоонимског порекла

а) Према домаћим животињама:

Биволарев поток 13, *Биволарски поток*, *Биволско блато* 13;

Говедариште п., *Говедарник и(звор)*, *Говеђи вирови*, *Говеџа бара*, *Говедарски поток* 29;

Јарчева бара 47;

Козарница р(ека)., *Козарничка р.*, *Козјанска р.*, *Козји дол*, *Козји поток*, *Козлејино врело* 54;

Коњарски поток, *Коњска валуга п.*, *Коњска падина п.*, *Коњска плажа*,¹² *Коњска река*, *Коњски поток* 54;

Крава река, *Краварничка река*, *Краварнички поток*, *Кравља / Крава река* 56;

Кучавац п., *Кучина п.*, *Кучкин кладанац*, *Кучков поток* 59;

Мацун поток, *Мачка (Умачка) река*, *Мачки поток*,¹³ *Мачкин поток* 67;

Овчани дол п., *Овчарски поток*, *Овчарсћи дол*, *Овчи вирови* 74;

Ошили (осл-магарац) дол, *Ошињанска река* 75;

Свинова п., *Свињарник и*, *Свињарска река*, *Свињарски поток*, *Свињска бара*, *Свињска река*, *Свињсћи дол*, *Свињски поток* 91.

¹² „Дубина на Црном Тимоку где је војска купала коње, из оближње артиљеријске касарне“ (Динић 2011: 54).

¹³ „С обзиром на творбу и варијанту Умачка неће имати везе са мачка. Ако се допусти да је у од вокалског л, можда *(X)умачка (река) од *Хльмъци.“ – Нап. рец. (А. Лома).

б) Према шумским животињама:

Вучак п., Вучански поток, Вучи гарак, и., Вучинсћи кладанац; Вучја дувка и., Вучков бобук, вълковија и., Вучин поток, Вучји поток 27-28;
 Зајчи кладанац 42;
 Јазавац п., Јазавачки поток, Јазбина п., Јазвине п., Јазвински поток 46;
 Поток Јазавац 80;
 Јеленак п.,
 Јепуровски¹⁴ извор 48;
 Курјачка чешма 58;
 Лисича бара (чесма), Лисичи кладанац, Лисички поток 62;
 Медведовац п., Медеђи поток 67; Поток Медведовац 82;
 Меча бара, Мечи дол, Мечедолски поток, Мечја бара, Мечковица и.,
 Мечђина падина и. и п. 68;
 Срнечи дол, Срнечи поток 96;
 Турија р., Турије п. 104.

в) Према називима за птице:

Голубичкипоток, Голубов кладанац, Голубовски поток 30;
 Јастребац и., Јастребовачћи дол п. 47;
 Кокошар п. 54;
 Крагујевац р. 56;
 Орлов поток, Орлова река, Ореловац (бара), Орловски поток 75;
 Павуничин кладанац, Павунковски поток 76;
 Пујинапоток 84;
 Соколова река, Соколовичка река 95;
 Ђуковачки поток 105;
 Чапљак и. и п., Чапљинац п., Чапљица и. 110;
 Штрков дол п., Штрковац п. 116.

г) Према осталим зоонимима:

Жабарски поток 41;
 Змијанац п., Змијевац и. 44;
 Пчелинска река 84;
 Рибар и., Рибарска корита и., Рибни поток, Рибњак 88.
 Сточарски објекти:

Сточарски објекти:

Врла струга п. 27; *Кочине* (ушће два потока) 56; *Појењска река*, *Појило*, место на реци, *Појилите* и. 79.

¹⁴ Јепур = влашки: зец.

Коментари

Као и у случајевима (микро)топонимије, и код хидронима се може догодити да назив не иде директно од зоонима, већ да се претходно назив за животињу, птицу или инсекат „позајми“ топониму, или послужи као надимак (лични или породични) па да се онда преобрati у ознаку реалије с водним именом. Такви случајеви су: *Ошљанска* (према селу Ошљане) река, *Вучинчи кладанац* (према фамилији Вучинци), *Павунковски* (према фамилији Павункови која ту има имања) поток, *Соколовичка* (према селу Соколовица) река, *Рибарска* (према селу Рибаре) река, *Рибарска корита* (водопој за стадо у планини) и сл.

Код неких хидронима овога типа могућа су вишеструка решења: Свињарник може бити име потока једнак са називом за тле (да је то објекат у пољу где се привремено затварају свиње, да је то трајни објекат, стаја за чување свиња, кочина), а може бити и извор који радо посећују свиње које иначе уживају у купању у води, блату калузи.¹⁵ У основи је реч „свиња“ али су њени деривати могући у више значењских правца, а сви су у функцији именовања простора (в. и коментар „Свињарници“).

ЗАКЉУЧАК

Лексика пастирства у народним говорима југоисточне Србије показује везаност људи и животиња од најранијих дана човековог постојања и његове борбе за опстанак. Свакодневно дружење са њима проузроковало је емотивну близост, али и потребу за њеним језичким изразом. Грађа изложена у раду показује да је од назива животиња, њихових особина, сточарске делатности, разних станишта изведена лексика која се може везати за топонимију, па и хидронимију. Комуникација је захтевала боље оријентирање у простору, те отуда и многобројни примери. Кроз њих се може разматрати читав живот, односно заједница човека и животиње.

Пастирство и пастирење готово да је ишчезло, људи су своја интересовања преусмерили на нека друга занимања, оно што је остало преобразило се у друге видове узгоја стоке (све је мање планинскога и номадскога типа). Створена лексика свој прави живот има у говору све старијег становништва наших планинских врлети, али ће једним делом свакако наставити живот путем писане форме (некад као жива потреба, некад као споменик некадашњег живота). То је благо сваког народа које треба неговати и како каже проф. Богдановић: „Будући да језик носи миленијумско искуство многих генерација, и да је комуникационо средство преноса појмова међу учесницима суживота једног времена, његови термини су оно

¹⁵ У том случају била би друга деривација, без -ар. Нап. рец. (А. Лома).

нематеријално културно наслеђе које служи да се чита прошлост, да се схвати садашњост и да се осмисли будућност.” (Богдановић 2015: 8).

Литература

Богдановић 2005; Богдановић 2015; Динић 2004; Динић 2011; Јовановић 2007; Јовић 2007; Лома 2013; Павловић 1994.

ДОМАЋЕ И СТРАНО У СТОЧАРСКОЈ ЛЕКСИЦИЈУ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Надежда Д. Јовић

Научноистраживачки пројекат „Лексиколошка проучавања југоисточне Србије”, оформљен у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, прихваћен је и од Огранка САНУ у Нишу основаног 16. септембра 2016. године и добио координатора у лицу академика Александра Ломе. По замисли и предлогу проф. др Недељка Богдановића, руководиоца пројекта, рад на пројекту настављен је кроз обраду теме *Лексика пастирства*.¹ Ваља напоменути да је сличан, иако формално непрофилисан, пројекат оствариван на Филозофском факултету у Нишу од почетка рада Студијске групе за српски језик, и да су у свим истраживачким (теренским) пословима учествовали професори, сарадници и студенти овога факултета.² Са данашње тачке гледања, то је имало карактер припрема (теоријских, методолошких, кадровских) за пројекте какав је сада на реализацији у Огранку САНУ у Нишу.³

Пастирство као грана сточарства, или као вид сточарења, и лексика пастирства као фонд речи и израза којима се служе пастири у обављању своје делатности (пастирења) везани су за село, а сва села на мапи једног народа и једног језика носе обележја локалне граматике, локалне творбе и локалне употребе. У односу на други, ближи или даљи локал, лексика пастирства једне социјалне заједнице где се пастирење обавља, може показизвати много сличности, јер се ради о врло старој људској привредној и кул-

¹ Треба очекивати да ће у будућности и друге теме бити предмет овог пројекта. Досад је у више књига реализована тема *Писци и језик* (...). *Шта очекујем од проучавања језика писаца; Именослови српских писаца* (ур. Н. Богдановић, А. Савић-Грујић); *Квантитативни односи у прозном тексту* (прир. Н. Богдановић, Ј. Стошић); Д. Лилић: *Фразеологија у прози Слободана Џунића*.

² Једно време излазили су *Прилози из фитолингвистике* (ур. Јордана Марковић). Свеска *Цијалектолошка истраживања II*, (ур. Надежда Јовић), Ниш 2007, у целини је била посвећена сточарској лексици.

³ О досадашњем раду на изучавању сточарске лексике у говорима југоисточне Србије вidi више у прилогу Ане Савић-Грујић у овој монографији.

турној делатности, испуњеној многим знањима, веровањима, искуством сваке врсте, али може показивати и много различитости. При томе неке језичке појаве (речи, изрази, синтагме, термини...) могу захватати ужи или шири ареал, простирати се на више природних, привредних и културних подручја, па прелазити и националне или државне границе, при чему се, природно, остварују и међутицаји (интереференција), чији резултати могу бити и врло познати због ширине и честоте употребе, или због проношења информационе и симболичке функције кроз време. Неке јединице могу настати у окриљу једнога језика, а касније се преносити у друге, уз могућу формалну адаптацију или флуктуацију у значењу. Све то ову лексику чини богатијом, загонетнијом, занимљивијом (али и тежком) за истраживаче, које почесто могу вребати и нека изненађења која им је приредио стварни живот и многољудни карактер општепастирске комуникације.

Као и у другим лексичким скуповима и у лексичком фонду уопште, у сточарској лексици ЈИС постоје јединице које би се могле назвати домаћина, јер потичу из народа који је носилац датог језика – настале су на његовом искуству, на законитостима његовога језика, имају дужу и краћу употребу, комуникативну и сваку другу функцију, али и јединице које су на сличан начин постале у другачијем искуству и својина су другог језика, па се појављују као позајмљене, а с временом се прилагоде и одомаће.

Такође, неке јединице – речи и скупови речи – стекну и задрже терминолошку вредност, опслужују неку област рада и мишљења, али могу проширити своје значење, па постати својина више терминологија, али и попримити преносно, или фигуративно, метафорично или неко друго значење, тако да им се терминолошка прецизност разлије и омекша. Примера ради: реч *руно* има терминолошку вредност назива за длакави омотач овчијег тела, али се може пренети и на друге реалије, као у примеру „*Руно младе траве* израња из тамнине праскозорја”, или *Златно руно* „роман српског књижевника Борислава Пекића, једног од највећих српских уметника у другој половини 20. века и у целокупној српској књижевности, први пут штампан у периоду 1978–1986. године, чији је наслов преузет из грчког мита о Аргонаутима.

Лексика пастирства или пастирска лексика, што у овом раду прихватајмо као равноправну ознаку, не одвајајући ту лексику ни од целине која се сматра сточарском лексиком, судећи према *Пастирском речнику* који у оквиру овога пројекта припрема проф. Н. Богдановић, бележи око 3 000 јединица (основних речи и деривата), и све се то може посматрати са различитих аспеката, као архаично и актуелно, као домаће и страно; могу се проучавати путеви настајања и то творбено и граматички (да се задржимо само на језичком аспекту); могу се проучавати лингвогеографске дисперзије или постојање синонима и сл.

Ми смо се одлучили само да осмотримо колико је сточарска лексика југоисточне Србије, тј. лексика призренско-тимочког говора српског језика

на простору од границе са македонским језиком на југу до вратарничке клисуре на северу и од границе са бугарским језиком на истоку до долине Јужне Мораве на западу⁴ – плод домаће продукције и историје, а колико имамо лексике која нам је током историје стигла из других језика, других култура.

Већ смо имали прилике да у нешто специфичнијем виду део сазнања изложимо у радовима о речима страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије (Јовић 2015) и о страним елементима у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије (Јовић 2018); док смо о турцизмима у овој лексици посебно реферисали на научном скупу у Темишвару (октобар 2018)⁵. Наш интерес за ову проблематику почeo је нешто раније⁶, и са протоком времена и стицањем нових података са терена не смањује се.

Наши налази о страним елементима у сточарској (пастирској) лексици југоисточне Србије, у једном краћем прегледу, изгледали би овако.

Досадашња истраживања сточарске терминологије у словенском свету нису занемарљива, а колико је ова лексика била незаобилазна за анализу језичких и културних веза међу Словенима и у карпатско-балканском ареалу, показује њена заступљеност у *Општекарпатском дијалектолошком атласу*, где је 141 питање везано за сточарство (ОКДА 1987: 159–170).

Иако монографије о пастирској лексици настале на српском говорном подручју наглашавају да је она претежно словенског порекла (Бошњаковић 1983: 88, Ракић-Милојковић 1993: 85), у науци постоји мишљење да су Словени доста научили о сточарству од староседелаца Романа и Арбанаса. То тврђење пропраћа се извесним бројем романско-албанских позајмљеница у сточарској терминологији, од којих су неке старобалканског порекла: *вурда, вилија, колострум, копиле, сугаре, мурга* (Бошњаковић 1983: 89, Ракић-Милојковић 1993: 81).

Како је подручје југоисточне Србије у прошлости било насељено романизованим староседеоцима Балканског полуострва, који су неко време одвајали источну и западну грану Јужних Словена (Ивић 1986: 25), претпостављено је да ће страних наноса у сточарској терминологији овог дела Србије бити више него у другим испитиваним подручјима, што је подстакло израду поменутог магистарског рада (Петровић 1996).

⁴ Врло мала одступања од ове зоне јављају се код села Вукање на источним падинама Јастребца, јер правих сточарских села у Алексиначком Поморављу ипак нисмо имали.

⁵ Ти су радови рађени с аспекта историје језика, делом у оквиру пројекта *Историја српског језика* (178001), и овде су нам послужили као основа (и припрема) да шире и сигурније обрадимо тему која се уклапа у пројекат *Лексика пастирства југоисточне Србије*.

⁶ О томе сведочи магистарски рад *Страни елементи у сточарској терминологији југоисточне Србије* (Петровић 1996), рађен под менторством проф. др Радојице Јовићевића и одбрањен на Филолошком факултету у Београду 7. 5. 1997. Чланови комисије, поред ментора, били су и проф. др Недељко Богдановић и проф. др Петар Ђукановић.

У већини студија посвећених сточарској терминологији наглашава се да ови називи нису уско терминолошки, пошто се употребљавају и у другим људским делатностима (Бошњаковић 1983: 2, Ракић-Милојковић 1993: 12). Ово се објашњава тиме што је стока била важна радна снага у домаћинству, понегде је живела са човеком под истим кровом, па је много речи из различитих делатности коришћено у сточарству. Осим тога, сточарење је само предуслов неких делања, као што је прерада примарних сточарских производа: млека, вуне, коже, меса, па се сточарска терминологија преклапа и са тим терминологијама.

Ипак је могућа условна подела на: 1) сточарску терминологију у ужем смислу, која би обухватала оно што се најнепосредније тиче појединачних врста стоке (нпр. називи, млађење, узраст, делови тела), узгоја стоке, опреме за стоку, стручности оних који раде са стоком; и на 2) сточарску терминологију у ширем смислу, која би обухватала: прерађевине од примарних сточарских производа, средства, алат и посуде за њихову прераду; опрему сточара, неке сточне болести итд., а могу јој се приклучити и лексеме које се тичу пастирских игара, сточарских веровања, административних обавеза у вези са поседовањем стоке и сл.

Југоисточна Србија (ЈИС), територија на којој се говори призренско-тимочким дијалектом српског језика, представља језички добро испитано подручје (Богдановић, Вукадиновић, Марковић 1996, Јуришић, Марковић 2016), будући да је пажњу проучавалаца одавно привукао један број архаизама (нпр. сачувани су полугласник, финално и вокално *л*), као и низ иновација (експираторни акценат, аналитичка деклинација, аналитичка компарација, губљење инфинитива, удвајање облика личних заменица), које се, будући да се јављају и у другим словенским и несловенским језицима Балкана, називају балканализмима (Ивић 2001: 146–147).

Људи су се на овим просторима одвајкада бавили сточарством и земљорадњом. Сточарство је по досељавању Словена било претежно занимање романског (влашког) становништва, које је на то било принуђено пошто се услед словенске најезде повукло у планине, док су Словени били познати као добри земљорадници (Георгијевић 1978: 123). Током средњег века и за време ропства под Турцима сточарство је уз земљорадњу било основна привредна делатност. Након ослобођења од Турака, становништво се у овим крајевима бавило, такође, мањом земљорадњом и сточарством, а највише су се гајиле овце у пиротском, козе у топличком, говеда и свиње у нишком, коњи у топличком, а магарци у врањском и нишком округу (Милићевић 1884: XXXV).

Грађа која је овде анализирана потиче из објављених дијалекатских речника говора са тла ЈИС (Динић 2008, Живковић 1987, Форски 1997, Јовановић 2004, 2007, Цветановић 2013; Стојановић 2010, Жугић 2005, Митровић 1992, Златановић 1998), као и непосредно са терена (JC), где је при-

купљана помоћу упитника.⁷ Порекло лексике прикупљене помоћу тих питања проверавано је у етимолошким речницима (Škaljić, Skok, EPCJ, БЕР, РРОДД, РЧД, Петровић 2012).

У тексту који следи бавићемо се: 1) неким позајмљеницама у сточарској терминологији у ужем смислу, што обухвата следећа семантичка поља: опште називе за стоку и у вези са стоком, називе у вези са узрастом и деловима тела поједињих врста стоке и лучевинама код стоке, називе опреме за стоку и радника око стоке (Јовић 2015); 2) позајмљеницама у сточарској терминологији у ширем смислу – у лексици која се тиче прераде примарних сточарских производа: млека, вуне, кострети, коже и меса (Јовић 2018).

1.

Међу општим називима за стоку и у вези са стоком у говорима ЈИС нашли су се турцизми *буљук* и *сурија* и карпатско-балканска реч *бачија*:

*буљук*⁸ „1. општи назив за ситну стоку, за овце, за козе, 2. колектив свиња, 3. скупина“ (JC), *буљук* „гомила, стадо, буљук“ (Динић 2008), уп. *buljuk* < тур. *bölük* „одељак, одељење; табор војске“ (Škaljić 153).

сурија „1. веће стадо или крдо (JC, Живковић 1987, Златановић 1998), 2. велико стадо оваца и коза, 3. много стоке, 4. кад се смеша стока“ (JC), уп. *surek* < тур. *sürek* „велико стадо, велико крдо“ (Škaljić 575).

Балканализам *бачија* чије је основно значење „привремено овчарско станиште на паšњаку током лета“ (JC), или „место у планини са колибама и торовима где у летњим месецима бораве овчари, напасају овце и прерадују млеко“ (Живковић 1987, Стојановић 2010),⁹ метонимизацијом може значити и „општи назив за ситну стоку, за овце, за козе“ (JC), као и „летње истеривања оваца у планину и здруживање оваца више власника ради заједничке испаше, муже и прераде млека“ и „млечне производе са бачије“ (Живковић 1987).¹⁰

⁷ Упитник са преко 700 питања сачинио је проф. др Недељко Богдановић. Грађа је прикупљена из тридесетак пунктара са подручја ЈИС, деведесетих година прошлог века. Пунктови призренско-јужноморавског говорног типа на Косову нису укључени у анализу будући да су обухваћени монографијом *Пастирска терминологија Пећког Подгора* (Јашовић 1997).

⁸ Експираторни акценат обележаван је знаком ' у читавом раду. Лексичко-семантичка анализа позајмљеница организована је, углавном, на следећи начин: најпре је наведено значење из Упитника и лексичка грађа пописана на терену (означена скраћеницом JC), следе потврде из дијалекатских речника (означене скраћеницом речника). Њихово значење преноси се само уколико одступа од значења из Упитника. На крају је дата етимологија лексеме, утврђена на основу неког од етимолошких речника. Одреднице из етимолошких речника нису акцентоване, а значење се доноси уколико знатније одступа од значења из ЈИС.

⁹ У Лужници *бачија* значи „помешане овце“ (Форски 1997).

¹⁰ О томе ће, као и о етимологији основе *бач*, бити речи у даљем тексту.

Поред словенског назива за јединку *Ovis aries – овца*, у говорима ЈИС присутно је више речи страног порекла за означавање узраста ове врсте стоке.

Најстаријем слоју позајмљеница из албанског и из балканског латинитета припадају називи *шиљег* и *сугаре*, а млађем турцизми *багане* и *ћосен*.

Називима: *шиле*, *шилэже*, *шилье*, *шильег*, *шильёг*, *шильёже* означава се „бравче на прелазу из прве у другу годину” (JC), *шильежé* „id.” (Јовановић 2004). Слично значење имају и лексеме експерсиране из дијалекатских речника: *шильёже* „1. прошлогодишње јагње” (Стојановић 2010), *шильегár* „млад ован” (Живковић 1987), *шильегárка* „млада овца која се није јагњила” (Живковић 1987), *шильёже* „одрасло јагње” (Митровић 1992), *шильёзина* „млада овца која се није јагњила, двиска, шиле” (Динић 2008), уп. *šiljeg*, јужнословенско-албанска лексема неутврђене етимологије, али свакако предсловенска реч и у српскохрватском албанском порекла (Skok III: 392–393 s.v.).

У значењу „закаснело младунче овце” на ширем простору ЈИС, што је потврђено и у дијалекатским речницима, јавља се сточарски термин *сугарé* (JC, Динић 2008, Живковић 1987, Јовановић 2004, Митровић 1992). У сличном значењу долазе и лексеме: *сугарé* „1. последње ојагњено јагње” (Стојановић 2010), *сугарýца* „овца која се није јагњила” (Живковић 1987), *сугáри* „касно се јагњи (овце)” (Динић 2008), *сугáран*, *-рна*, *-рно* „касни, позни (сугарно јагње)” (Динић 2008). Према П. Скоку (Skok III: 357, s.v. *sugati*), ова реч води порекло из балканског латинитета < лат. *sugere* „сисати” > рум. през. *sug*, инф. *suje*; мегл. рум. *sugar* „Lamm welches noch saugt”.

Узраст код овце означава и турцизам *баганé* „сасвим младо јагње или јаре” (Живковић 1987), а са близким значењем јављају се и речи: *бáган* „јагњећа шубара” (Митровић 1992), *бáгана* „која младога јагњета” (JC), уп. *баган* < тур. *bağan*, *bağana*, заст., дијал. *bagana* (EPCJ 2: 46–47).

Интересантан је усамљен, према расположивом материјалу само у лесковачком говору забележен турцизам *ћосéн* (Митровић 1992), који има опште значење „ован”, за разлику од хипонимског значења које има у језику из ког је преузет. Уп. и буг. *къосéм* „овен водач” < тур. диал. *kösem* „четиригодишна коза или овца, която води стадото” (БЕР 3: 246).

Честа телесна одлика коза (*Capra hircus*), црно-бела или сива боја длаке, именује се лексичким балканизмом *барзаст*:

бáрсест, *-ста*, *-сто* „белe и црne длакe (о живитињи)”, *бáрсоша* „црно-бела коза”, *барсáн* име барзастом јарцу (Златановић 1998), уп. *барзаст* < вероватно из румунског, рум. дијал. *barz* „сив, шарен (о животињи)”, балкански и карпатски руманизам, буг. *барз*, *бáрзав*, *бардз*, *бардзíв*, *бáрдзав* „пепељастосив”, мак. *барз(ав)* „барзаст (о кози); просед” (EPCJ 2: 201–202).

Турцизам у сточарској терминологији најчешће се тичу назива везаних за коња (*Equus caballus*) и коњску опрему:

ајгир „ждребац” (Митровић 1992, Стојановић 2010 „ждребац, паствув, неушкопљен коњ”), уп. *ајгир* „неуштројен коњ, паствув, ждребац”, балкански турцизам < тур. *aygir* „паствув; неотесан момак”, буг. *айгър* (EPCJ 1: 77–78);

áлат (Сврљиг, грађа ЕРСЈ), *Áлат, Áлча* „име коња по боји длаке, грива и реп једнобојно светлије или тамније црвени, од риђе до жућкасте боје (JC, Пирот), *алче „дорат”* (Стојановић 2010), *álча „алатаст коњ”* (Златановић 1998), уп. *алат³* „коњ риђе длаке” < тур. *al at* „црвен коњ”, мак. *алатест коњ* (ЕРСЈ 1: 112–113) и *алча* < тур. *alca* „црвенкасте, кестењаасте боје (о коњу)”, буг. *алчé*, мак. *алчо*, *алче* „коњ алат” (ЕРСЈ 1: 135–136);

багаљíв, багайíв „коњ који има отекле ноге (JC, Стојановић 2010, Јовановић 2004 „који има натечене ноге, који тешко хода, нахрамљује”), *багайíв* „неспособан” (Форски 1997), *багаљíв* „сметен, брљив” (Митровић 1992), *багаљив* „ћопав, сакат; чворноват и крив (о стаблу)” (Власотинце, грађа РСА), уп. *бага¹*, балкански турцизам < тур. *bağ* „израслина на коњском зглобу; болест на грлу у облику отеклине; неравнине на стаблу”, дијал. *baga*, буг. *багаив* „хром, сакат”, алб. *bágë* „коњска болест бага” (ЕРСЈ Оглед.: 6–7, ЕРСЈ 2: 43–44);

бáнгав, бáнгáв, бáнгаљíв „коњ који има отекле ноге (JC), уп. *бангав* (ЕРСЈ Оглед. : 9, ЕРСЈ 2: 148) и *бага¹*, буг. дијал. *бангó* „хром (тј. ћаво)”, по-ред *пáнго* епитет за ћавола, „ћаво”, *бáнгéя* „хром човек”, дијал. *бангия* „хром” (ЕРСЈ Оглед. : 6–7); в. и *банга* (Петровић 2012: 65–66).

Најчешћи називи за врсту *Equus asinus* и друге сродне врсте, настале укрштањем са њом, представљају позајмљенице из старијег, балканског слоја:

магáрац „1. одрастао мужјак *Equus asinus*”, 2. в. *магáре* 1 (JC), *магáре, магарé* 1. ОН за папкара који служи за ношење терета, 2. в. *магáрац* 1 (JC), *мъгаре* (Митровић 1992), *магáрица, магарíца* 1. одрасла женка *Equus asinus* (ЈИС), *могáре, могарíца* (Јовановић 2004), уп. *mágaraс* < балканска реч грчког порекла (сргр. γομάριον), преведеница са медитеранских језика (Skok II: 351–352, s.v.);

мázга „животиња настала укрштањем коња и магарице” (JC), *мъзгá* (Митровић 1992), *подмъзга се* „пусти мазгу” (Динић 2008) < балканско-латинска реч **tuscus*, слично и мула, *mulus* < **mus+lo-s*, уколико нису медитеранске речи (Skok II: 490, s.v. *muš*);

мúла „животиња настала укрштањем магарца и кобиле” (JC), уп. *tuil¹* < баланска реч, али не из балканског латинитета као мазга (Skok II: 479–480, s.v. *tuil¹*).

Неки називи везани за живину, укључујући и именовање делова тела код живине, дошли су у говоре ЈИС турским посредством:

балабáн „петао, врста петла” (Митровић 1992),¹¹ уп. *балабан¹* < тур. *balabân* „птица букавац, водени бик, јастреб кокошар; снажан, дебео, го-лем”, перс. порекла, балкански турцизам: буг. *балабáн* „нешто велико”, мак. *балабан* „крупан, развијен мушкарац”, рум. *balabán* „врста сокола” (ЕРСЈ 2: 46–47);

¹¹ У говору Врања и околине реч се односи на ситну стоку: *балабáн* „најкрупнији ован у стаду” (Златановић 1998).

катлабáн „врста неспретног крупног петла” (Митровић 1992), уп. *калтабáн* „(за човек, кон, вол) тежък на работа и на ход” < тур. *kalp taban*, према Ст. Младенову (БЕР 2);

копáн, копáнь, копáньче „батак” (JC), уп. *кóпан²* „кълка месо от птица < нгр. *kópanoç, kópana* (БЕР 2);

чомáк „комад меса у јелу, пилећи батак” (Живковић 1987), уп. *чомáк* < тур. *çotak*, 2. Кълка от птица (РЧД).

Поједини називи делова тела код животиња представљају позајмљенице: *бут, тулбак* и *чкембе/шкембе* су турцизми, док је *бешика* балкански романизам:

бут, бутíна, бútка, бúткица, буткýца „1. део задње ноге уз труп, 2. део ноге ниже кључа (код свиње), 3. натколени део живинске ноге” (JC), *бúткица* „батак од кокошке” (Јовановић 2007), уп. *but* < тур. *but, bud* (Škaljić 156);

тўлбак, тулбák, тўмбак „део тела у коме се вари храна, желудац, бураг” (JC), *тумбák* „исто” (Динић 2008), *тулумбák* „велики трбух” (Митровић 1992), уп. *тумбак* < тур. дијал. *tumbak, tombak* „стомак, округао”, буг. *тўмбак, тумбák* „стомак; нешто надуто, испупчено; човек или животиња с великим стомаком” (EPCJ Оглед. : 74);

шкémбе, шкембé, чкémбе, чкемbák, „део тела у коме се вари храна” (JC), *шихéмби* „распори стомак и извади шкембе са цревима” (Динић 2008), уп. *škembe* < тур. *işkembe* < перс. (Škaljić 591);

бешíка „део где се скупља мокраћа” (JC), уп. *бешика¹*, балкански романизам (EPCJ 3).

Основни назив за лучевину ситније и крупније стоке у говорима ЈИС, као и на ширем српском говорном подручју (уп. *балега* EPCJ 2: 126), именује се речју *бáлега, балéга* „1. измет овце, 2. измет говечета”. Иако је према EPCJ њено порекло нејасно, она представља добар пример лексичке интерференције, будући да је присутна на ширем простору Балкана (уп. рум. *bálegal/-igă*, алб. *balégë, balgë* > *bajgë, bagël*).

Међу називима делова опреме за стоку, нарочито за коње, највише је турцизама:

белчúг „алка” (Митровић 1992, Жугић 2005), „омча; брњица за свиње” (Живковић 1987), „жица која се ставља свињи у рило да не рије” (JC), уп. *беочуг*, рана позајмљеница из неког алтајског језика, буг. *белчúг*, рус. *бел(ы)чуг* (EPCJ 3: 156);

áлка „гвожђе које се ставља бику у нос кад се води, 2. жица која се ставља свињи у рило да не рије” (JC), уп. *алка¹*, балкански турцизам < тур. *halka*, дијал. и *alka* „обруч, прстен”, буг. *халкá* < ар. (EPCJ 1: 126–127, Петровић 2012: 42);

ам „систем каишева за упрезање коња” (JC), *заáми, уáми се*, уп. *ам* < мађ. *ham* „запрежна коњска опрема, пар коња”, широко распрострањен хунгаризам, буг. *хам* „јарам; ласо, омча”, мак. *ам* (EPCJ 1: 139);

juláp, júlar „сплет ланаца и кашева или конопаца за вођење говеда, систем кашева којим се коњ води” (JC, Јовановић 2004, Митровић 1992), уп. *jular, ular* < тур. *yular* < грч. (Škaljić 374);

колán „каиш који иде коњу преко stomaka” (JC), уп. *колан* од тур. *kolan*, балкански турцизам (Петровић 2012: 184);

зангýја, занђýје, зенгýја, зенђýја, узенгýја, узенђýја, сангýје „део опреме уз седло у који се ставља нога јахача” (JC), уп. *izengije, izendije* < тур. *üzengi* (Škaljić 635);

áша „лепо украшен коњски покривач” (Динић 2008), уп. *haša, haša (aša)* < тур. *haşa* < ар. (Škaljić 318).

Неки врло распрострањени називи радника око стоке такође су страног порекла:

чобáнин „онај ко се бави негом оваца” (JC), уп. *čoban, čobanin* < тур. *çoban* < перс. (Škaljić 178);

бач „1. онај ко је главни пастир, 2. радник који живи на бачији и прерађује млеко 3. домаћин на кога је дошао ред да музе овце” (Динић 2008), *бач* „старешина овчара на бачији; мајстор који на бачији прерађује млеко” (Живковић 1987), *бачár*, в. *бач* 1 (Динић 2008), *бачавцýја*, в. *бач* 1 (Динић 2008), *бачýјар* „1. радник који живи на бачији и прерађује млеко” (JC), *бачијáр* „овчар на бачији; човек који борави на бачији; учесник у бачији” (Живковић 1987),¹² уп. *бач* < карпатско-севернобалкански пастирски термин нејасног порекла, уп. буг., мак. *бач*, слч. *bač*, пољ. *bacz*, рум. *baciu* „старешина пастирског стана”, алб. *baç* „исто”, мађ. *bács/bacsa/bacsó* „овчар” (EPCJ 2: 268–269).

2.

У самом *Упитнику*, као део семантичког поља *Сточарење*, постоје питања која се тичу рада са примарним сточарским производима, затим назива алатки што се при том користе, као и назива сточарских производа од млека, вуне, кострети, коже и меса.

Лексеме које се тичу прераде примарних сточарских производа подељене су у уже семантичке целине: рад са млеком, рад са вуном, рад са месом.

¹² Лексички скуп ове речи чине и изведенице: *бачýја* „1. привремено овчарско станиште на пањњаку током лета, 2. сточарско станиште изван насеља, 3. млечни производи са бачије, 4. општи назив за ситну стоку, за овце, за козе” (JC), *бачéва* „1. живи на бачији, 2. музе овце на бачији, 3. организује и руководи бачијом” (Динић 2008), *бачијам/бачувам/бачујем* „боравити на бачији код оваца; бити овчар на бачији; бити учесник у бачији; имати овце на бачији” (Живковић 1987) итд.

У семантичком пољу рад са млеком¹³ уочени су турцизми *маја*, *саламур*, *шерденка*, који нису значајно распрострањени на територији ЈИС судећи по потврдама у дијалекатским речницима.

„Овчије сириште” назива се *шарденка* (JC); в. и *шердён* „жуч” (Златановић 1998). Уп. *širden* „1. сириште, марамица закланог бравчета” < тур. *şirden* < перс. (Škaljić 590).

„1. Материја која се ставља у млеко да се згруша, 2. оно што се ставља у млеко да укисне, 3. овчије сириште” зове се *маја* (JC),¹⁴ *маја* (JC; Динић 2008). Уп. *маја* „квас, квасац” < тур. *maya* < перс. (Škaljić 442); в. и *мајеш* „накисео” (Петровић 2012: 200–201).

„Течност од млека и воде којом се прекрива сир у чабру” назива се *саламур* (JC). Уп. *salamura* „слана вода с различитим зачинима у којој се разпарира месо; расол” < тур. *salamura* < тал. (Škaljić 545).

Терминологија прераде вуне¹⁵ од позајмљеница садржи турцизам *боји* и германизам *фарба*.

„Боји пређу” каже се *боји* (JC), са изведенцима: *бојадисујем*, *бојади-сује* (Живковић 1987; Стојановић 2010), *бојадишием* (Митровић 1992), *боја-ција* „занатлија који боји пређу за ћилимове и платно” (Јовановић 2004). Уп. *boja* < тур. *boya* (Škaljić 146).

„Боји пређу” каже се и *фарба* (*ce*) (JC; Јовановић 2007), *варба* (Динић 2008; Живковић 1987; Цветановић 2013; Стојановић 2010). Уп. Skok I: 507, s.v. *farba* < нем.

Рад са месом¹⁶ именује се следећим лексемама страног порекла:

искорми, *корми* „извади утробу” (JC; Динић 2008); уп. *корем* „част от тялото на човек или животно, която се намира между гърдите и краката” < прабуг. (БЕР 2).

ишћемби (JC) и *ишкемби* (Стојановић 2010) „распори стомак и извади шкембе са цревима”,¹⁷ уп. *škembe* „1. желудац; дроб, трбух, трбушина; 2. јело од трбуха” < тур. *ışkembe* < перс. (Škaljić 591).

комадише (JC), *коматише* (JC; Јовановић 2004; Стојановић 2010) „сече месо на комаде,” мада се основа овог балканског грецизма (Skok II: 131–132, s.v. *komad*), односи чешће на „комад, парче (хлеба)” (Динић 2008; Форски 1997; Живковић 1987; Цветановић 2013; Жугић 2005; Митровић

¹³ Питања из Упитника под бројевима 677–689.

¹⁴ Ова лексема значи и „квасац” (Митровић 1992), „квасац од иситњеног наута, брашна, соли и вреле воде” (Златановић 1998).

¹⁵ Питања која се односе на рад са вуном, долазе у Упитнику под бројевима 690–704.

¹⁶ У Упитнику питања од 705. до 707.

¹⁷ Од исте основе – *ишћембे* „шкембе; стомак, трбух; желудац” (Живковић 1987), *ишкембे* (Стојановић 2010) – уп. и значења: „пробурази, проспе дроб некоме” (Јовановић 2004: *ишкемби*, *ишреви*), „прободце” (Цветановић 2013: *ишкемби*), као и изведенице *ишкембийни* „јело начињено од дроба” (Митровић 1992), *ишкемба* (чкемба) „човек великога стомака” (Цветановић 2013).

1992; Златановић 1998) – *комат*, те отуда и *коматијем* „сечем, дробим у комаде, комадам (о хлебу)” (Жутић 2005).

Неке алатке које се користе у преради примарних сточарских производа у југоисточној Србији носе називе страног порекла.

За именовање алата за мерење и прераду млека употребљавају се позајмљени термини.

„Суд којим се мери млеко” означава се балканским грецизмом *зиђ* (JC; Динић 2008), уп. *зигјасвам, зигјасам* „меря с теглика” < грч. ζυγίαζω (БЕР 1).

Сродног облика и значења је и лексема *циџ* (мн. *циџеве*) (Динић 2008) „мера за млеко на бачији од пет старих ока”.

„Плитка решеткаста кашика за превртање сира” назива се *ћевђе* (JC),¹⁸ *ћевђир* (JC; Живковић 1987, Стојановић 2010),¹⁹ *ћерђир* (JC), што је турцизам персијског порекла, уп. *đevđir* (Škaljić 250).

У истом значењу на знатно ужем терену долази позајмљеница из балканског латинитета, иначе грчког порекла, *кутлача* (JC), уп. Skok II: 248, s.v. *kutal*.²⁰

„Справа за цеђење сурутке приликом прављења качкаваља” зове се *скара* (JC; Живковић 1987), што је балкански грецизам (ЕРСЈ Оглед. s.v. *скара*).

Међу називима алата за обраду вуне нашао се у говорима југоисточне Србије турцизам *дерак* „гребен за влачење вуне” (JC; Живковић 1987; Динић 2008),²¹ уп. *tarak* „чешаљ, гребено; велики чешаљ на мутапчијском стану којим сабија ткање” < тур. *tarak* (Škaljić 600); в. и *тарак* (Петровић 2012: 269–270).

За обраду меса користи се и алат *сатър* „секирица за сечење меса, сатара” (JC; Живковић 1987; Митровић 1992), чији је назив дошао турским посредством, уп. *сатър*, балкански турцизам (Петровић 2012: 253).

Више речи страног порекла забележено је у семантичком пољу „сточарски производи”, што је разумљиво пошто су у питању културне позајмљенице.

Међу називима за производе од млека²² туђице се највећим делом тичу посебних врста сира (*вилија, вурда, качкаваљ*) или фаза у њиховој производњи (*ћубек, денка*) и посебних врста млека (*куластра, сера*).

¹⁸ У Врању и околини реч има општије значење „посуда с решеткастим дном која служи за цеђење” (Златановић 1998).

¹⁹ *Ћевђир* је у лесковачком говору „гвоздена ћедиљка” (Митровић 1992).

²⁰ Речи *кутлача* у говору села Каменице код Ниша (Јовановић 2007) и *кутлајка* у говору Црне Траве (Стојановић 2010) значе „већа кашика полуулопастог облика са дршком, служи за сипање јела”.

²¹ Детаљније значење дато у Динић 2008 гласи: „справа у облику мале клупице са гвозденим шиљцима на горњој страни упереним увис, на којој се чешљају вуна и кучина”. Митровић 1992 бележи *тарак* „мутавчијска алатка”, са тумачењем: „Тарак је алатка од ораховог дрвета. На његовом доњем делу се налазе челични зупци”.

²² Питања у Упитнику под бројевима 220 до 255.

„Прво млеко после јагњења“ именује се термином из балканског латинитета *куластра* (JC; Динић 2008; Јовановић 2004),²³ *куластра* (JC), уп. *коластра* < лат. *colostra*, *colostrum* (БЕР 2).

У значењу „прво помузено млеко после јагњења“ јављају се и термини *серास* (JC; Митровић 1992), *сера* (Златановић 1998), *серљаво*, *сераво* (млеко), *сераво* (млеко) (JC). Уп. *sjera* < лат. *serum* „сурутка“, в. и рум. *ser*, *zer* „сурутка“, са тумачењем да се прво млеко лако груша као сурутка (Георгијевић 1968: 107–108).

„Масна скрама на површини расхлађеног млека“ зове се *кајмак* (JC), *кајмак* (JC; Митровић 1992). Уп. *kajmak* „1. скоруп, млијечни производ који се добије искушавањем крављег или обчијег млијека, 2. пјена која се појави на површини приликом кухања кафе, 3. фиг. оно што је најбоље, што је пробрано, срж нечега < тур. *kaymak* (Škaljić 383).

„Бела маса која се добије кад се са површине млека скине скоруп“ такође се назива *кајмак*, *кајмак* (JC).

„Млечни производи са бачије“ именују се карпатско-севернобалканским пастирским термином нејасног порекла *бачија* (JC; Живковић 1987).²⁴

„Сир који се оставља у коцкастим комадима“ у говорима ЈС назива се *велија*, *вилија*, *фелија*, *филија*, уп. Skok II: 560–561, s.v. *opljača*, где се *фелија/велија* тумачи као грецизам латинског порекла; у РЧД: *филија* < грч. *phylion* „лист“. Ово наводи на закључак да је значење „сир који се оставља у коцкастим комадима“, свакако, настало метонимизацијом преко значења „кришка сира“, од значења „одрезак (лист) сира“, будући да се сир у комадима може сећи на листове.

„Кришка сира“ зове се *велија* (JC; Динић 2008; Јовановић 2004; Митровић 1992; Жугић 2005), *вилија* (Живковић 1987;²⁵ Жугић 2005), *фелија* (Жугић 2005), *филија* (Жугић 2005; Златановић 1998 „већи комад сира“).

„Сир настао кувањем суртке“ именује се старобалканском предримском речју *вурда* (JC; Динић 2008; Живковић 1987; Јовановић 2004; Стојановић 2010),²⁶ *вурдá* (JC), *урда* (JC; Жугић 2005; Стојановић 2010; Златановић 1998).²⁷ Уп. Brozović, Ivić 1988: 43, *urda*.

„Зеленкаста материја која се појави на површини сира“ каже се *буђа* (JC; Јовановић 2007; Стојановић 2010; Цветановић 2013).²⁸ Порекло ове ре-

²³ У оба дијалекатска речника значење је проширено: „прво млеко после телења, јагњења, порођаја, *colostrum*“ (Динић 2008), „прво млеко после јагњења, кожења или тељења“ (Јовановић 2004), на чemu се у Упитнику није инсистирало.

²⁴ О полисемичности речи *бачија* у говорима ЈИС и њеној етимологији било је речи у претходном тексту. В. фусноту 12.

²⁵ Реч *вилија* у пиротском говору има општије значење „одрезак, кришка“ (Живковић 1987).

²⁶ Рецепт за вурду у Лужници и Заплању нешто је другачији: „млечни производ. Лужнички специјалитет који се прави од процеђеног кисelog млека, соли и паприке...“ (Форски 1997; Цветановић 2013).

²⁷ У лесковачком говору ова реч долази у значењу „отпаци од сира“ (Митровић 1992).

²⁸ Одатле и изведено *буђошем* се „убуђам се, уплеснивим се“ (Жугић 2005).

чи није разјашњено. Уп. Skok I: 227, s.v. *bud*, који не даје решење и не слаже се да је реч турског порекла, како је мислио још Даничић, а тако мисли и Škaljić (151, s.v. *budā, bud*).

У истом значењу јавља се и реч *cığa* (JC), добијена помоћу Упитника. Међутим, дијалекатски речници ову лексему не бележе у том значењу.²⁹ Етимологија речи остала нам је нејасна. Можда се може довести у везу са *singav* „сив”, уп. *singav* „сив, угасито оловне боје” < тур. *sincabi* < перс. (Škaljić 566).

„Материја која се добија када се сир кува, соли и меси” именује се балканским турцизмом јужноиталијанског порекла *качкаваљ*, *качкаваљ*, *кашкаваљ* (JC).³⁰ Уп. *kačkavalj* (Skok II: 11, s.v. *kačkavalj*; Škaljić 378).

„При превртању качкаваља део качкаваљске масе која се јавља као вишак од количине потребне за пуњење калупа, те се враћа у суд са још необрађеном качкаваљском масом” зове се *ћобек* (JC; Живковић 1987), *ћубек* (JC; Живковић 1987).³¹ Уп. *гюбек*² „чутура или корито, в които чукат смрадилката при обработване на кожите; сандък за солене на сланина”, вж. *дебек* < тур. *dibek* също (БЕР 1); *dibek* „1. ступа (хаван)... у којој се туче пржена кафа и сл., 2. табачка (којарска) ступа” < тур. (Škaljić 216); у Призрену: *дебек* „врста авана за туцање пржене кафе” (Петровић 2012: 112). И у овом случају значење у говорима ЈИС добијено је метонимизацијом – маса која се враћа у суд назива се турским именом тог суда.

„Погаче качкаваља, наслагане једна изнад друге на бачији ради зрења, а затим спаковане ради транспорта” именују се турцизмом *дёнка* (JC; Живковић 1987).³² Уп. *denjak* „бала, упакована роба; свежањ, завежљај, нарамак” < тур. < перс. (Škaljić 211). Исто тумачење даје и Skok I: 391, s.v. *denak*, док С. Петровић (2012: 111, s.v. *денг*) порекло овог балканског турцизма одређује као нејасно.

„Јело од топљеног и укуваног младог сира и кукурузног брашна” зове се *белмуж, качамак* или *кутмаџ*.

Реч *белмуж* има различите реализације и широко је присутна на терену ЈИС: *бёлмуж* (JC; Динић 2008; Живковић 1987; Жугић 2005), *белмуж* (JC; Стојановић 2010), *белимуж* „врста јела (од кукурузног брашна с луком или од сира)” (Митровић 1992), *бёли муж* „јело које се прави од свежег маслаца, неусољеног младог сира и кукурузног брашна” (Златановић 1998). У питању је карпатизам, чија је етимологија нејасна (ЕРСЈ 3: *белмуж*).

²⁹ Уп.: „бусен траве ископан заједно са земљом” (Динић 2008), „бигар (тврд талог), камен пешчар” (Јовановић 2004), „појава на затвореној посуди (од хладноће или врења)” (Форски 1997), „разлеђени нанос леда” (Митровић 1992), „бигар, влага” (Стојановић 2010).

³⁰ Уп. *кашкаваљицница*, „бачија; радионица где се израђује качкаваљ” (Живковић 1987).

³¹ У пиротском говору *ћобек* и *ћубек* значе још и „део браве, реза за затварање врата” (Живковић 1987).

³² У пиротском говору *дёнка* ж мн. *дёнће* значи још и „бала, завежљај, дёнјак” (Живковић 1987), што је општије значење које, у начелу, бележе и други речници: *дёнка* „свежањ” и *дёнјак* „смотуљак, бала” (Митровић 1992), *дёнка/дёнъка* „1. спонић, рукохват; 2. куп, скуп нечега” (Стојановић 2010), *дёнъка* „количина од пола коњског товара” (Златановић 1998).

Турцизам *качамак* има следеће фонетске и прозодијске варијанте: *качамак* (JC), *качамак* (JC; Форски 1997), *качемак* (Живковић 1987; Стојановић 2010). Уп. *каштак* < тур. (Škaljić 377).

Најређе је у наведеном или сличном значењу потврђен турцизам *кутмаč*: *кутмаč* (JC; Златановић 1998 „пуномасно овчије млеко кувано дуже на тихој ватри”), уп. *котмач* < тур. *kosutmaç* „яние, приготвяно чрез преваряване на гъстото есенно мляко на овците; коластра” (БЕР 2).

Међу називима производа од вуне, кострети и коже³³ такође има речи страног порекла. Углавном су у питању старије позајмљенице распрострањене шире на Балкану.

„Вуна која још није опрана” зове се: *сéрава вúна* (JC; Стојановић 2010; Жугић 2005), *сéра* (JC; Митровић 1992),³⁴ *серава* (Златановић 1998), *серáва* (JC),³⁵ *сераива* (JC). Порекло речи разматрано је међу називима производа од млека, уз додатно тумачење да је вода од непране вуне слична боји сурутке (Георгијевић 1968: 107–108).

„Вуна од шиљежета” именује се према грађи из упитника само сложеним лексемама: *вíна од шиљéже, влна од шиљежетíна, вúна од шиљежéтиhi*, коју прегледани дијалекатски речници не бележе.³⁶

„Комад вуне добијен влачањем на вуновлачари” назива се *рóлна* (JC) и представља германизам. Уп. Skok III: 156–157, s.v. *rolj*.

„Свитак вуне или памучне пређе, канура, канчело” зове се *камчéлка* (JC; Динић 2008), што може бити реч из балканског латинитета, а по значењу је блиска и турцизму *кангал*, грчког порекла. Уп. Skok II: 33, s.v. *kančelo*.

У истом значењу јавља се и балканска реч персијског порекла *канура* „свитак вуне или друге пређе скинут са мотовила” (Динић 2008). Уп. Skok II: 36, s.v. *kanura*.

„Вуна која гребенањем остане за грубље предиво” означава се простим лексемама *штим* (JC; Динић 2008; Живковић 1987), *штимкава* (JC), *штимкана* (JC; Златановић 1998), као и сложеним лексемама *штимава вúна* (JC), *штимкава вúна* (JC). Основа *штим* је нејасне етимологије и није потврђена у прегледаним етимолошким речницима.

„Сукно од небојене црне вуне” зове се *клáиње* (JC; Динић 2008; Форски 1997; Живковић 1987; Јовановић 2004; Цветановић 2013; Стојановић 2010; Жугић 2005; Златановић 1998) или *клáиња* (Митровић 1992),³⁷ што је рана по-

³³ Питања у Упитнику (256–288).

³⁴ У тимочком говору *сера* „2. жут, мастан овчији зној на који мирише тек острижена вуна” (Динић 2008).

³⁵ Ова лексема јавља се и у значењу „испрана вуна као лек” (JC; Митровић 1992).

³⁶ О заступљености лексеме *шиљеже* у разматраним речницима и о њеној етимологији в. у претходном тексту.

³⁷ У прегледаним речницима семантичка дефиниција ове лексеме, која у основи значи „вунено сукно”, дата је различито, уз навођење одредница које се тичу боје, типа израде и квалитета: „ваљано сукно од небојене црне вуне” (Динић 2008), „вунено платно” (Форски 1997), „вунено ваљано сукно, ткано на домаћем разбоју” (Живковић 1987), „ваљано

зајмљеница из балканског латинитета. Уп. *класине*, итал. *calza* < лат. *calcea* „чарапа”, *calze* „гаће, панталоне” (БЕР 2); в. и Skok I: 670, s.v. *hlača*.

„Сукно од бојене вуне, обично црне боје” именује се балканским турцизмом *шајак* (JC; Живковић 1987; Јовановић 2004); *шајек* (Живковић 1987).³⁸ Уп. *šajak* (Skok III: 378, s.v. *šajak*; Škaljić 579).

„Дугачка вунена сукња” назива се речју турског порекла *вутарка* (JC; Динић 2008; Живковић 1987; Цветановић 2013; Стојановић 2010; Жугић 2005; Митровић 1992),³⁹ *вұта* (Жугић 2005),⁴⁰ *фұтма* (Златановић 1998 „врста изаткане несастављене сукње”), *футарка* (Митровић 1992, в. *вутарка*, Жугић 2005, в. *вутарка*, *вұта*). Уп. *futa* (*vuta*) „прегача, кецеља, застирач” < тур. < ар. (Škaljić 286).

„Вунене навлаке на ноге” зову се *чарапе* (JC; *чарана* у: Форски 1997), *чарапци* (JC), *чәрәпәне* (JC), *черапе* (JC; *чәрәна* у: Динић 2008; Јовановић 2004; Стојановић 2010; Жугић 2005), *чәрапци*, *чорапе* (JC; *чорана* у: Динић 2008; Живковић 1987; Митровић 1992), што је познати турцизам персијског порекла. Уп. *čarapa* (Škaljić 164).

У значењу „чарапе од плетене вуне” у лесковачком говору долази германизам *фулке* (Митровић 1992). Уп. Влајић-Поповић 1994: 454, *фулке*.

„Кратке чарапе, доколенице” зову се *вүсикле* (за жене) (JC; *вусикла* у: Цветановић 2013; Жугић 2005), *фұсикле* (JC; Митровић 1992, *фусикла* у: Жугић 2005; Златановић 1998), *фустикла* (Златановић 1998),⁴¹ што је такође германизам. Уп. Влајић-Поповић 1994: 454, *фусикле*.

„Козја тканина, тканина од козине/кострети” назива се речју турског порекла *ћебре* (JC; Митровић 1992), *ћебра* (Златановић 1998).⁴² Уп. *debra* (Škaljić 247); Петровић 2012: 125, *ћебра*.

сукно од небојене црне вуне” (Јовановић 2007), „ваљано сукно од вуне; тканина одличног квалитета од које су неколико векова прављена мушка одела” (Цветановић 2013), „грубо сукно од вуне ткано на две и четири ните на разбоју” (Стојановић 2010), „вунена тканина домаће израде (обично ваљана), сукно” (Жугић 2005), „сељачко сукно, клашња” (Златановић 1998), „домаће сеоско сукно” (Митровић 1992).

³⁸ Речници бележе и изведените ове лексеме: „који је од шајка” *шајачан*, -чна, -чно (Живковић 1987; Јовановић 2004); *шајечан*, -чна, -чно (Живковић 1987).

³⁹ У речницима се могу наћи различити описи ове реалије: Цветановић 2013: „сеоска сукња”; Стојановић 2010: „сукња од тканине ручне израде, извезена у доњем делу”; Жугић 2005: „богато набрана сукња од тканине ручне израде, у новије време од индустријске тканине”; Митровић 1992: „сукња која се опасује”. Једино у говору Каменице код Ниша (Јовановић 2004) *вутарка* значи „сукња која се опасује, изаткана је од памука; супротно: запрећ је израђен од вуне”.

⁴⁰ У речнику М. Златановића (1998) *вұта* је „женски вунени хаљетак без рукава”, а код Б. Митровића „кецеља, прегача”, где слично значење има и *вутара* „сукња украсена чипкама и гајтанима, која се носи и као прегача”.

⁴¹ У Каменици код Ниша *вусукла* је „кратка мушка чарапа извезена горе” (Јовановић 2004).

⁴² Прецизније значење ове лексеме у врањском крају је „тканина од козине дугачка око пола метра, служи за глачаше ужади”.

„Кожа младога јагњета” назива се у ЈС *багана*. Речници од исте основе бележе лексеме: *баганé* „сасвим младо јагње или јаре” (Динић 2008; Живковић 1987) и *баган* „јагњећа шубара” (Митровић 1992), о чему је било речи у претходном тексту.

„Каиш ширине ноге, који се одсеца од сушене коже ради прављења опанака” зове се *вáша* (ЈС; Динић 2008 „комад сланине или свињске коже”), *вашá* (ЈС), *фáша* (ЈС; Златановић 1998 „широка трака од коже”).⁴³ Уп. Skok I: 508, s.v. *faš*, можда из балканског латинитета преко рум. *fașe* ‘Windel’, алб. *fashë* ‘Binde, Windel’; у РРОДД, s.v. *фаша*, упућује се на рум. *fașă* ‘широка изреска от кожа’.

У истом значењу долази и турцизам *кайи*. Уп. *kaiš*, *kajíš* „1. ремен; кожни опасач, 2. прстенасти круг од ковине као обруч” < тур. *kayış* (Škaljić 382).

„Уштављена овчија кожа са вуном” именује се словенским германизмом арапског порекла *шúба* (ЈС; Живковић 1987),⁴⁴ дем. и хип. *шúбарка* (Јовановић 2004; Стојановић 2010) и *шабúра*¹ (Златановић 1998). Уп. Skok III: 420, s.v. *šuba*.

„Уштављена овчија или звериња кожа на којој се седи” назива се речју турског порекла и истог значења *постáхија* (ЈС; Живковић 1987), која према С. Петровић (2012: 241, *постакија*) представља балкански турцизам. Уп. и *postećija*, *postekija* (*pustećija*, *pustekija*) „id.” (Škaljić 522).

Страна лексика међу називима за производе од меса⁴⁵ тиче се грубе обраде, назива ситнијих комада, прерађевина од меса и јела од меса и изнутрица.

Груба обрада меса подразумева вађење изнутрица и обраду половине и четвртине заклане животиње.

„Јагњеће, телеће и сл. изнутрице” именују се германизмом *кréзле* (ЈС; Митровић 1992 „црвене жлезде”). Уп. РМС: *крезле*, нем. „врста јела од ситно исечене утробице и црева (обично од јагњета или телета)”.

„Једна половина (задња) половине заклане животиње” назива се *бут* (ЈС), а речници бележе и деминутив *бутък* (Јовановић 2007; Стојановић 2010) овог турцизма о коме је било речи у претходном тексту, у оквиру по-зајмљеница међу називима делова тела код животиња.

„Једна половина (предња или задња) половине заклане животиње” зове се *черек* (ЈС), *чёrek* (ЈС; Живковић 1987; Митровић 1992),⁴⁶ што је балкански турцизам персијског порекла (Петровић 2012: 309, *чerek*).

⁴³ Уп. *фáшам* „режем кожу на фаше за опанке” (Златановић 1998).

⁴⁴ Ова лексема у пиротском говору значи још и „крзнена постава на капуту; зимски капут постављен крзном” (Живковић 1987).

⁴⁵ Питања у Упитнику (289–300).

⁴⁶ У пиротском говору ова реч значи и „комад, одрезак меса” (Живковић 1987), а у лесковачком говору и „четвртина” (Митровић 1992).

„Добар комад меса” именује се лексемом *вардаљ* (ЈС; Динић 2008). Корен је германски, а дошао је Јужним Словенима преко романског (Ракић-Милојковић 1993: 114).

Међу називима ситнијих комада меса страног порекла доминирају турцизми: *кол, ցօղլան/ցօղլան, կաши*.

„Комад, одрезак меса, бута” назива се *кол* (ЈС; Живковић 1987; Митровић 1992). Уп. *кол⁶* „заден бут на заклано говедо” < тур. *kol* „преден крак у животно” (БЕР 2).

„Парче меса са коском” зове се *ցօղլան* (ЈС; Динић 2008),⁴⁷ *ցօղլան* (Динић 2008). Уп. Skok I: 332–333, s.v. *շօգա*, где се наводи и *չօգա*, вероватно турцизам персијског порекла.

„Месо око кичме заједно са костима кичме” каже се у ЈС *կրեմենածլա* (исто и у Јовановић 2004; Стојановић 2010), *կրեմենածլա*, *կրմալաձա*, *կրմենածլա*. Према РСЈ: *կրմենածլա*, реч би могла бити италијанског порекла.

„Веће комађе исечене сланине за топљење” назива се *վաշա* (ЈС; Динић 2008),⁴⁸ *վաշա* (ЈС), а означава се и сложеном лексемом *исечено на ваше*.⁴⁹

У истом значењу јавља се и поменути турцизам *կաши*, који има основно значење „кожни опасач, ремен”: *կաշի* (ЈС).⁵⁰

На исто питање из упитника добијен је и одговор *ֆրտаљ* (ЈС), хунгаризам германског порекла, који би пре одговарао значењу речи *черек*. Уп. Skok I: 532, s.v. *frtlj* „четврт, четвртина”.

Међу називима за прерађевине од меса нашао се у грађи из ЈИС турцизам *пастрма* „сушено овчије или козје месо” (ЈС; Динић 2008; Живковић 1987; Митровић 1992; Стојановић 2010; Жугић 2005).⁵¹ Уп. Петровић 2012: 234, *пастрма*, балкански турцизам, в. и Škaljić 1989: *pastrama*.

Све забележене лексеме страног порекла које се тичу јела од меса и изнутрица представљају турцизме: *չիգերիցա*, *սարմե*, *շկեմբիշիտե*, *կավրմա*.

„Јело од барене или пржене јетре (цигерице)” назива се на територији ЈС *չիգերիցա*, *չիգերիցե* мн., *չիգերկա*. Будући да се турзицам *չիգերիցա* пре свега односи на део тела, уп. *džigerica*, *džigera* (*džigarica*) „јетра, црна цигерица” < тур. < перс. (Škaljić 240–241), у дијалекатским речницима бележи се једино у том значењу: *չիգեր* (Живковић 1987; Митровић 1992; Жугић 2005; Златановић 1998); *չիգերка* (Јовановић 2004; Стојановић 2010; Жугић

⁴⁷ Иста лексема значи „чукаль” у говору села Каменице код Ниша (Јовановић 2004). Уп. и *ցօղան* „глежан” (Митровић 1992), *ցօղլան* „ножни зглоб изнад стопала” (Цветановић 2013).

⁴⁸ У Речнику тимочког говора ова лексема значи и „комад свињске коже” (Динић 2008).

⁴⁹ О етимологији и другим значењима ове позајмљенице било је речи у претходном тексту.

⁵⁰ У Речнику говора села Каменице код Ниша уз лексему *կաշի* долази и значење „2. део нечега што је изрезано, исечено од нечега а има облик кашпа” (Јовановић 2007), које би се могло односити и на семему „веће комађе исечене сланине за топљење”, тражену Упитником.

⁵¹ Семантичка дефиниција незнатно се разликује у појединим речницима. Нпр: „суво месо сушено у виду вешалица” (Динић 2008), „месо спремљено за зиму” (Митровић 1992), „сушено и димљено свињско и овчије месо”, в. и *пастрми* „сече, комада месо” (Стојановић 2010), „сушено и димљено свињско месо” (Жугић 2005). Уп. и РМС: сушено и димљено месо.

2005; Митровић 1992), *цигерчица* (Јовановић 2004), *циђерица* цигерица (црна или бела) (Динић 2008).

„Јело од ситно исецканих изнутрица (од цигерица, срца, слезина) које се при спремању обавијају марамицом“ на територији ЈС именује се простим лексемама *сарме*, *сармица*, *сармице*, као и сложеним *сарма од изнутрицу*, *сарма од подробицу*, *сармице од цревица*. Назив *сарма* је турцизам, уп. *sarma* „оно што је замотано, завијено“ (Škaljić 551), распострањен на Балкану (Петровић 2012: 253, *сарма*), међутим, у дијалекатским речницима ЈИС потврђен је само у Јовановић 2004: *сармичка*.

„Јело од надева начињеног од ситно сецканих изнутрица којим се напуни бураг и тако кува“ именује се простом лексемом *шкембийите* (JC) и сложеном лексемом *изнутрица у шћембе* (JC), које у том значењу нису пронађене у дијалекатским речницима.⁵²

„Јело од чварака, са додатком млевених изнутрица и зачина“ означава се турцизмом *каварма* (Живковић 1987), *каврма* (JC), *каврмá* (JC; Динић 2008; Живковић 1987; Јовановић 2004), *кавурма* (JC; Митровић 1992; Златановић 1998). Уп. *kavurma* < тур. *kavurma* (Škaljić 403).

Етимолошка анализа показала је да су међу лексемама које се тичу прераде примарних сточарских производа (млека, вуне, меса, коже) у говорима југоисточне Србије присутне основе пореклом из различитих несловенских језика.

Највише је турцизама, односно речи примљених преко турског језика, којих има у свим семантичким пољима, а посебно међу називима сточарских производа, нарочито од меса.

Тако се рада са млеком тичу: *маја/маја́*, *саламур*, *шардёнка*; прераде вуне глагол *боји*; рада са месом глаголи: *корми*, *искорми*, *шићемби*.

Међу називима алатки турцизми су: *ћевђел* *ћевђир/ћерђир* (за прераду млека), *дерák* (за обраду вуне), *сатър* (за обраду меса).

Ипак турцизми доминирају међу називима примарних сточарских производа, како од млека: *дёнка*, *ћобék/ћубék*, *кајмак/кајмák*, *качамак/качамák*, *качкавал/качкаваљ/кашкаваљ*, *кутмаč*; тако и од вуне, кострети и коже: *багана*, *вутмарка*, *ћебре*, *камчелка*, *канўра*, *постаћија*, *чарапе/чарातци/чेरапе*, *чорапе/чоратци*, *шайак*; и меса: *бут*, *каврма/каврмá*, *кавурма*, *каши*, *кол*, *пастрма*, *сарме/сармица/сармице*, *черек/чек*, *цигерица/цигерчице*, *цогљан*, *шкембийите*.

Сви остали језици извори заступљени су далеко мањим и углавном уједначеним бројем позајмљеница.

Грецизми, који се убрајају у старији слој позајмљеница, појављују се у семантичким пољима: рад са месом – *комадише/коматише*; алатке за мерење и прераду млека – *зиђ*, *скáра*; производи од млека – *велија/вилија/фелија/филија*.

⁵² О пореклу речи *шкембе* било је речи у претходном тексту.

Романизми, који укључују и позајмљенице из балканског латинитета, тичу се производа од млека: *куластра/ куластра, серав/ серљаво*; алата који се користе приликом прераде млека: *кутлача*; производа од вуне, кострети и коже: *ваша/ ваша/ фашија, клашиње, серава вуна/ серал/ серава/ серајива*; производа од меса: *вардаљ, ваша/ ваша, кременадла/ кременадла/ крмалада/ крменадла*. Сви пописани романизми припадају старијем слоју осим позајмљенице *кременадла*.

Германизми обухватају термине који се тичу: прераде вуне – *фарба (се)*; производа од вуне, кострети и коже – *вусикле/ фусикле, ролна, фулке, шуба*; производа од меса – *крезле, фртаљ*.

Најстаријем слоју позајмљених сточарских термина припада старобалканска предримска реч *вурда/ вурда/ јурда*, која означава млечни производ.

Остало је нејасно порекло речи *бачија, белмуж/ белмуж*, које означавају производе од млека, као и речи *штим* и од ње изведених речи *штимкава, штимкана* итд., што се тиче прераде вуне.

3.

Циљ овог рада је да укаже на разноврсну и распрострањену лексичку интерференцију у сточарској терминологији ЈИС, на присуство и различито порекло позајмљеница у сточарској терминологији у ужем смислу (општи називи за стоку и у вези са стоком, као што су: узраст и делови тела поједињих врста стоке, лучевине код стоке, опрема за стоку, радници око стоке) и у ширем смислу (називи који се тичу прераде примарних сточарских производа: млека, вуне, коже, меса). Стражних елемената у уже сточарској терминологији највише је међу називима везаним за коње, док је у лексици прераде примарних сточарских производа позајмљеница више међу именима самих производа, а занемарљиво их је мало у именовањима радњи и алата који се при томе користе.

Сточарска терминологија чува трагове туђих лексичких утицаја, што је било условљено самом врстом делатности, пошто је сточарење у прошлости било екstenзивно, везано за промену станишта ради боље испаше стоке, као и за размену искустава различитих етничких скупина. То показује и чињеница да известан број ових лексема (нпр. *бач, сугаре, ћосен, ајгир, алам, барес, багаив, бангав, ваша, зиђ, коластра, сера* итд.) познају и суседни словенски (бугарски, македонски) и несловенски (румунски, албански, грчки) језици, чиме оне постају балканске речи.

У лексичким позајмљеницама у сточарској терминологији ЈИС јасно се уочавају:

а) старији, влахоромански, албански и грчки слој позајмљеница, којим су именовани појмови везани за ситну стоку (*шиљег, сугаре, барзаст, бешика, магарац, копан*), главни пастир (*бач*) и неке прерађевине примарних

сточарских производа од млека (*куластра, сера, вурда/урда, белмуж, вилија*) и вуне (*камчелка, клашиње, штим*);

б) млађи – турски слој, везан за лексику којом се именују врсте коња (*ајгир, алам*) и опрема за коње (*јулар, колан, узенгија, аша*) и велики број производа од млека (*денка, кајмац, качкаваљ, кутмач*), вуне, кострети и коже (*багана, вутарка, ћебре, постаћија, чарапе, шајак*) и меса (*бут, кавурма, пастрма, цогљан*);

в) најмлађи – из немачког језика, које се тиче производа од вуне (*вусикле, ролна, фулке*) и меса (*крезле*).

Бројност турцизама, којих има у свим обрађеним семантичким пољима, а посебно међу називима везаним за коње и коњску опрему, као и међу називима производа од меса, вуне и коже, објашњава се петовековним културним и административним утицајем Турака на простору југоисточне Србије.

Сва лексика страног порекла разматрана у овом раду у потпуности се одомаћила и својим фонетским, морфолошким, акценатским и творбеним особинама прилагодила се српском језику и призренско-тимочком дијалекту у оквиру кога се користи (уп. Петровић 1996), што може бити предмет за себног рада.

Упркос томе што је у овом раду наведен само део позајмљеница у разматраној лексици, на основу ширих истраживања, може се рећи да је сточарска терминологија југоисточне Србије, у основи, словенског порекла. То ће показати и Пастирски речник, где је ова лексика представљена у целини, као и остали радови ове монографије.

Литература

БЕР; Богдановић, Вукадиновић, Марковић 1996; Бошњаковић 1985; Владић-Поповић 1994; Георгијевић 1968; Георгијевић 1978; Динић 2008; ЕРСЈ Оглед.; ЕРСЈ; Живковић 1987; Жугић 2005; Златановић 1998; Ивић 1986; Ивић 2001; Јовић 2015; Јовић 2018; Јашовић 1997; Јовановић 2004; Јовановић 2007; Јуришић, Марковић 2016; Милићевић 1884; Митровић 1992; ОКДА 1987; Петровић 1996; Петровић 2012; Ракић-Милојковић 1993; РМС; РРОДД; РСЈ; РЧД; Стојановић 2010; Форски 1997; Цветановић 2013; Брозовић, Ивић 1988; Skok; Шкаљић

ПАСТИРСКО ИСКУСТВО КАО ДОПРИНОС КАРАКТЕРОЛОГИЈИ (Из *Карактерологије Пироћанаца* Томислава Т. Панајотовића)

Добар познавалац карактера Пироћанаца, новинар, културни и политички радник, књижевник и истраживач народне културе Томислав Г. Панајотовић објавио је 2007. године обимну књигу „Пироћанци (прилог карактерологији становништва пиротског краја)“. Издавач књиге је Музеј Понишавља Пирот.

Из једанаесте главе ове врло занимљиве и документоване књиге, која носи наслов „Персонална карактерологија“, за нашу тему *Лексика пастирства*, која се, најопштије речено, бави односом човека и животиња (поглавито домаћих), с дозволом аутора преузели смо из дела „Лице, телесна структура и карактер“ одељак „Сличност са животињама“ (стр. 308-311 н.д.), који овде без измене преносимо. Цифрама у угластим заградама [] означићемо места која су нам приликом приређивања посебно скретала пажњу и тражила кратке коментаре.

Томислав Панајотовић:

„У настојањима да се појединачно карактерно „профилише“, још од најстаријих времена било је покушаја да се то постигне уочавањем човекове сличности са животињама.

То има свог корена у вулгарној и фолклорној карактерологији, у несничкој фантазији, али и у некој старој неизреченој слутњи о дубоком организму, генетском и биолошком сродству између човека и животиње.¹

Такву појаву срећемо и у пиротском крају. Једноставно, једна од доминантнијих, изразитијих, уочљивијих карактерних //довде са стр. 308// црта личности, послужи да се упореди са животињом код које је, макар по предубеђењима, та црта најизраженија. Често је то површно поређење, са циљем да се личност повреди, омаловажи, изложи шали или спрдњи, или пак доживотно обележи [1].

(Иначе, многи обичаји везани су за поједине животињске врсте које су у тим обичајима и обредима својеврсни магијски симбол, митолошко

¹ В. Дворниковић: „*Карактерологија Југословена*”, Космос, Београд 1973, стр. 75.

биће, којем се приписују натприродна својства. Такав је случај са вуком, медведом, змијом – „кућна змија, ластом, певцем који се приноси као обред-на жртва, итд. Али, о томе опширије на одговарајућем месту у студији.)

Сем у свакодневној комуникацији када се поједине људске особине пореде са животињским („гладан како курјак”, „удебелил се ко свиња”, „ђавол како лисица”, „смрди како пор”², „брз како зајек”, „узјнатил се како магаре на мос”, „каква је, змија њу неје равна”, „сеца како вол”, „здрав како коњ”, „з’л³ како куче”, „пцетасује како куче”, „чивтоше како магаре”...), поређења са појединим животињским врстама, као што је већ речено, врло су изражена код надевања надимака – личних и породичних. Читаве фамилије у пиротском крају деценијама, из генерације у генерацију, „вуку” надимке као што су: „Лисиче”, „Магарашта”, „Свињареви”, „Кобилареви”, „Петленкови”, „Мечини”, „Курјаци”, „Мечкаре”, „Зајеци”⁴ ...

Неки од тих породичних надимака [2] потичу из природе – врсте по-слова којима су се истакнутији чланови фамилије бавили. „Свињареви” су, на пример, тако названи по родоначелнику породице, Живку, који је био истакнути свињарски трговац и један од дародаваца при изградњи Старе школе на Пазару у Пироту.

Далеко су бројнији лични надимци („прекори”), које је имао сваки Пироћанац. Надимак се од најранијих дана „залепи” за человека, па тога касније мало ко зна по правом имену. Међу „прекорима” су и они који су изабрани из животињског света, а наденути су често због изражене особине лица на које се односи, сличној особини поједине животињске врсте.

(Сама етимологија речи „прекор” – од „прекорити”, најбоље казује са којим се циљем надимци надевају.)

Истраживање које потиче из шездесетих година 20. века, а којим је обухваћен знатан део пиротског краја, показало је да су у градској средини ређи надимци „инспирисани” животињским врстама. Слично је и са „прекорима” фамилија. //309//

У околним селима ситуација је другачија. У Алачев Чивлику живе: Гуштерови, Кукурићини, Чавћини, Гускареви, Магарашта; у Крупцу – Козареви; у Польској Ржани – Гусћини, Бубулеје; у Расници – Стоћини; у Малом Суводолу – Поганчарови⁵; у суседном Великом Суводолу – Гуштерови;⁶ у Рагодешу – Коњи...⁷

² Пор = твор, нап. прир.

³ Аутор је полугласник, својствен говору Пирота, означавао апострофом, па се тако и овде преноси. У тексту зборника, међутим, ми полугласник означавамо знаком /ь/.

⁴ „Мијалко Раснички вам прича”, 1, стр. 69.

⁵ Поганчарови < поганац = миш, нап. прир.

⁶ Управо овакви, плуралски облици породичних надимака, показују да су потомци прекор понели од једног претка, који је носио тај надимак, прим. лични надимак „Бубулеја”, а његови – Бубулејини, унапредак докле се буде памтило, нап. прир.

⁷ „Мијалко Раснички вам прича”, стр. 55-66. Ради се о делу: Душан М. Ђирић и Томислав Г. Панајотовић: Мијалко Раснички вам прича, књ. Прва, Пирот 1976; књига друга, Пирот 1978.

Неки од „прекора” потичу од давнина, па је тешко било доћи до појдатка о њиховом пореклу, посебно о томе да ли се поређењем са животињским врстама желела да истакне сличност у неким карактерним особинама, које се преносе наслеђем из генерације у генерацију. [3]

Због праисконске потребе човекове да проникне у „ћуд” и „нарав” животињских врста са којима је у нераскидивој егзистенцијалној вези, у народу се развијала до невероватне прецизности својеврсна „карактерологија животиња”. И у пиротском крају, посебно међу горштацима са обронака Старе планине, инстинктивни осећај за уочавање сличности човека и животиње, кроз надимке и спорадична поређења доводи до такозване „дvosмерне карактерологије” – поређењем се уједно профилише и човек и животиња. Каже се: „Пејча Голомејин⁸ је асли лисица!”, али, не ретко, и „Лисицата је асли Пејча Голомејин!”...

Прецизност у надевању „прекора” често је таква, да је надимак сам за себе најчешће довољан да окараћерише особу којој је „пришивен”. У народу се каже:

„Ели је на младожењуту прекор ‘Куче’, невестицата се нече млого осрећи!”, „Тија ли, не окају га цабе ‘Магаре’”; „знал је онија што њу је дал прекор ‘Гуска’”, „Нема њум запат подигне мииће, ели га окају ‘Трут’”.

Лични и породични надимци произашли из поређења са животињама су, не ретко, прави усуд за оне којима су наденути – подозриво се улази у везе, посебно породичне, са некима из фамилија „Гусћини”, „Стоћини”, „Магаршићи”, „Курјаци”, или у пословне – са онима чији је надимак, например, „Лисиче”...

У даноноћној борби за голи опстанак, поједини старопланински горштаци – овчари, који су на пространим саватима некада чували и по 100-200 оваца, свакој овци из стада знали су не само „лично име” (Вакла, Буча, Капушка, Бокуша, Биза, Сурка, Џига, Чапа...), већ и „ћуд” и „нарав”. Другим речима, „у душу” су их познавали, па су детаљно и убедљиво могли да говоре о њиховом „карактеру” – једна је кротка, друга „лијар”, трећа „дрчна”, па даље „чапрљива”, „трклета”, „баксуз”, „чепата”...⁹ //310//.

У селима Горњег Висока примењиван је посебан метод обележавања оваца, коришћењем „белега”¹⁰. Мештани су једним погледом могли да распознају из чијег је стада овца или јагње, из ког је села власник...

⁸ Голомеја је изведено од „човек голе мешине (меха > меја)”, који је такав или зато што је трбушаст, па му кошуља не покрива повећани стомак, или зато што је сиромах, па нема чиме да покрије голотињу.

⁹ Лijap = бравче које се издваја од стада јурећи за бољом испашом, при чему често улази и у забрањен посед (њиву, ливаду), нап. прир.

¹⁰ Белези су се, по врстама, називали **цепена рабушка**, „вадена”, „рубена”, „испљиснута”, „зумба”, „л’цинута”, „стрелоушка”... Бележило се бравче резањем, урезањем или одсецањем парчета увета, левог или десног, увек по знаку дотичног домаћинства. Чинило се то уочи Ђурђевдана, кад је „млзитруда”, с вечери закопавало у мравињак, заједно са још неким дода-

И овцама су наметани надимци с обзиром на њихове најизраженије „карактерне црте”, али и по појединим мештанкама, на које су ове подсећале по свом „понашању”: „Ту, дрчна си како Рајна Драмбина!”, „Куде си запела у чуждо”,¹¹ „Јордо Плашојина!”, „Улази у јегрек”, „Стевано Јосћина!”, „Кудец у морујту, Перће Калејина!”. [4]

У равничарским селима у долини Нишаве, телад је из милоште „крштавана” именима деце на који су, на неки начин, „личила”. Али, расположење се знатно мењало када телад порасте у – краву ... [5]

Није био редак случај да се некоме надене прекор из чисте пакости и освете, жеље да се на тај начин неко извргне руглу, па чак и ако физички или „карактерно” уопште не „подсећа” на одређену животињу.

Довођење човекових особина у везу са животињама и инсектима, посебно је уочено у народним поређењима:

„Запел како магаре на мос”, „Бију га како говедо у зеље”¹², „Вришти како пасата кобила”, „Провлече се како куче кроз трње”, „Удэрта се како теле у шарена врата”, „Уплел се како пиле у к'лчишта”, „Бапну како маче оди таван”, „Набрукаше га како петла у расад”, „Напел се како в'шика на тил”, „Рина како јelen трећак”, „Иде како муја безглаву”, „Однесе га како бумбар сламку”, „Дигла прегњицу како кучка реп”, „Личи ми како на магаре седло”, „Зазира се како бла у руб”, „Обикаља како курјак пртину”, „Гура како жељча кроз угар”, „Одврзal се како куче оди ланац”, „Спи како пиле на гранћу”, „Задрнул како сврaka у шип'љ ореј”, „Штрапа како поганац на гуњу”, „Обикаља како маче жежак качамак”, „Надијал га како невестуљча”, „Навалил како Мурџа на отаву”, „Разнесе га како свиња прицањ”, „Трља се како дрљаво маче”, „Утриса се како бело јаре на молитву”, Ужива како прасе у цегер”, „Работи како кртица”...¹³ //311//.

Коментари

[1] У етнологију односа човека и животиње спада и то што се у сточарским пределима живот сточара схвата у јединству (Књељ газда таква му и стока!). Неретко пастир од стоке добија разлоге за радост (принове, напредақ, млечност, издашност руна, снага и радиност запрежне стоке), а некад и разлоге за тутгу, у случају какве несреће, угиба, и сл. Пастир и стадо судбински су повезани, па суживот рађа и услове за усмено песништво, за

цима, а јутру гледало колико се мрава нахватало на белег као на посластицу. Ако је много мрава, година ће бити плодна у свему а нарочито у стоци. Тако се веровало, тако се чинило.

¹¹ Чуждо = туђе.

¹² Неке, мање познате, речи у овим поређењима: зеље = купус; пасата кобила = „кобила уномјеном жару” [Према Речнику пиротског говора Д. Златковића]; к'лчишта = кучина, тил = потиљак; јelen трећак = јelen у трећој години, или од три године; бла = бува; жељча = корњача; невестуљча = ласица; Мурџа = чест назив за старог вола; прицањ = парцаљ, комад исценапе одеће, дроњак; како кртица = (ради) наслепо – нап. прир.

¹³ „Мијалко Раснички вам прича” 1, Пирот, 1976.

народну медицину и ветерину, за знање и мудрост, што понекад прераста и у симболику, када добија универзалнији смисао.

[2] Поред службених имена, тј. презимена које се наслеђује и имена које се добија на крштењу, а негде се назива чисто, право, крштено или службено име, шире подручје источне Србије, што није никакав изузетак у односу на друга подручја српског народа и језика, има и систем секундарних имена, која су, како примећује Т. Панајотовић, у свакодневној комуникацији и познатија од службених. Ту спадају *лични надимак, прекор, породични надимак*, који се, ако није погрдан, ако није прекоран, негде зове и позивало, и може се као и позивало наслеђивати. На пример, постоји надимак *Коле* који није подругљив него хипокористичан, изведен од имена *Никола*). Прекор *Кољач* (као искривљено име), долази и због тога што је познат као сеоски касапин, па о свињокољу и у другим приликама стоји људима на услугу. Таква ознака лако склизне и у прекор јер се особа хвали тим својим умећем које није својствено свакој особи у селу. Његови потомци припадаће фамилији која може имати породични надимак или позивало *Никол(ч)ини*, али може носити и прекор *Кољачови, Кољке, Кољче* и сл. иако у генерацијама потомака више нико није касапин, нити је „опасан” као њихов предак који им је оставио породични прекор.

[3] Свакако је значајно открити порекло конкретног случаја, али значајније је што је један случај само део праксе која траје деценијама или вековима, и што има сваја начела. Ако и не знамо што се неки конкретни горштак назива *Курјак*, можемо на основу атрибута које „курјак” носи у народном искуству помислiti, па и погодити, да је и тај наш суживотник до-био надимак према типичним особинама које су му једнаке или сличне са курјаковим (вучјим).

[4] Ово је врло важан моменат, који нам, признајемо, није досад био довољно познат. Разумљиво је што је човек добио прекор или надимак по животињи, али упоређивање животиње са човеком је већ другачији пут, и он је код Т. Панајотовића лепо запажен и убедљив. Судећи по изложеним примерима, јасно је да су саме те личности које ће позајмити своју идентификацију јединки из стада у средини познате, и већ служе као носиоци негативних одлика. Сада наступа моменат када не добија човек прекор по маркантној јединки стада, већ јединка стоке добија „прекор” по јединки из социјалне заједнице која је уочила, издвоила и именовала носиоца особине које су средини или неприхватљиве, или подложне подсмеху, спрдњи, прекору. Какве су то особине, види се из самих прекора (дрчна, не слуша наредбе, краде туђе итд.).

[5] У фонду личних (крштених) имена код Срба нису ретка имена која се људима дају а иначе именују свет фауне. Примера ради, од птица имамо: Голуб, Соко(л), Паун, Грлица; од животиња: Вук, Јелен, а међу на-димцима је тај број много шири. Истражијући конспиративна имена (у ствари надимке) партизана, који су што се комуникације тиче, из та-

ктичких разлога били на једном нивоу полуилегална, нашли смо да се спомињу: Вук, Гуја, Курјак, Лабуд, Голуб, Зец, Јастreb, Соко, Срндац, Кобац (у два партизанска одреда Озренском и Сврљишком).¹⁴

Кад смо за потребе истраживања пастирског именослова у селу Бучју (Књажевац) разговарали с најпознатијим пастиром из тога села, о томе зашто се људима дају дивља имена, одговорио нам је врло поучно, и разложено: „Па, не даје се стока, јер стока се коље, једе...”¹⁵

У *Пастирском именослову* (в. Нап. 15) дајемо и попис неких особина које се симболизују називима за животињске врсте, а приписују човеку, тачније: које описују и човека: *стока* – несувисла особа без моралних обзира; *кучка* – неморална женска особа; *пъс, пас, псе* – зла мушка особа; *лисица* – лукава особа склона превари; *курјак* – ситеција; *мечка, мечкоња* – незграпна, крупна особа; *вол* – насиљник; *крава* – крупна и претерано јешна женска особа; *коњ* – јак а немира мушкарац; *кобила* – млада, снажна, привлачна и неморална особа; *магарац* – безобразник, простак; *овца* – глупа особа; *овињ* – јака, снажна а глупа особа; *свиња* – неуредна особа (прљава у физичком смислу, а безобразна у понашању, „која не зна ред“)¹⁶.

Иначе, идући за Панајотовићем можемо поновити нешто из личног искуства: сваки напредак у породици дочекује се с радошћу и прима као божји благослов, нарочито ако је то *принова* (међу укућанима) и добиче у стоци. Надевање младунчади назива и имена у том случају близкости и радости бива још разумљивије, ако се има у виду да је стицање и очување иметка не само егзистенцијална потреба, већ и знак неког социјалног престижа (Добрима и паметним и бог помаже!). Кад јагње добије име Девојче, онда је свакако по умиљатости, кад мајка дете назове „моје јаре“, онда јаре и дете везује несталшлук, а кад се добије теле, онда је то, већ по значају говеда у домаћинству и по вредности самога брава (чак и у новчаном смислу) велики добитак, па је људско име (Петко, отељено у петак, али тако се и по неки човек зове, и сл.) скоро као признавање брава за укућанина, за члана породице. Није случајно што се за говедо каже да је *умрло*, као и за пчелу, управо онако како то бива с људима.

Приређивање и коментар
Недељко Богдановић

¹⁴ Недељко Богдановић: – Козо једна!, – Јарче прчави, у: *Пастирски именослов* (прир. Н. Богдановић), Хемимонтана, Ниш 2015, стр. 120.

¹⁵ Исто, стр. 122.

¹⁶ Исто, стр. 125.

ПАСТИРСКА ЛЕКСИКА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Р е з и м е

1.

У научноистраживачком пројекту Лексиколошка истраживања југоисточне Србије, који се реализује у Огранку САНУ у Нишу, посебну тему представља истраживање лексике пастирења. У замисли је да се, на грађи прикупљеној на терену, преко посебног упитника или и на други начин, сачини једна (1) монографија у којој би се расправљало о постојању, функционисању, и судбини сточарске лексике у целини и пастирске лексике у ужем значењу речи; да се уради један (2) речник прикупљене лексике, и (3) атлас ради сагледавања пастирске лексике у лингвогеографском кључу.

Овај спис представља колективну монографију групе аутора на бази грађе из југоисточне Србије у следећим границама. Подручје обухваћено истраживањем на истоку се граничи са бугарским језиком, на западу са долином Јужне Мораве, ретко прелазећи на леву страну Мораве. Јужна граница је граница са македонским језиком, а северна је Вратарничка клисура јужно од Зајечара.

Овако захваћено подручје обрађено је преко упитника у 39 одабраних пунктоva, скоро подједнако распоређених на јужноморавске, сврљишко-заплањске и тимочко-лужничке говоре. Истраживању се пришло с уверењем да је одређено подручје обједињено неким језичким карактеристикама (то су говори захваћени балканизацијом, са једним акцентом, са аналитичком деклинацијом и компарацијом, без инфинитива, са неким творбеним специфичностима, под утицајем несловенских језика у сточарској терминологији). Таквих одлика има и изван овога подручја, на простору Косова и Метохије, али постојећи услови рада на пројекту (непостојање буџета, административне препреке одласка на тај терен, скромне кадровске могућности, па и различите културолошке основе типа сточарења у панонском делу источне Србије и других крајева) утицали су да се монографија ограничи на подручје које је једино могуће обрадити у задовољавајућој мери, уз уважавање потребе да се на сличан, или бољи начин, обраде и друге

подручја српског језика на којима је сточарство битна привредна грана, а сточарска лексика изазовни истраживачки задатак. Обрађено подручје покazuје и приличну уједначеност културолошког карактера (у погледу начина пастирења, технологије узгоја стоке, прераде млека, као и у погледу богате обичајне праксе и пастирског фолклора).

2.

Пастирска лексика у раду Ане Савић-Грујић (*Пастирска лексика југоисточне Србије у науци о језику*) представљена је кроз опсервације аутора који су истраживања заснивали на језичком материјалу с призренско-тимочког дијалекатског подручја. Детаљан преглед радова који се баве лексиком пастирства омогућио нам је да дођемо до неких начелних закључака. На основу досадашњих опсежних истраживања указано је на место и значај пастирске терминологије у лексичком систему призренско-тимочких говора. Тематска систематизација пастирске лексике отпочела је радом *О говору и именима* (Богдановић 1990), где је поред општих назива животиња указано и на именовања заснована на различитим квалитативним обележјима и на богатство семантичких мотивација које су условиле њихово постање. Потоња истраживања пастирске лексике углавном су базирана на *Упитнику за прикупљање сточарске лексике југоисточне Србије* (Богдановић 737 питања, са много потпитања), што је допринело прецизној систематизованости и детаљној језичкој анализи фундираниј на релевантној и обимној грађи. Тако је у раду *Сточарска лексика села Лозана* (Јоцић 2005) на основу Упитника утврђен опсег лексичких јединица које уз опште називе домаћих животиња обухватају и бројне називе који се односе на различите сегменте сточарства. Значајан допринос расветљавању животног и језичког богатства сточара и сточарске језичке комуникације у пастирским пределима југоисточне Србије пружа и ономастичка грађа прикупљена на терену југоисточне Србије. У монографији *Топоними зоонимског порекла* (Вукадиновић 1996) аутор је издвојио 81 назив за животиње (и њихове младунце) који суделују у образовању (микро)топонима. У монографији *Микротопонимија Србија* (Богдановић 2005) указано је да је 79 топонима настало од зоонима. Продубљивању сазнања у вези с појединим питањима сточарске лексике допринели су и зборници радова *Дијалектолошка истраживања* (2007) и *Пастирски именослов* (2016), где су почев од питања односа човека и животиња из којега настаје богат систем речи и израза како за опис стоке и сточарења тако и за комуникацију која се развија између домаће животиње и њених пастира, представљена бројна питања у вези са сточарском лексиком. У монографији *Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ* (Савић-Грујић 2017) указано је да је велики проценат антропографске лексике настao метафоризацијом према различitim животињским врстама из човекова окружења.

У светлу језичке интерференције сточарска лексика је сагледана у другој свесци *Балканолошких студија* (Георгијевић 1968), а потом и у необјављеном магистарском раду *Страни елементи у сточарској терминологији југоисточне Србије* (Петровић 1996), из кога су проистекла су два реферата: *Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије* (Јовић 2015) и *Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије* (Јовић 2017).

Поред прилога који су у целости посвећени пастирској лексици југоисточне Србије, богата лексичка грађа из ове области похрањена је у материјалу за *Српски дијалектолошки атлас*, а значајно је заступљена и у *Општинском дијалектолошком атласу*.

3.

Као подсећање на некада развијено сточарство ове планинске регије на периферији српског језичког и националног простора, Н. Богдановић саопштава о једном броју занимљивих момената обичајне праксе. У поглављу *Из прошлости овчарства*, доноси се више фрагмената конкретног увида у сточарски живот на истраживаном подручју, са праксом која је, нажалост, већ у замирању, веровањима, обичајима (*Млзигруда и Ђурђевдан, Јагње ђурђевско, Балме(та) под Мицором, Јегрек, Бачија, Појата...*). Тиме се скреће пажња на чињеницу да сточарство није било само привредна грана, већ цивилизацијски (културни) модел вековног живота у периферним планинским пределима српског народа и српског језика.

4.

Посебна пажња посвећена је слици света која се чита из лексике овчарства на истраживаном подручју (Т. Милосављевић: *Фрагмент сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора*).

У контексту разоткривања модела категоризације језичког сазнања и његове систематизације, али и као одраз наивног поимања стварности и карактеристичних својстава менталитета, концепт сточарства и обимом и садржајем рефлектује начин живота, традицију, правце кретања и међукултурне утицаје балканског становништва. Фрагмент сточарства језичка је интерпретација древне реалности, али и не тако давне прошлости човека на Балкану, чији је опстанак доминантно зависио од узгајања стоке. Брдско-планинска конфигурација терена погодовала је развоју екstenзивног сточарства и условила основно занимање сеоског живља на обронцима Влашких планина, Старе и Суве планине. На североистоку и југоистоку Србије сусретали су се и укрштали карпатски и родопски типови сточарења, и на том се планинском терену интензивно одвијала словенско-романска интерференција, која се најочигледније испољава у пастирском терминосистему, једном од најстабилнијих и квантитативно доминантнијих архаичних слојева лексичког система. Свест дијалекатске личности о важности ове врсте де-

латности за опстанак заједнице у планинским пределима, о њеној централној позицији у систему вредновања, о утицају који има на свакодневни ритам живота колективе и појединца, обликовала је комплексан и језички разноврстан систем сточарске терминологије, али је и допринела његовој детерминологизацији. У народном искуству сточарење је део свакодневне стварности, тако да је речник пастира и сточара из домена спецификованог занимањем лако доспевао у колоквијални дискурс и постајао компонента општег лексичког фонда, попуњавајући централну зону дијалекатског лексичког система. Ту позицију пастирска / сточарска лексика вековима је одржавала у народним српским говорима. Под утицајем екстралингвистичких фактора терминосистем сточарства последњих деценија помера се ка периферији и језгрену позицију уступа терминологијама које прате савремене облике и нове области људског деловања. Стoga, оно што је забележено у дијалекатским речницима и прикупљено упитницима представља солидан корпус на основу којег се могу реконструисати модели категоризације објективне стварности и наивне представе о свету и животу српског народа.

На основу дијалекатског речничког материјала, односно грађе из необјављеног *Пастирског речника* проф. Недељка Богдановића (рађеног у оквиру истог пројекта), покушали смо да реконструишишемо фрагмент сточарства на језичкој слици света југоисточних српских говора. Когнитивно-семантичка и лингвокултуролошка анализа показале су да је концептосфера сточарства један од есенцијалних сегмената дијалекатске језичке слике света и да заузима централну позицију у менталном лексикону дијалекатске језичке личности. Структура, садржај и парадигма испитиваног терминосистема потврдили су хипотезу постављену у упитницима за испитивање сточарске лексике да су језгрени елементи концептосфере сточарства појмови 'овца' и 'стадо', што концепт овчарства чини централним концептом у домену привредне производње и једним од базних концепата традиционалне материјалне културе. Садржај концепта конзервира аутентичне облике пастирења и аутохтони поглед на свет старопланинских пастира, а вербални репрезенти доминантних фрејмова ('чување у стаду', 'понашање стада', 'чувар стада', 'сточарско станиште', 'младунче овце', 'тесне особине овце', 'руно и вуна', 'овчије млеко и производи од млека') представљају кодове за семиотичко читање и разумевање начина живота, спознаје реалног света, искуства, вредносног система, културних образаца становништва југоисточне Србије и обимом и садржајем нуде ширу димензију лингвокултуролошког сагледавања језичких појава, што олакшава реконструкцију пастирења и из дијахронијске перспективе и у синхронијској равни.

5.

Будући да подручје захваћено нашом монографијом располаже се више богатих дијалекатских речника, а да су овца и коза централни помови пастирења, искоришћена је могућност да се у дијалекатским речницима потра-

жи постојање основних лексема (*овица, коза*) и њихових деривата (поглавље М. Илић).

У раду се анализирају лексеме *коза* и *овица* у шест дијалекатских речника са подручја југоисточне Србије. То су следећи речници: *Речник тимочког говора Љубише Рајковића*, *Тимочки дијалекатски речник Јакше Динића*, *Речник пиротског говора Новице Живковића*, *Речник пиротског говора Драгољуба Златковића*, *Црнотравски речник Радосава Стојановића* и *Пастирски речник Недељка Богдановића*. *Овица* и *коза* представљају лексичке фокусе око којих се окупљају лексеме које са њима чине микролексички систем пастирске лексике. Подвржују се анализи лексикографске дефиниције ових лексема и деривати који се везује за њих, а добијени су у различитим творбеним процесима.

Остварује се и паралела са трима речницима изван ове зоне, који се темеље на стандардном / књижевном језику (*Српски речник* Вука Карадића, *Речник САНУ* и *Речник српског језика – једнотомник*). Сточарска лексика југоисточне Србије, атрактивна творбом и по дијалекатским карактеристикама, бројчано стоји испод наведених речника узетих у целини, што је разумљиво јер они укључују лексику са ширине српскога језичког подручја, где се могу јавити и другачији технолошки поступци, утицаји страних језика, па и другачији културолошки услови богаћења ове лексике.

У речницима који су служили за наш увид од основе *овица* имамо 78 речи, а 40 речи, 50,12% тога скупа, имају и наши дијалекатски речници. Од основе *коза* има 31 речи, што наспрам 59 укупно регистрованих, чини 52,54%. У оба случаја највећи проценат доноси *Речник пиротског говора* Д. Златковића (Златковић 2015).

Дефиниције су уобичајене, а у творбеном смислу заступљено је више суфикса, од којих се неки користе за творбу речи субјективне оцене: *-ак*, *-љак*, *-штина*, *-арштина* и сл.

6.

Пастирска лексика у народним говорима југоисточне Србије показује везаност људи и животиња од најранијих дана човековог постојања и његове борбе за опстанак. Свакодневно дружење са животињама (домаћим и дивљим) проузроковало је емотивну близост, али и потребу да се то језиком изрази. Грађа изложена у раду *Пастирска и друга зоонимска лексика у топонимији југоисточне Србије* (С. Ђорђевић) показује да је од назива животиња, њихових особина, сточарске делатности, разних станишта итд. изведена лексика која се може везати за топонимију, па и хидронимију. Комуникација је захтевала боље оријентисање у простору, те отуда и много бројни примери. Кроз њих се може разматрати читав живот, односно заједница човека и животиње. Такву ономастику – именовање делова простора према зоонимским основама (домаће животиње, дивље животиње, птице, гмизавци и водоземци) доноси и богата топономастичка грађа са простора целе југоисточне Србије, од које је мањи део узет за овај рад, како

би се боље потврдила сазнања о поступцима онимизације на бази сточарске лексике.

7.

Циљ рада *Домаће и страно у пастирској лексици југоисточне Србије* (Н. Јовић) био је да укаже на разноврсну лексичку интерференцију у сточарској терминологији југоисточне Србије, на присуство и различито потекло позајмљеница у сточарској терминологији у ужем смислу (општи називи за стоку, узраст и делови тела појединих врста стоке, лучевине код стоке, опрема за стоку, радници око стоке) и у ширем смислу (називи који се тичу прераде примарних сточарских производа: млека, вуне, коже, меса). Страних елемената у уже сточарској терминологији највише је међу називима везаним за коње, док их је у лексици прераде примарних сточарских производа позајмљеница више међу именима самих производа, а занемарљиво мало у именовањима радњи и алата који се при томе користе. У лексичким позајмљеницама у сточарској терминологији југоисточне Србије јасно се уочавају старији – влахоромански, албански и грчки слој позајмљеница, млађи – турски, и најмлађи слој – из немачког језика. Бројност турцизама, којих има у свим обрађеним семантичким пољима, а посебно међу називима везаним за коње и коњску опрему, као и међу називима производа од меса, вуне и коже, објашњава се петовековним културним и административним утицајем Турака на простору југоисточне Србије.

8.

Прилогом *Пастирско искуство као допринос карактерологији*, из „Каректорологије Пироћанаца” Томислава Т. Панајотовића, потврђује се шири културолошки значај познавања сточарске лексике у животу људи који на искуствима сточарења формирају и свој поглед на свет, свој морал и однос према животу у социјалној заједници.

Н. Б.

PASTORAL LEXICON OF SOUTHEASTERN SERBIA

S u m m a r y

1.

The research of pastoral lexicon is an integral component of the scientific research project *Lexicological Research of Southeastern Serbia*, which has been implemented in the SASA Branch in Niš. It has been envisaged that in reference to materials collected in the field, either through a special questionnaire or in another manner, a (1) monograph is to be published, wherein the existence, functioning and prospects of the vocabulary of animal husbandry terms as a whole, and pastoral lexicon in the narrower sense, is to be discussed; that a (2) dictionary of the collected vocabulary is to be compiled, as well as (3) an atlas for the purpose of looking into the pastoral lexicon in terms of linguistic geography.

This manuscript is a collective monograph authored by a group of authors focusing on the materials originating in Southeastern Serbia within the following borders. The research covers an area that borders the Bulgarian language on the east and the valley of the South Morava on the west, with occasional, rare crossings to the left side of the Morava river. On the south, the area borders the Macedonian language, whereas the north border is Vratarnica gorge located south of Zaječar.

There were 39 selected posts where questionnaires were filled in by a sample of people covering the above area, which were almost equally distributed over the areas covering the South Moravian, Svrnjig-Zaplanje and Timok-Lužnica dialects. The research was conducted with the presumption that certain areas cherish certain linguistic characteristics (these are speeches affected by Balkanization, with one accent, with analytical declension and comparison, without infinitives, with some specifics of word formation, under the influence of non-Slavic languages in livestock terminology). Even though such features also exist outside this area, namely, in Kosovo and Metohija, the existing working conditions in the project (lack of funds, administrative obstacles to carry out on-the-spot field research, research staff shortages, as well as different cultural foundations of livestock breeding in the mountainous areas of eastern Serbia and elsewhere) affected the monograph to be limited solely to the area that can be covered in a satisfactory manner, but always bearing in mind the necessity to conduct research in other areas

of the Serbian language in which animal husbandry is an important economic branch and where the study of animal husbandry vocabulary is a challenging task, in a similar, or even better manner. The covered area also shows a considerable uniformity in cultural characteristics (in terms of pastoral practices, technology of cattle breeding, milk processing, as well as in terms of rich customary practices and pastoral folklore).

2.

Pastoral vocabulary in the paper authored by Ana Savić-Grujić (*Pastirska leksika jugoistočne Srbije u nauci o jeziku*) (*Pastoral Lexicon of Southeast Serbia in the Science of Language*) is presented through the observations of authors who based their research on linguistic materials originating in the Prizren-Timok dialect area. A detailed outline of the papers dealing with pastoral lexicon has enabled us to come to some fundamental conclusions. Based on extensive research so far, it has been pointed at the position and significance of pastoral terminology in the lexical system of Prizren-Timok dialects. The thematic systematization of pastoral lexicon commenced with the paper *O govoru i imenima* (*On Speech and Names*) (Bogdanović 1990), wherein, in addition to generic animal names, it was pointed at the terms that were based on different qualitative characteristics and the abundance of semantic motivations that had conditioned their occurrence. The latter research of pastoral lexicon has been mainly based on *Upitnik za prikupljanje stočarske leksike jugoistočne Srbije* (*Questionnaire that Collects Vocabulary of Animal Husbandry Terms Data in Southeast Serbia*) (Bogdanović 737 questions, with many sub-questions), which contributed to a precise systematization and a detailed linguistic analysis based on relevant and extensive materials. Thus, in the paper *Stočarska leksika sela Lozana* (*Vocabulary of Animal Husbandry Terms of the Village of Lozana*) (Jocić 2005), with the *Questionnaire* as the basis, the range of lexical units has been determined, which, in addition to generic names of domestic animals, also include numerous names associated with different segments of animal husbandry. A significant contribution to the elucidation of the life and linguistic richness of cattle breeders and the linguistic communication in reference to animal husbandry in the pastoral areas of Southeastern Serbia has also been provided through the onomastic materials collected in the field in Southeastern Serbia. In the monograph *Toponimi zoomimskog porekla* (*Toponyms of Zoonymic Origin*) (Vukadinović 1996), the author singled out 81 animal names (including their young) that participate in the creation of (micro) toponyms. In the monograph *Mikrotoponimija Svrljiga* (*Microtoponymy of Svrljig*) (Богдановић 2005), it has been indicated that 79 toponyms originated from zoonyms. The proceedings *Dijalektološka istraživanja* (*dialectological Research*) (2007) and *Pastirski imenoslov* (*Pastoral Nomenclature*) (2016) also contributed to the broadening of knowledge about certain issues referring to the vocabulary of animal husbandry terms, wherein a number of issues in reference to previously mentioned vocabulary has been presented, starting from the question of human-animal relations, which gives rise to a rich system of words

and expressions describing both, cattle and cattle breeding, and the communication that develops between domestic animals and their shepherds. In the monograph *Antropografska leksika u govorima svrljiškog kraja – lingvogeografski pristup* (*The Anthropographic Lexicon in the Speech of the Sviljig Area – a Linguo-Geographic Approach*) (Savić-Grujić 2017), it has been pointed out that a large percentage of anthropographic vocabulary was created in the process of metaphorization directed towards different animal species that live close to people.

In terms of linguistic interference, the lexicon of animal husbandry terms has been considered in the second volume of *Balkanološke studije* (*Balkan Studies*) (Georgijević 1968), and then in the unpublished master's thesis titled *Strani elementi u stočarskoj terminologiji jugoistočne Srbije* (Petrović 1996), from which two papers emerged: *Reči stranog porekla u stočarskoj terminologiji jugoistočne Srbije* (Jović 2015) and *Strani elementi u leksici prerade primarnih stočarskih proizvoda u govorima jugoistočne Srbije* (Jović 2017).

In addition to the contributions that are entirely dedicated to the pastoral lexicon of Southeastern Serbia, the extensive lexical materials originating in this region have been incorporated in the materials of *Srpski dijalektološki atlas* (*Serbian Dialectological Atlas*), as well as in the materials included in *Opštakarpatski dijalektološki atlas* (*General Carpathian Dialectological Atlas*).

3.

N. Bogdanović imparts a number of interesting moments from customary practices, as a reminder of the once developed cattle breeding in this mountainous region on the periphery of the Serbian linguistic and national space. In the chapter titled *Iz prošlosti ovčarstva*, several fragments offering concrete insights into pastoral lifestyle within the researched area have been presented, depicting practices, which, unfortunately, have been already fading away, in addition to beliefs and customs (*Mlzigruda i Durđevdan, Jagnje đurđevsko, Balme(ta) pod Midžorom, Jegrek, Bačija, Pojata...*). This draws attention to the fact that animal husbandry was not only an economic branch, but also a civilizational (cultural) model of centuries-old lifestyle in the peripheral mountainous areas inhabited by the Serbian people speaking the Serbian language.

4.

Special attention is paid to the image of the world that is read from the lexicon of animal husbandry terms originating in the researched area (T. Milosavljević: *Fragmenti stočarstva na jezičkoj slici sveta jugoistočnih srpskih govora*).

In the context of unveiling the model of categorization of linguistic findings and their systematization, but also as a reflection of a naive understanding of reality and characteristic properties of mentality, the concept of animal husbandry, both in terms of its form and content, reflects the lifestyle, tradition, directions of movements and intercultural influences of the Balkan population. The fragment of

animal husbandry is a linguistic interpretation of the ancient reality, but also of the not-so-distant past of man in the Balkans, whose survival predominantly depended on cattle breeding. The hilly and mountainous configuration of the terrain favored the development of extensive cattle breeding and conditioned the basic occupation of the rural population on the slopes of the Vlach Mountains, Stara and Suva mountains. In the northeast and southeast of Serbia, the Carpathian and Rhodopean types of cattle breeding crossed paths and became intertwined, with the Slavic-Roman interference that intensively took place on that mountainous terrain, which is most evident in the pastoral terminology, which is one of the most stable and quantitatively dominant archaic layers of the lexical system. The awareness of a dialect personality of the importance of this type of activity for the survival of the community in mountainous areas, of its central position in the value system, of the impact it has on the daily rhythm of life of the collective and an individual, shaped the complex and linguistically diverse system of animal husbandry terminology, but it also contributed to its determinologisation. In the folk experience, cattle breeding has been an integral part of everyday reality, so that the vocabulary of shepherds and cattle breeders easily transcended the domain specified by their occupation and entered the colloquial discourse and thus became a component of the general lexical fund, occupying the central zone of the dialect lexical system. This position has been maintained by the pastoral/animal husbandry terms vocabulary for centuries in the Serbian vernaculars. Under the influence of extralinguistic factors, the system of animal husbandry terms has been moving towards the periphery in recent decades, giving way to terminologies that follow modern forms and new areas of human activity, which have gradually been taking over the core position. Therefore, that, which has been recorded in dialect dictionaries and collected in questionnaires, constitutes a solid corpus on the basis of which models of categorization of objective reality and naive understanding of the world and life of the Serbian people can be reconstructed.

On the basis of dialectal dictionary materials, that is, the materials incorporated in the unpublished *Pastirski rečnik* (*Pastoral Dictionary*) authored by Professor Nedeljko Bogdanović (compiled within the same project), we have tried to reconstruct a fragment of animal husbandry in the context of the linguistic picture of the world of dialects of Southeastern Serbia. A cognitive-semantic and a linguo-cultural analysis have shown that the conceptual sphere of animal husbandry is one of the essential segments of the dialectal linguistic picture of the world and that it occupies a central position in the mental lexicon of a dialectal linguistic personality. The structure, content and paradigm of the examined terminology system has confirmed the hypothesis put forward in the questionnaires aiming at studying animal husbandry vocabulary, that the core elements of the cattle breeding conceptual sphere are the terms 'sheep' and 'flock', which makes the concept of sheep breeding a central concept in economic production and one of the basic concepts of traditional material culture. The content of the concept preserves authentic forms of shepherding

and an autochthonous view of the world cherished by the Stara Planina shepherds, whereas the verbal representations of dominant frames ('herding', 'herd behavior', 'herd keeper', 'cattle habitat', 'calf', 'physical characteristics of sheep', 'fleece and wool', 'sheep's milk and milk products') represent codes for semiotic reading and understanding of the lifestyle, real world cognition, experience, value system and cultural patterns of the population of Southeastern Serbia, and offer a broader dimension of linguistic and cultural perception of linguistic phenomena owing to their scope and content, which facilitates the reconstruction of shepherding from a diachronic perspective and within a synchronic dimension alike.

5.

Given that several comprehensive dialect dictionaries refer to the area covered by our monograph, and that the terms sheep and goat are the central terms of shepherding, we have used the opportunity to look for the existence of basic lexemes (*sheep, goat*) and their derivatives in dialect dictionaries (chapter by M. Ilić).

The paper analyzes the lexeme *goat* and the lexeme *sheep* in six dialect dictionaries referring to the area of Southeastern Serbia. These are the following dictionaries: *Rečnik timočkog govora* (*Dictionary of the Timok dialect*) authored by Ljubiša Rajković, *Timočki dijalekatski rečnik* (*Timok Dialect Dictionary*) authored by Jakša Dinić, *Rečnik pirotskog govora* (*Dictionary of the Pirot Dialect*) authored by Novica Živković, *Rečnik pirotskog govora* (*Dictionary of the Pirot Dialect*) authored by Dragoljub Zlatković, *Crnotravski rečnik* (*Dictionary of Crna Trava*) authored by Radosav Stojanović and *Pastirski rečnik* (*Pastoral Dictionary*) authored by Nedeljko Bogdanović. *Sheep* and *goat* are the lexical foci around which the lexemes that form the microlexical system of pastoral lexicon gather. The derivatives associated with these lexemes, which have been obtained in various word formation processes, have also undergone an analysis of the lexicographic definition of these lexemes.

There have also been made a parallel with three dictionaries outside this area, which are based on the standard/literary language (*Srpski rječnik* (*Serbian Dictionary*) authored by Vuk Karadžić, *Rečnik SANU* (*SASA Dictionary*) and *Rečnik srpskog jezika* (*Dictionary of the Serbian language*) – one-volume). The animal husbandry terms vocabulary of Southeastern Serbia, attractive in terms of its word formation and dialectal characteristics, has been numerically below the listed dictionaries taken as a whole, which is understandable since they include vocabulary originating in the entire Serbian language area, wherein different technological procedures, influences of foreign languages and even different cultural conditions for lexicon enrichment can also be observed.

In the dictionaries that served for our insight, the word *sheep* forms the basis for 78 words, whereas out of that number 40 words, that is, 50.12% of that set of words, are also included in our dialect dictionaries. The word *goat* forms the basis for 31 words, which compared to 59 registered in total, makes 52.54%.

In both cases, the largest percentage is found in *Rečnik pirotskog govora* (*Dictionary of the Pirot Dialect*) authored by D. Zlatković (Zlatković 2015).

Definitions are common, and in terms of word formation there are several suffixes, some of which are used to form words for subjective evaluation: *-ak*, *-ljak*, *-ština*, *-arština*, etc.

6.

Pastoral vocabulary in the vernaculars of Southeastern Serbia has implied human-animal relations from the earliest days of human existence and their struggle for survival. Everyday contact with animals (domestic and wild) led to the establishment of a close relation between them, as well as the necessity to express this relation by words. The materials presented in the paper *Pastirska i druga zoonimska leksika u toponimiji jugoistočne Srbije* (*Pastoral and Other Zoonymic Vocabulary in the Toponymy of Southeastern Serbia*) (S. Đorđević) shows vocabulary related to toponymy, and even to hydronymy, which has been derived from the names of animals, their characteristics, cattle breeding practices, various habitats etc. Communication required better orientation in space, and hence numerous examples. Through them, one can make an account of their entire life, that is, of the community of man and animal. Such onomastics – deriving the names of space components from zoonymic bases (domestic animals, wild animals, birds, reptiles and amphibians), has been reflected in the extensive toponymic materials originating in Southeastern Serbia, of which a smaller part has been used in this paper, so as to ensure better corroboration of findings regarding the onomastic processes based on animal husbandry vocabulary.

7.

The aim of the work *Domaće i strano u pastirskoj leksici jugoistočne Srbije* (N. Jović) is to point out the diverse lexical interference in the animal husbandry terminology originating in Southeastern Serbia, as well as the presence and different origins of loanwords in the animal husbandry terminology in a narrower sense (generic names for cattle, age and body parts of certain livestock species, livestock secernments, livestock equipment, livestock farm workers) and in a broader sense (names related to the processing of primary animal products: milk, wool, leather, meat). Foreign elements in livestock terminology in a narrower sense mostly refer to names related to horses, while in the lexicon related to the processing of primary animal products, loanwords are mostly incorporated in the vocabulary referring to the names of products, and there are only few of them among the words denoting the practices and tools used in the process. In terms of the lexical loanwords incorporated in the livestock terminology originating in Southeastern Serbia, one can perceive an older date layer of loanwords – the Vlach-Roman, Albanian and Greek layer, as well as that of a more recent date – the Turkish one, and the most recent date layer – originating from the German language. The number of Turkisms, which are present in all studied semantic fields, especially among the

names related to horses and horse equipment, as well as among the names of meat products, and wool and leather products, can be explained by the influence of Turkish culture and administration exerted in Southeastern Serbia over a period of five centuries.

8.

The paper titled *Pastirsko iskustvo kao doprinos karakterologiji*, from “Karakterologija Piroćanaca” authored by Tomislav T. Panajotović, reaffirms the broader cultural significance of getting acquainted with animal husbandry terms vocabulary in the lives of people who form their views of the world, their morals and attitudes towards life in social community on the basis of their experiences in cattle breeding.

N. B.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 1982** – Д. Антонијевић: *Обреди и обичаји балканских сточара*, Посебна издања, Књ. 16, САНУ, Балканолошки институт, Београд.
- Белић 1999** – А. Белић: *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, т. 9, Београд.
- БЕР** – *Български етимологичен речник*, София, 1962–2017.
- Богдановић 1979** – Н. Богдановић: *Називи и имена брава у околини Сврљига*, ОП I, Београд, 155–165.
- Богдановић 1984** – Н. Богдановић, Глаголски пејоративи у говору Сврљига, *Лексикографија и лексикологија* (Зборник радова), Нови Сад – Београд, 23–25.
- Богдановић 1986** – Н. Богдановић: *Микротопонимија Голака*, ОП VII, Београд, 483–498.
- Богдановић 1987** – Н. Богдановић: *Говор Алексиначког Поморавља*, СДЗб XXV.
- Богдановић 1990** – Н. Богдановић: *О говору и именима*, Градина, Ниш.
- Богдановић 1994** – Н. Богдановић: *Лексичка дисперзија у говорима југоисточне Србије*, ГПТ, 241–251.
- Богдановић, Вукадиновић, Марковић 1996**: Н. Богдановић, В. Вукадиновић, Ј. Марковић. *Библиографија призренско-тимочких говора, у Призренско-тимочки говори*, Ниш: Филозофски факултет, 27–71.
- Богдановић 2005** – Н. Богдановић: *Микротопонимија Сврљига*, ОП XVIII, Београд.
- Богдановић 2015а** – Н. Богдановић: *Онимизација сточарске лексике*, у: ПИм, 8–17.
- Богдановић 2015б** – Н. Богдановић: *Називи и имена брава у околини Сврљига*, у: ПИм, 18–36.
- Богдановић 2015в** – Н. Богдановић: *Што у природи – то и у језику*, у: ПИм, 113–118.
- Богдановић 2015г** – Н. Богдановић: *– Козо једна! – Јарче прчави!*, у: ПИм, 119–127.
- Богдановић 2015д** – Н. Богдановић: *Одраз настарског знања на именовање простора*, у: ПИм, 128–131.

- Богдановић 2019** - Н. Богдановић: *Пастирски речник југоисточне Србије* (сепарат), СДЗ6 LXVI/2, Београд.
- Бошњаковић 1985** - Ж. Бошњаковић: *Пастирска терминологија Срема*, Нови Сад.
- Вајс 1982** - Н. Вајс: О лексикографској дефиницији, *Лексикологија и лексикографија*, Зборник радова, Београд – Нови Сад.
- Вендина 1994** - Т. И. Вендина: *Призренско-тимокские говоры в южнославянском диалектном контексте* (по материалам I т. Лексикословно-образовательной серии ОЛА Животный мир, Москва, 1988), ГПТ, 73–84.
- Влајић-Поповић 1994** - Ј. Влајић-Поповић: *Германизми у говорима југоисточне Србије*, ПГТ, 445–456.
- Вукадиновић 1990** - В. Вукадиновић: *Микротопонимија Сокобањске котлине* (Сепарат), ОП XI, Београд
- Вукадиновић 1996** - В. Вукадиновић: *Топоними зоонимског порекла*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш.
- Вуковић 2007** - М. Вуковић: *Лексика коњарства у Горњем Заостру*, у: ДИс, 111–144.
- Георгијевић 1957** - С. Георгијевић: *О топонимима са основом кобил-, кобиль-* (копил-), ЗМСФЛ I, 146–152.
- Георгијевић 1967** - С. Георгијевић: *Балканолошке студије*, I, односу шума – гора – планина (9–43) и огањ – ватра (45–69). Ниш.
- Георгијевић 1968** - С. Георгијевић: *Балканолошке студије*, II, Из сточарске терминологије, Ниш.
- Георгијевић 1968** - С. Георгијевић: *Балканолошке студије I-II*, Ниш.
- Георгијевић 1978** - С. Георгијевић: Власи у средњовековној српској држави, Нишки зборник, бр. 6, 123–130.
- ГПТ** - *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката* (Зборник реферата са научног скупа у Нишкој Бањи 1992), Филозофски факултет Ниш, Институт за српски језик САНУ, Београд, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш 1994.
- Дешић 1990** - М. Дешић: Из српскохрватске лексике, Универзитетска ријеч, Никшић.
- Динић 2004** - Ј. Динић: *Ономастика Заглавка*, (Сепарат), ОП XVII, Београд.
- Динић 2008** - Ј. Динић, Ј: *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Динић 2017** - Ј. Динић: Топонимија Буџака, (Сепарат), ОП XXIV, Београд.
- ДИс** - *Дијалектолошка истраживања*, II, (зборник радова посвећен сточарској лексици, прир. Н. Јовић), Филозофски факултет, Ниш 2007.
- Елезовић 1932** - Г. Елезовић: *Речник косовско-метохиског дијалекта*, св. 1, СДЗ6 IV, Београд.
- Елезовић 1935** - Г. Елезовић: *Речник косовско-метохиског дијалекта*, св. 2, СДЗ6 V, Београд.

- EPCJ 1 – Етимолошки речник српског језика**, Св. 1, А-АШ, Београд 2003.
- EPCJ 2 – Етимолошки речник српског језика**, Св. 2 БА–БД, Београд 2006.
- EPCJ 3 – Етимолошки речник српског језика**, Св. 3, ББ–БЈ, Београд 2008.
- EPCJ Оглед.** – Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ, *Огледна свеска*. Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 15, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1998.
- EPCJ – Етимолошки речник српског језика**, Св. 1–3. Београд: Институт за српски језик: САНУ, 2003.
- Живковић 1987** – Н. Живковић: *Речник пиротског говора*, Пирот.
- Живковић 1998** – Н. Живковић: *Гора бришљанова* (Народне песме пиротског краја), Музеј Понишавља, Пирот.
- Жугић 2000** – Р. Жугић: М. Златановић, *Речник говора јужне Србије*, приказ, Лингвистичке актуелности, 1/2.
- Жугић 2005** – Р. Жугић: *Речник говора јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник ЛII, Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ.
- Златановић 1998** – М. Златановић: *Речник говора јужне Србије*, Врање: Врањске књиге.
- Златановић 2011** – М. Златановић: *Речник говора југа Србије*, Аурора, Врање.
- Златковић 1988** – Д. Златковић: *Пословице и поређења у пиротском говору*; СД36 XXXIV, 345–463.
- Златковић 2006** – Д. Златковић: *Традиционално сточарство у пиротском крају и његове перспективе*, Пи-прес, Пирот.
- Златковић 2014б** – Д. Златковић: *Речник пиротског говора*, II, Службени гласник, Београд.
- Златковић 2014а** – Д. Златковић: *Речник пиротског говора*, I, Службени гласник, Београд.
- Златковић 2015** – Д. Златковић: *Имена коза*, у: ПИМ, 37–48.
- Златковић 2018** – Д. Златковић: *Сексуалност у народној култури Старе планине и ближе околине*, Пирот.
- ЗМСФЛ** – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад.
- Ивић 1981** – П. Ивић: *Историја српског народа*, књ. I, СКЗ, Београд, 125–140; 617–640.
- Ивић 1983** – П. Ивић: *Историја српског народа*, књ. II, СКЗ, Београд, 519–534.
- Ивић 1986** – П. Ивић: *Српски народ и његов језик*, Београд: СКЗ, Београд.
- Ивић 2001** – П. Ивић: *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Илић 2004** – М. Илић: *Лексикографски поступци у дијалекатским речницима југоисточне Србије*, Филозофски факултет, Ниш.
- Илић 2015** – М. Илић: *Комуникација – човек животиња*, у: ПИМ, 102–112.
- Илић 2019** – М. Илић: *Боја и пастирски именослов*, у: Исходишта 5, 145–155.

- Исходишта 5** - (Зборник радова, бр. 5) Савез Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Филолошки, историјски и технолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, Темишвар / Ниш 2019.
- Јашовић 1997** - Г. Јашовић: *Пастирска терминологија Пећког Подгора, Приштина - Зубин Поток - Исток.*
- Јашовић 2007** - Г. Јашовић: *Узвици за дозивање или терање стоке и још неки узвици увези са пословима око стоке*, у: ДИс, 81–88.
- Јашовић 2008** - Г. Јашовић: *Сточарски термини и лексика турског и арбанашког порекла у говору Срба старинаца Пећког Подгора, Баштина, Приштина - Лепосавић*, св. 24, 11–23.
- Јашовић 2015** - Г. Јашовић: *Пастирска лексика и терминологија југоисточне Србије*, у: ПИМ, 136–140.
- Јовановић 2004** - В. Јовановић: *Речник села Каменице код Ниша*, СДЗ6 ЛI, Београд.
- Јовановић 2007** - В. Јовановић: *Додатак речнику села Каменице код Ниша*, СДЗ6 ЛIV, 403–520.
- Јовановић 2007** - В. Јовановић: *Социјално-психолошке основе односа човека и животиње*, у: ДИс, 5–25.
- Јовић 2007** - Н. Јовић: *Дијалектолошка истраживања II*, Зборник радова, Филозофски факултет у Нишу, Ниш.
- Јовић 2015** - Н. Јовић: *Речи страног порекла у сточарској терминологији југоисточне Србије*, Маргарита Младенова, Мая Радичева и др. (ур.), *Движение и пространство в славянских языках, литература и культуры*, Сборник с доклади от Дванадесетите международни славистични четения София 9–10 май 2014, Том първи Езикознание. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 215–222.
- Јовић 2015** - Н. Јовић: *Сточарска лексика у Речнику тимочког говора*, у: ПИМ, 57–101.
- Јовић 2018** - Н. Јовић: *Страни елементи у лексици прераде примарних сточарских производа у говорима југоисточне Србије*, Михај Н. Радан (ур.), *Исходишта/Originations 4*. Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару - Ниш: Филозофски факултет, 141–158.
- Јоцић 2005** - Д. Јоцић: *Сточарска лексика села Лозан*, Прилози Културној историји Сврљига, св. 3, Сврљиг.
- Јуришић, Марковић 2016** - М. Јуришић и Ј. Марковић: Прилог библиографији призренско-тимочких говора од 1992. до 2014. године, у: *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*, Зборник радова са истоименог научног скупа, Ниш: Филозофски факултет, 127–191.
- Кварчия 1981** - В. Е. Кварчия: *Животноводческая (пастушеская) лексика в абхазском языке*, Сухуми: Алашара.

- Клепикова 1974** - Г. П. Клепикова: *Славянская пастушеская терминология. Ее генезис и распространение в языках карпатского ареала*, Москва.
- Корчмарь 1989:** В. В. Корчмарь: *Молдавская пастушеская терминология: ареальное и онома-семасиологическое исследование*, Автореф. докторской диссертации, Кишинев.
- Лома 2013:** А Лома: *Топонимија Бањске хрисовуље*, САНУ, Одељење јеуика и књижевности, Одбор за ономастику, Библиотека Ономатолошких прилога, књ. 2, Београд.
- Манић 1997** - Д. Манић Форски: *Лужнички речник*, Бабушница.
- Марковић 1986** - М. Марковић: *Речник народног говора у Црној Речи*, СДЗБ XXXII.
- Марковић 1993** - М. Марковић: *Речник народног говора у Црној Речи*, СДЗБ XXXVIII.
- Марковић 2015** - Ј. Марковић: *Имена паса у југоисточној Србији*, ПИМ 49–56.
- Милићевић 1884** - М. Ђ. Милићевић: *Краљевина Србија*, Београд.
- Митровић 1992** - Б. Митровић: *Речник лесковачког говора²*, Лесковац.
- Михајловић 1977** - Ј. С. Михајловић: *Лесковачки говор*, Лесковац.
- Михајлов-Јокановић 1997** - Ј. Михајлов-Јокановић: *Узвици као врста речи*, у: НССВД 27/2, 1997, 247–52.
- Мразовић, Вукадиновић 1990** - П. Мразовић и З. Вукадиновић: *Граматика српскохрватског језика за странце*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Нови Сад.
- НССВД** - *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Филолошки факултет, Београд.
- ОКДА** - *Обицекарпатский диалектологический атлас*, Вступительный выпуск, Скопје 1987.
- ОКДА** - *Општекарпатски дијалектолошки атлас*
- ОЛА** - *Општесловенски дијалектолошки атлас (у изради)*.
- ОП** - Ономатолошки прилози
- Павловић 1994** - З. Павловић: *Хидронимски слив Јужне Мораве*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског Филолога, књ. 10, Београд.
- Петровић 1995** - Н. Петровић: *Лексички паралели во сточарската терминологија во некои македонски српски говори*, Втор научен собир на млади македонисти, Скопје, 371–382.
- Петровић 1996** - Н. Петровић: *Страни елементи у сточарској терминологији југоисточне Србије*, магистарски рад у рукопису, Београд.
- Петровић 2012** - С. Петровић: *Турцизми у српском призренском говору: на материјалу из рукописне збирке речи Димитрија Чемерикића*, Монографије, књ. 16, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пижурица 1977** - М. Пижурица: *Прилог проучавању сточарске терминологије у Црној Гори*, Сарајево: Посебна издања АНУБИХ, књ. XXXI, 101–137.

- Пижурица 1977** - М. Пижурица: *Боје у зоонимији*, Сарајево: Посебна издања АНУБиХ, књ. XXXI, 29–45.
- Пижурица 1984–1985** - М. Пижурица: Етимолошке белешке из пастирске лексике, Нови Сад: Зборник МС за филологију и лингвистику, XXVII–XXVIII, 615–632.
- ПИм** - *Пастирски именослов* (зборник радова о језичком и културном наслеђу Старе планине, ур. Н. Богдановић), Хемимонтана, Ниш 2015.
- Поповић 1884** - Ђ. Поповић: *Турске и друге источанске речи у нашем језику*, Гласник Српског ученог друштва, књ. 58, Београд.
- Поповић 1955** - И. Поповић, *Историја српско-хрватског језика*, Матица српска, Нови Сад, 1955.
- Првуловић 2007** - Б. Првуловић: *Лексика старих заната*, Занатска комора, Ниш.
- Премк 1997** - Д. Г. Премк: *Полисемија*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека ЈФ, Нова серија, књ. 14, Београд.
- Раденковић 1982** - Љ. Раденковић: *Народне басме и бајања*, ИРО „Градина” Ниш, НИРО „Јединство” Приштина, НРИО „Светлост” Крагујевац.
- Рајковић 1990** - Љ. Рајковић Кожељац: *Ономастика Тимока*, (Сепарат), ОП XI, Београд.
- Рајковић 2014** - Љ. Рајковић Кожељац: *Речник тимочког говора*, Неготин.
- Рајковић 2016** - Љ. Рајковић Кожељац: *Антологија усменог песништва источне и јужне Србије*, Књижевно-издавачко друштво „Лексика” Неготин.
- Ракић-Милојковић 1993** - С. Ракић-Милојковић: *Пастирска терминологија Кривовирског Тимока*, СДЗб XXXIX.
- Речник САНУ** - Речник српскохрватског књижевног и народног језика, 1–19, САНУ, Београд.
- РМС** - *Речник српскохрватског књижевног језика, I–III*. Нови Сад – Загреб : Матица српска – Матица Хрватска, 1967–1969; *Речник српскохрватског књижевног језика, IV–VI*. Нови Сад : Матица српска.
- РРОДД** - *Речник на ретки, остарели и диалектни думи в литературата ни од XIX и XX век*, под редакцијата на Стефан Илчев, София, 1974.
- РСЈ** - *Речник српскога језика*, ред. Мирослав Николић, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РЧД** - *Речник на чуждите думи в българския език*, София, 1978.
- Савић-Грујић 2017** - А. Савић-Грујић: *Антропографска лексика у говорима срђанишког краја – лингвогеографски приступ*, СДЗб LXV/2, Београд.
- САНУ** - Српска академија наука и уметности, Београд.
- СДА** - Српски дијалектолошки атлас (у изради).
- СДЗб** - *Српски дијалектолошки зборник*, САНУ и Институт за српски језик, Београд (1905–).

- Собољев 2008** - А. Собољев: Из названий молочных продуктов в пиперском говоре, у: Зборник *Института за српски језик* САНУ, I, посвећено др Драгу Ђупићу, Београд, 555–565.
- Станишић 1955** - В. Станишић, *Српско-албански језички односи*, САНУ, Балканолошки институт, Посебна издања 59, Београд.
- Стојановић 2010** - Р. Стојановић: *Црнотравски речник*, СД36 LVII.
- Томић 1984** - М. Томић: *Речник* (говора Свиничана) у: Говор Свиничана, СД36 XXX, 116–243.
- Ћирић 1997** – Љ. Ћирић: *Ономастика белопаланачког краја*, ОП XIII, Београд.
- Ћирић 2007** - Љ. Ћирић: *Топоними сточарске провенијенције у белопаланачком крају*, у: ДИС, 145–154.
- Ћирић 2018** - Љ. Ћирић: *Речник говора Лужнице*, СД36 LXV/2.
- Форски 1997** - Д. Манић Форски: *Лужнички речник*, Бабушница.
- Цветановић 2013** - В. Цветановић: *Речник заплањског говора*, Гаџин Хан: Н. Б. „Бранко Миљковић”.
- Црњак 2007** - Д. Црњак: *Терминологија овчарства у околини Лакташа*, СЈ 12, 367–391.
- Црњак 2011** - Д. Црњак: *Пастирска лексика лакташког краја*, Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, Бања Лука.
- Brozović, Ivić 1988** - D. Brozović i P. Ivić: *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz drugog izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod „Miroslav Krleža”.
- Pižurica 1971** - M. Pižurica: Iz onomastike Rovaca. Imena domaćih životinja, *Prilozi proučavanju jezika* VII, Novi Sad, 167–185.
- Skok 1971–1974** - P. Skok: *Etimološki rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, JAZU, Zagreb.
- Stojanovski 1975** - A. Stojanovski: *Vranjski kadiluk u XVI veku*. Narodni muzej u Vranju, Vranje, 100–118.
- Škaljić 1989** - A. Škaljić: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.
- Zgusta 1991** - L. Zgusta: Priručnik leksikografije, prevod i predgovor D. Šipka. Svjetlost, Sarajevo.

НАПОМЕНЕ О АУТОРИМА

Ана Р. Савић-Грујић (Ниш 1981–), доктор филолошких наука (докторат: *Антропографска лексика сврљишког краја – лингвогеографски приступ*) научни сарадник Института за српски језик САНУ, Београд. Стручна област: српски језик, дијалектологија, лексикологија.

anasavic81@gmail.com

Мирјана К. Илић (Ниш 1968–), доктор филолошких наука (докторат: *Лексика боја у српском језику*). Звање: ванредни професор Филозофског факултета у Нишу. Стручна област: српски језик (морфологија, лексикографија).

mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

Надежда Д. Јовић (Ниш 1970–), доктор филолошких наука (докторат: *Језик Хиландарског медицинског кодекса*). Звање: редовни професор Филозофског факултета у Нишу. Стручна област: српски језик (историја језика).

nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

Недељко Р. Богдановић (Бучум 1938–), доктор филолошких наука (докторат: *Говор Алексиначког Поморавља*), редовни проф. универзитета у пензији. Област интересовања: српски народни говори, дијалекатска лексикографија. Бави се и књижевним радом.

nedb@ni.ac.rs

Стефана Ж. Ђорђевић (Врање 1995–), мастер професор језика и књижевности. Стручна област: српска књижевност.

stefana22@yandex.ru

Тања Милосављевић (Ниш 1977–), доктор филолошких наука (докторат: *Лексика српског призренског говора*), научни сарадник Института за српски језик САНУ, Београд. Стручна област: српски језик, лексикологија.

tanja77nis@gmail.com

Томислав Панајотовић (Пирот 1939–), правник, књижевник и публициста. Област интересовања: народни говори, карактерологија народа.

tgp.pirot@gmail.com

ПРИЛОЗИ

Недељко Богдановић

СПИСАК ПУНКТОВА И ОБРАЋИВАЧА

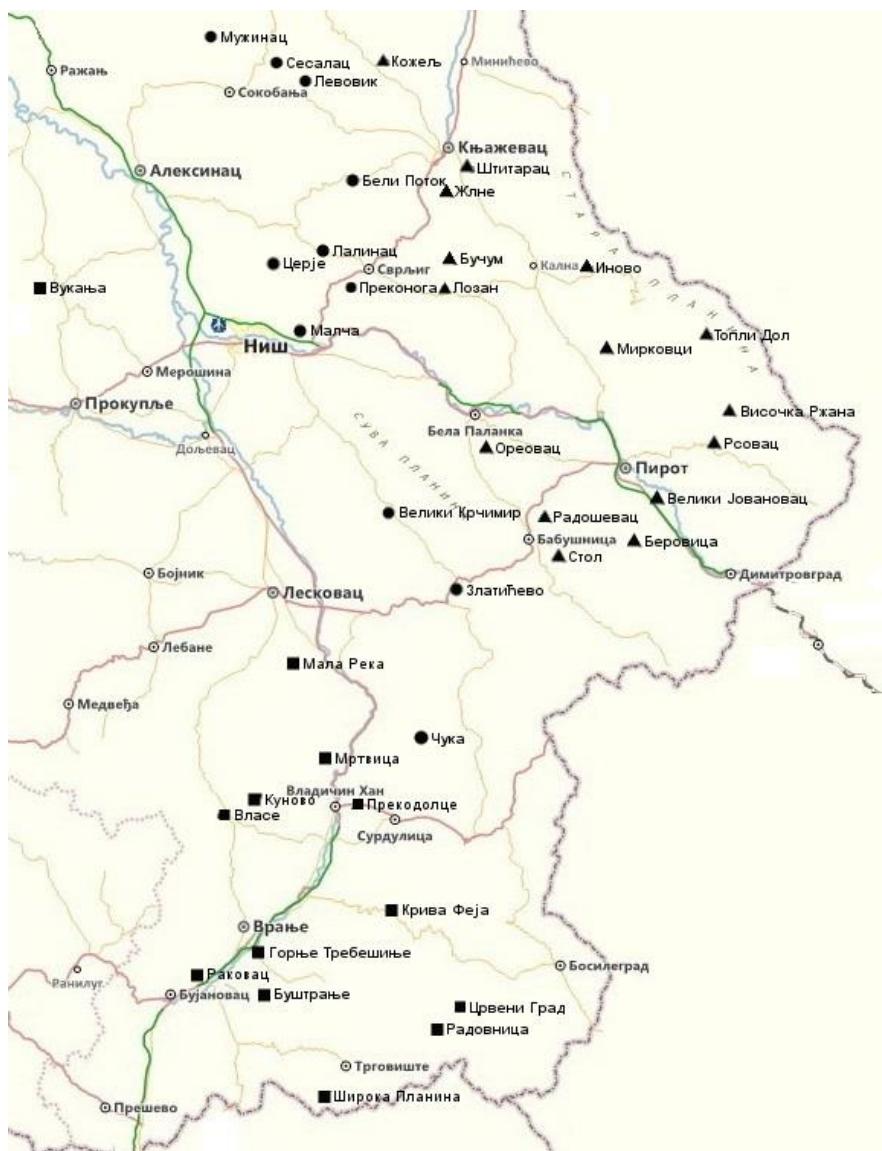
Село	Општина	Теренски обрађивач	Скр
а) Тимочко-лужничка област			[ТЛ]
Штитарац	Књажевац	др Борислав Првуловић	Шт
Жлне	Књажевац	Акица Стаменковић	Жл
Топли Дол	Пирот	Драгољуб Златковић	ТД
Бучум	Сврљиг	др Недељко Богдановић	Бч
Лозан	Сврљиг	Драган Јоцић	Лз
Иново	Књажевац	Нинослав Стојановић	Ин
Височак Ржана	Пирот	др Радослав Ђуровић	ВР
Мирковци	Пирот	Драгољуб Златковић	Мр
Беровица	Пирот	др Драган Лилић	Бр
Ореовац	Бела Паланка	др Љубисав Ђирић	Ор
Радошевац	Бабушница	Горан Панајотовић	Рд
Бабушница	Бабушница	Наташа Николић	Бб
б) Сврљишко-заплањска област			[СЗ / С-З]
Сесалац	Сокобања	Јелена Маринковић	Сс
Левовик	Сокобања	Бојан Голубовић	Лв
Бели Поток	Књажевац	Мила Тасић	БП
Лалинац	Сврљиг	Дракче Стојиљковић	Лл
Преконога	Сврљиг	Марина Арсенијевић	Пк
Церје	Ниш	Властимир Јовановић	Цр
Малча	Ниш	Зорица Марковић	Мч
Велики Крчимир	Гацин Хан	др Јордана Марковић	ВК
Чука	Црна Трава	Биљана Станисављевић	Чк

в) Јужноморавска област

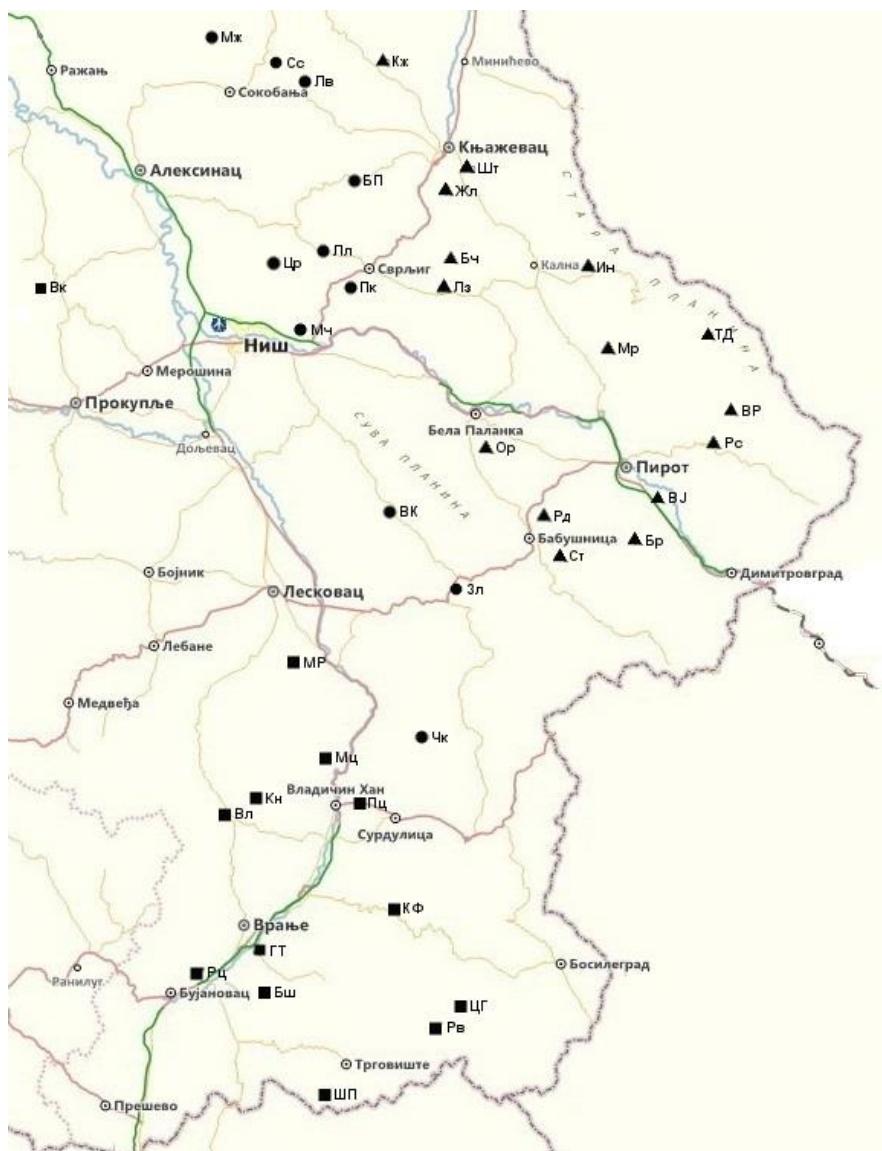
[JM]

Вукања	Алексинац	Славољуб Радосављевић	Вк
Мала Река	Лесковац	Наташа Вукадиновић	МР
Златићево	Власотинце	др Станислав Станковић	Зл
Власе	Врање	др Марина Костић	Вл
Буштранање	Врање	Дејан Станисављевић	Бш
Горње Требежиње	Врање	др Момчило Златановић	ГТ
Крива Феја	Врање	др Марина Костић	КФ
Црвени Град	Трговиште	др Марина Костић	ЦГ
Радовница	Трговиште	Стефана Ђорђевић	Рд

КАРТЕ

Карта 1. Испитивани пунктови по говорним зонама: ▲ тимочко-лужнички говори; ● сръбшишко-западни говори; ■ јужноморавски говори.

Карта 2: Испитивана места из пописа представљена кратицама.

Недељко Богдановић

УПИТНИК
за прикупљање сточарске лексике
(прилагођен за сточарење југоисточне Србије)

Место у којем су забележени подаци _____
Општина _____ Удаљеност од општ. центра _____
Национална структура становништва _____
Информатор _____ рођ. _____
Занимање _____ националност и вероисповест _____
Школска спрема _____
Подаци бележени дана _____
Испитиваč _____

Скраћенице:

ОН = општи назив
Дж = домаћа животиња
КСЗ = како се зове
КСК = како се каже
јд. = јединина
мн. = множина
м. = мушки
ж. = женско
аугм. = аугментатив
дем. = деминутив
пеј. = пејоратив, подругљиво
хип. = хипокористично, одмила

Додатне напомене:

заст. = застарело (у случајевима када постоји и друга, новија реч која се чешће употребљава)
нов. = новотарија, реч која је у употреби, поред неке друге речи, али се осећа новом и има специјалну употребу (само у говору младих, или у посебним приликама)
књ. = књишча реч, позната, али није својина свакодневнога говора.

Лексика се бележи у изговорној форми, а ако има потребе за употребом графема и других знакова изван азбуке, дати њихов инвентар. То се односи и на знакове за акценат.

Уколико има више информатора, дати и њихове податке, а ако нека секција упитника припада другом информатору, то означити.

Ако се у оквиру питања појави другачији одговор другог информатора, то означити римским бројем. Пример:

КСН рогата овца: *роцка I, рошка II, рочка III.*

Л Е К С И К А

I. Општи називи

(Сви примери у заградама, контролни или очекивани, дати су према стању у говорима планинских предела југоисточне Србије, и служе само ради оријентације, односно подсећања испитивача)

1. Општи назив за домаће животиње (стока, марва, брави) у јд. _____
мн. _____
2. Иметак у стоци (мал, домазлук, добитак, запат, благо) _____
3. OH за крупну стоку (крупна стока, крупна марва) _____
4. OH за ситну стоку (ситна стока) _____
5. Шта се рачуна у рогату марву _____
6. Шта се од живежи која се у домаћинству гаји не убраја у стоку (мачка, пас, живина навести) _____
7. OH за стоку која се издаваја и негује за даљу репродукцију (домазлук, приплод, запат) _____
8. OH за јединку, без обзира на врсту и пол (брав, комад, грло) _____
9. Да ли реч "бравче" има деминутивно значење _____
10. Ако је у употреби и брав, и грло и комад, шта се њима означава (дати контекст у облику реченице)
 - а) грло: _____
 - б) брав: _____
 - в) комад: _____
11. OH за колектив стоке:
 - а) овце и козе (стадо, бульук) _____. Ако има разлике у значењу ових речи, да ли се то односи на величину колектива или врсту стоке:
 - б) говеда (крдо, стадо, целеп) _____
 - в) коњ (стадо, крдо, егела, целеп) _____
 - г) свиња (крдо, стадо, чопор) _____
12. Постоји ли реч „сурија” и шта значи _____
13. Постоји ли реч „сермија” и шта значи _____
14. Постоји ли реч „балме/ булме” и шта значи _____
15. OH за младунче, макар и преносно (добитак, добиче, принова, младо)

16. Шта значи реч „живинче” _____
17. OH за мишићни део тела ЂЖ (месо) _____
18. OH за коштани део тела (кости, коске, кочине) _____
19. Постоји ли реч „кокало” и шта значи _____

II. *Ovis aries*

20. OH за домаћу животињу која је обрасла вуном (овца) _____
 21. OH за одраслог мужјака Оа (ован, овэн) јд. _____
 мн. _____

Оплодња и млађење

22. Ован са једним тестисом (једностранес, једнопаес, јетрак) _____
 23. Ујаловен ован (јалов, ујаловен, учукан, скопен) _____
 24. Ован који није потпуно кастиран (ркаћ, резак) _____
 25. OH за овцу која носи плод (сјагња, сјагњеста) _____
 26. Назив за овцу која се млади (јагњеница) _____
 27. KCK за млађење оваца (јагњи се, ојагњи се) _____
 28. KCK кад овци дође време за млађење (привремила) _____
 29. KCK за овцу која омлади двоје (биза) _____
 30. KCK за овцу која млади по двоје (близни, ближњева, двојани)

 31. KCK за овцу која млади / или омлади (по) троје (тројани, тројанила)

 32. KCK овца која се омлади у првој години (копилица, копиљача)
 33. KCZ овца која се први пут ојагњи (првојагњеница) _____
 34. KCK за овцу која изгуби плод (исабила се, искаварила се) _____
 35. KCK за манифестовање полног нагона (тражи) _____
 36. KCK кад се ован „удвара“ овци (мрмрче јој) _____
 37. KCK за парење оваци (мрче се, мркају се) _____
 38. KCZ младунче Ос (јагње) јд. _____ мн. _____ зб. _____
 39. KCK за привођење јагњади ради дојења (припуштају се) _____
 40. KCK кад овца „тепа“ јагњету (крмецка му) _____
 41. KCK за овцу која мрда док јагње сиса (подбрцљива) _____
 42. KCK за одвајање јагњади по дојењу (луче се, ључе се, одбивају се)

 43. KCZ јагње које сиса туђу мајку (подојак) _____
 44. KCK кад јагње „краде“ туђу мајку (одбрцкује) _____
 45. KCZ овца која доји туђе јагње (подојница) _____
 46. KCZ овца која доји јагње (дојила) _____
 47. KCZ овца која остане неоплођена (јалова, јаловица) _____
 48. KCZ ова која се никад не јагњи (штирика, штирица) _____

Узраст

49. KCZ младунче Оа до 6 месеци узраста (јагње) _____
 50. KCZ младунче у првој мајчиној години (копиле) _____
 51. KCK закаснело младунче (сугаре) _____
 52. KCZ једно од двоје младунчади исте мајке (близне) јд. _____
 мн. _____ зб. _____

53. КСЗ бравче на прелазу из 1. у 2. годину – од 6 месеци до године дана (шиљеже) м. јд. _____ мн. _____ зб. _____
ж. _____ сп. _____
54. КСН бравче у 2. години (двиза, двиска, двишче) _____ м. _____
ж. _____ мн. _____ зб. _____
55. Овца у 3. години и надаље (старица) _____
56. Врло стара овца (дрта, дртуља) _____
57. Ован у 3. години (трећак, прва маторина) _____
58. Ован после треће године (старәц, маторац, друга маторина) _____
59. ОН за браве старије од 3 године (маторина) _____
60. Назив за овцу према броју млађења (на прво јагње, на друго јагње)

61. Врсте овације које су познате у месту _____
62. Раса која се сматра најстаријом _____
63. Јагње које се көље о неком празнику (нпр. за Ѓурђевдан Ѓурђевче, цурџил)

Делови тела

64. КСЗ део тела који носи уши, очи... (глава) _____
65. КСЗ израслине на главо преко којих бравче чује (уши) _____
јд. _____
66. КСЗ рожнате израслине на глави бравчета (рог) _____ мн. _____
67. КСЗ предњи део главе, с устима (губица, прњица, прљица) _____
68. КСЗ део тела између гаве и трупа (врат, шија) _____
69. КСЗ део тела којим се хода (нога) _____
а) предњи пар: _____
б) задњи пар: _____
70. КСЗ део предње ноге уз труп (плећка) _____
71. КСЗ део где се предња нога савија уназад (колено) _____
72. КСЗ део где се задња нога савија унапред (кључ) _____
73. КСЗ део ноге којим се при ходу додираје тле (папак, чапоњак) _____
74. КСЗ зглоб којим се папак везује за потколеницу (чланак, чланак, кәшәк, кочинка, пикаљ) _____
75. КСЗ део тела којим се дише (плућа, бели дроб, бела џигерица) _____
76. КСЗ део тела којим су плућа везана за главу (гркљан) _____
77. КСЗ део тела у којем се вари храна (желудац, пашиште, бураг, тулбак, шкембе, чкембе) _____
78. КСЗ део тела, од више лиснатих набора, који омогућава да се храна из желуџа враћа у уста ради варења (књиге) _____
79. КСЗ горњи део тела (леђа, грбина) _____
80. КСЗ систем костију у леђима, од главе до репа (кичма, грбињац, грбињач, грбињача) (_____)
81. КСЗ завршни, танки дугуљасти део тела (реп, опаш) _____
82. КСЗ једна прстенаста кост у кичми (пршљен, кьшь) _____
83. КСЗ пљосната кост у плећки (лопатица) _____

84. Назив за дугачку кост удова (кокало) _____
85. КСЗ четвртаста кост у коленом зглобу, често служи деци за игру (кышак, пајче, пилька) _____
86. КСК једном речи сви унутрашњи органи трупа (стомак, дроб, чкембе, црева) _____
87. КСЗ део у облику беле мреже од масног ткива којим су обавијени унутрашњи органи (плућа, срце, бураг) бравчета (марамица, копрене, копренка) _____
88. КСЗ масно ткиво у телу овце (лој) _____
89. КСЗ везивно масно ткиво (слично марамици) којим су црева међусобно повезана (опор, обир) _____
90. КСЗ део тела где овца ствара млеко (виме) _____
91. КСЗ део тела где се ствара материја за згрушување млека (сириште, овчије сириште, шерденка) _____
92. КСЗ црева ближа желуцу (танка ц.) _____
93. КСЗ црево ближе чмару (дебело црево, гужњо ц.) _____
94. КСЗ део где се скупља мокраћа (бешика, мејур, пувало) _____
95. КСЗ орган за лучење мокраће (мочница) _____
96. КСЗ два јајаста дела, с обе стране кичме, за пречишћавање крви (бубрези јд.) _____
97. КСЗ дугуљаста жлезда, за обнављање крви (слезина) _____
98. КСЗ већа жлезда која ствара сок за растворавање масноће (јетра, црна цигерица, црни дроб) _____
99. КСЗ сок, жут и горак, који ствара та жлезда (жууч) _____
100. КСЗ кесица у коју се тај сок скупља (жлчка, жучка, жључка) _____
101. КСЗ оплодне жлезде код овна (јајца, муда, мочнице) _____
102. КСЗ делови с обе стране кичме (слабине) _____
103. КСЗ пар витих костију у грудном кошу (ребра) _____ јд. _____
104. КСЗ кићанке испод губице по неког бравчета (ресе) _____
105. КСЗ течност у жилама бравчета (крв) _____
106. КСЗ крв коју оболело бравче избаци с лимфом из раница на устима (сукрвица, сукрвичина) _____
107. КСК за бравче са доста меса и масног ткива (дебело, гојено) _____
108. КСК за бравче код кога су кости наглашеније од меса (мршаво, посно) _____
109. КСК за бравче које се појачано храни ради гојења (товено, рањено, гојено) _____
110. КСЗ длакави омотач око тела бравчета (вуна) _____

Болести

111. КСЗ болест од које овца ослинави (слинавка, сопетљица, назеб) _____
112. КСЗ болест коју овца добија око папака (шап) _____
113. КСЗ болест од које овци опадне вуна (шуга) _____
114. КСЗ ранице које се од росе или слане начине бравчету око губице (мрсничине, мрснице) _____

115. КСК за овцу која се разболи од росне или слањиве паше (осланила се) _____
116. КСК за овцу коју је напао брваљ (брљива, вртоглава, замлађена) _____
117. КСК за овцу оболелу од метиљава (метиљава) _____
118. КСК за овцу која се наједе детелине па набрекне (подула се, надула се, подувала се) _____
119. КСК за овцу која се од љуте траве разболи и накрвља (крвљосала, накрвљала, крвљала) _____
120. КСК кад је у уво такве овце стављена лековита трава (затравена) _____
121. Која се трава ставља у уво при затрављивању _____
122. КСЗ болест у облику запаљења вимена (усов) _____
123. КСК кад овца обли од усова (ударил ју усов) _____
124. КСК за онемоћалу овцу (мрледна) _____
125. КСК кад овца онемоћа и изгуби тежину (лагаријеста) _____
126. КСК за овцу која је толико оболела и онемоћала да ће ускоро угинути (липшотина) _____
127. КСЗ болест од које овце липсавају (липсач) _____
128. КСК кад овца изгуби живот напрасно (цркла) _____
129. КСК кад овца угине (умрела, липсала, крепала) _____
130. Наведи и друге болести од којих оболевају овце или паразите који их нападају; можда поред оваца и другу стоку (жабица, жљока, каракар, крљеж, бобеж, навије, отњица, овчица, чума, лалевина...)

Означавање и именовање брава по телесним одликама

131. Назив за овцу с роговима (рочка, роцка, рогача, рогуша) _____
132. Назив за бравче без рогова: овца (шута) _____ ован (шутко, шутил, шутило) _____
133. Назив за овна са снажним роговоима (караџа) _____
134. Ован с увијеним роговима (кутуран) _____ с роговима устранду _____
135. КСК кад бравче сломи рог (скрши, очепи р.) _____
136. КСК кад бравче одбије рог (искруни, искрути) _____
137. КСН бравче са сломљеним рогом (крно) _____
138. Назив за овцу с обореним ушима (клипа, клипава, клипоша, клипеста) _____
139. Назив за овцу с кратким ушими (чуља) _____
140. Назив за овцу дуга репа (дугорепка) _____
141. Назив за овцу с кратким репом (куса, кусача) _____
142. Назив за овцу којој вуна опада с врата (голошија) _____
143. КСЗ прамен густе и дуге вуне преко чела (гума, ђума, ђумка, ђуба, бућ(ка)) _____
144. КСЗ овца с кратком густом и гргуравом вуном (руда) _____
145. КСН овца са великим и дугим сисама (масуреста) _____
146. КСН овца са кратким сисама (чила) _____
147. КСН овца са једном сисом (једностранеста) _____

148. КСЗ овца издашне млечности (млекуља) _____
 149. КСЗ овца оскудне млечности (сувомлекаста) _____
 150. КСК за овцу која је престала да даје млека (пресушила, прогорела)
 151. КСЗ овца беле вуне (бела, беља, бека, белопа, белица) _____
 152. КСЗ бела овца са црним ушима (галуша, калуша) _____
 153. КСН црна овца (гара, гаља, галка, цига) _____
 154. КСЗ бела овца са црним очима (црноока, вакеста) _____
 155. КСЗ цвет беле вуне на челу црне овце (баља) _____
 156. КСЗ бела овца са црним ногама (чизма, чизманка) _____
 157. КСН бела овца са црним пегама по губици (эрна, зрнка, зрњоша, шара)

 158. КСН Црна овца са белом пегом на губици или челу (цвета, шара, баља, пелеша, ласеста) _____
 159. КСН црна овца са праменом беле вуне преко чела (лиса) _____
 160. КСЗ овца сиве вуне (сига, сура, сурка) _____
 161. КСЗ овца риђе вуне (мркуша, риђа, риђуша) _____
 162. КСЗ крупна овца (големица) _____

Најчешћа имена брава

163. Навести имена која брави носе и по којима се идентификују у стаду, или преко којих се са њима успоставља комуникација (мамљење, терање)
- по времену млађења (по данима у недељи, деловима дана, празницима:
Среда, Вечеринка, Благошшка) _____
 - по телесним ознакама
 - по роговима _____
 - по ушима _____
 - по репу _____
 - по сисама и вимену _____
 - по боји вуне _____
 - по квалитету вуне _____
 - по плодности _____
 - по млечности _____
 - по психичким особинама _____
 - ђ) по болестима _____
 - е) остало _____

III. Capra hircus

164. ОН за папкара, обично с роговима и брадом, који се гаји ради млека, меса и коже (коза) _____
 165. Одрастао мужјак (јарац) _____ мн (јарци, јарчеви)
 166. Мужјак који врши оплођивање (прч, цап) _____

167. Одрасла женка (коза) _____ мн. _____
дем/хип. _____ аугм/пеј. _____
168. КСК за манифестовање полног нагона (тражи) _____
169. Назив за оплодњу козе (тера се, јари се, прца се) _____
170. КСК кад јарац оплоди козу (опрца, опрчи) _____
171. Назив за оплођену козу (скозна) _____
172. Назив за млађење коза (кози се, окози се) _____
173. Шта значи израз „Ђу да те бијем док се не окозиш!” _____
174. КСН коза која се први пут окози (к. на прво јаре) _____
175. КСН коза која је остала неоплођена (јалова) _____
176. КСН коза без способности за оплодњу (штирка) _____
177. КСН коза која окози двоје (близнила) _____
178. КСН коза која стално млади по двоје (близнакиња) _____
179. КЗК за козу која је омладила троје (тројанила) _____
180. Младунче козе (јаре) _____ мн. _____ зб. (јарад, јаришта, јаретија) _____
181. КСК коза од године дана (годињак) _____
182. КСК јарац у трећој години (трећак) _____
јарац од 3-4 године (првомоторац) _____
јарац после 3-4 г. (маторац, друга маторина, на другу маторину) _____
183. Коза у другој години (двизарка, двизица) _____
184. Коза после треће године (старица) _____
185. Коза са великим сисама (масуреста) _____
186. Коза са кратким, малим сисама (чипа) _____
187. Коза са роговима (рогуша) _____
188. Коза без рогова (шута) _____
189. Кастириран мужјак козе (учукан, ујаловен) _____
190. Мужјак с крипторхијом (једномудес, једнопаес, јетрак) _____
191. Смрад од расплодног јарца (прчевина) _____
192. КСЗ длака која расте на кози (козина, кострет) _____
193. Навести делове тела чији се називи разликују од назива за тела овце

194. Болести од које оболевају козе (врекавац и сл.) _____
195. Биље које козе радо једу (брст: навести шибље и дрвеће које козе воле)

196. Шта ради коза кад једе младе гранчице шибља (брсти, брска) _____
197. Како се каже за голе, обрштене гранчице са којих је коза појела лишће
(брстине) _____
198. Врсте коза које су гајене или за које се зна (шумска, дивља, санска)

199. Називи коза
а) према роговима (рогуша, вилеста, витоша) _____
б) према боји (риђа, бела, бека, лиса) _____
в) према осталим телесним ознакама _____
в) посебна имена _____

200. КСК за пентрање коза по камењару (качи се) _____
 201. КСН коза која чини штете (штетник) _____
 202. КСК за оплодњу коза (терају се) _____
 203. КСК кад јарац оплођује козу (прца) _____
 204. КСК за оплођену козу (прцала се) _____
 205. КСК за носећу козу (скозна) _____
 206. КСК за козу која се омладила (окозила се) _____
 207. Постоји ли реч *капруљ* и шта значи _____
 208. Постоји ли реч *прицокоз* и шта значи _____
 209. Остале запажања у вези са козама _____

Исхрана и нега оваци и коза

210. КСН храњење стоке у редовним оброцима (рана, рањење, оборка) _____
 211. КСН исхрана стоке изван уређеног простора (паша, испаша) _____
 212. КСК кад овце изгубе контролу пастира па оду свака на своју страну (иду у сампас) _____
 213. КСК кад ове мирно пасу (кроте, кротују) _____
 214. КСК кад се овце у паши лепо распореде и мирно пасу (рашчелиле се)
 215. КСК кад се овце за време летње жеге збију укруг (мрте се, умрте се, замртеле се) _____
 216. КСК кад овце одмарaju у подне (пландују, пладњују, пладњевају) _____
 217. КСК кад неко прати пашу стоке (варди, чува, пасе) _____
 218. КСК кад неко истера стоку на пашу (истера, изгони, изјави, пусти)
 219. КСЗ изгон стада на пашу (изгон, здиг, издиг) _____
 220. КСК кад се овце трком спуштају са стрмог пашњака (сургун, суреваву се, сурија) _____
 221. КСК за сечење лиснатих грана дрвећа ради исхране стоке током зиме (кроше се, ластри, кастро) _____
 222. КСЗ та храна од сасушених кресаних грана (лисник, шума) _____
 223. КСЗ једна осушена грана с лишћем (веја, слп) _____
 224. КСЗ једна грана са које је оједено лишће (брс, лисковина, лисковача, брстина) _____
 225. КСЗ једна гомилица сасушених грана спремљена за садевање (нарамак)
 226. КСК за прављење нарамка (такми се) _____
 227. КСЗ стог саденутих нарамака кресане шуме спремљених за исхрану стоке преко зиме (лисник) _____
 228. КСЗ мотке које се ставе унакрсно преко лисника да се стог не растури (јд. лемез) _____ мн. _____ зб. _____
 229. КСЗ прве веје с горње површине лисника (овршина, површњина)
 230. КСЗ најдоње веје лисника (подина) _____
 231. КСЗ кошена трава за исхрану стоке преко зиме (сено) _____

232. КСЗ оједено стручје у сену које стока због тврдоће није могла гристи (огризнице) _____
233. КСЗ количина сена са површине ширине једног замаха косом (откос) _____
234. КСК гомила сена скупљеног за садевање (навиљак) _____
235. КСЗ гомила сена садевеног од неколико навиљака (пласт) _____
мн. _____ зб. (пласје, плашће) _____
236. Гомила сена саденутог од неколико пластова (стог) _____
237. КСТ дрво око кога се садева стог (стожер, стожило) _____
238. Свежањ сена који се може понети (нарамак, бреме) _____
239. Количина сена која се може пренети на коњу или магарцу (товар) _____
240. КСЗ гомила сламе садевена као стог сена (камара) _____
241. КСЗ зrnaста или брашнаста храна која се додаје стоци заједно са сољу (трице, јарма, крма) _____
242. КСЗ со у облику камена која се даје стоци да је лиже (крупица, краљак) _____
243. КСК кад се стока нахрани и напоји (намири се) _____

Простор и просторије

244. КСЗ стаја за чување оваца и коза (појата) _____
245. КСЗ зграда у оквиру појате за боравак пастира (колиба) _____
246. КСН ограђен простор испред стаје у којем овце бораве преко дана (обор, трљак, легало, котар, тор) _____
247. КСЗ сужени део обора где се стадо натерује на мужу (струга) _____
248. КСЗ сточарско станиште изван насеља (торина, трло / трла (род), бачија салаш, катун, јегрек, појата, мандра, струга) _____
249. КСЗ уређај у појати где се овцама даје կабаста храна (јасле – род и број?) _____
250. КСЗ уређај у појати у који се ставља зrnaста или брашнаста храна (валов, коруба, корито) _____
251. КСЗ део појате где се одваја младунчад од мајки (кочак, кочар, коч, котац) _____
252. КСЗ отвор у огради за улаз стада (вратнице, вракњица – род. бр.?) _____
253. КСЗ вратнице исплетене од прућа (леса) _____
254. КСЗ обруч од сплетене павити којом се вратнице спајају са оградом (гужва, коло) _____
255. КСЗ ограда тора од прућа (плот, плетар) _____
256. КСЗ зграда или просторија на бачији за боравак пастира (колиба, кошара, каверка) _____
257. КСЗ део у колиби за смештај млека и сира (комар, млекар, комарник) _____
258. КСЗ привремено овчарско станиште на пашњаку током лета (трла, трло, окол, бачија, јегрек, трљак) _____

259. КСН примитивно склониште на пашњаку за склањање стада од невремена или жеге (кошара) _____
260. КСЗ место са кога је трла померена на друго место (трло, трлиште, трлине, трљачиште) _____
261. КСЗ део покретне ограде на трли, од коца до коца (платно) _____
262. КСЗ зграда од слабог материјала за склањање стада за време кише или летњих врућина (кошара) _____
263. КСЗ колибица за пастира у оквиру трла (пружина, каверка) _____
264. КСЗ мотка ослоњена на два рачваста коца, пред трлом, за вешање пастиревог веша или покривке (врлина, матина) _____
265. КСЗ рачвасто дрво којим се што подупире (сова, соја, расова) _____
266. КСЗ дрво с више рачви у тору о које се нешто веша (острога) _____
268. КСЗ место на којем пасу овце (пашњац, паша, пасиште, пашалија) _____
269. КСК да се прекрштеним дрветом означи да нека овршина није за пашу, да се ту забрани испаша (да се запотка) _____
270. КСЗ место на којем овце пију воде (појило) _____
271. КСЗ место на којем се овце, у обору, хране (ранило, раниште) _____
272. КСЗ настрешница у тору за склањање стада од кише и жеге (наслон, вејник, вењац, загона) _____
273. КСЗ настрешена пећина где се стадо слања од кише или жеге (поткапина) _____
274. КСЗ место где се сахрањују мрцине (метиљавица) _____
275. КСЗ место где стадо стално пролази идући на пашу или на појило (врвиште) _____
276. КСЗ узан путељак између њива, или кућа, за пролаз стада на пашњак (прогон) _____

Сточарски производи од оваца и коза

a) од млека

277. КСЗ прво млеко после млађења (грушавина, куластра, провара) _____
278. КСЗ тек помужено млеко (јомужа, неварено млеко) _____
279. КСЗ млеко које није кувано нити на други начин прерађено (пресно) _____
280. КСЗ млеко које је загревано на ватри до кључана (варено, кувано, вареника) _____
281. КСЗ млеко које се толико кувало да се почело згрушавати (преварено, проварено) _____
282. КСК кад се млеко приликом кувања залепи за дно суда (загорело, закадено) _____
283. КСЗ оно што се ставља у млеко да ускисне (маја, поткваса) _____
284. КСЗ млеко у које је стављена маја да ускисне (поткисељено) _____
285. КСЗ млеко ускисло помоћу маје (кисело м.) _____
286. КСЗ млеко које ускисне без маје (киселник) _____

287. КСЗ масна скрама на површини расхлађеног млека (скоруп, сметана, кајмак)
288. КСЗ материја која се ставља у млеко да се згруша (сириште, маја) _____
289. КСЗ овчије сириште (шерденка) _____
290. КСЗ млеко у које је стављено сириште (подсирено) _____
291. КСЗ бела маса која се створи од млека кад се у њега стави сириште (сир, сирење) _____
292. КСЗ течност која се исцеди из подсиреног млека при чему остане сир (сирутка, сурутка) _____
293. КСЗ сир настао кувањем сурутке (вурда, урда) _____
294. КСЗ течност која исцури кад се из куване сурутке издвоји вурда (цвик)
295. КСЗ сир који још није солјен (млад, несолјен) _____
296. КСЗ млад а солјен сир (непреврео) _____
297. КСЗ сир који одстоји после солења (преврео, кисели) _____
298. КСЗ комад сира од једног сирења, пре одлагања (груда, гручка) _____
299. КСЗ течност од млека, соли и воде којом се прелива сир у чабру (пресо, пресолац, паца) _____
300. КСЗ сир који се пакује тако да се саситни и згњећи (ситан, мрвљен, дробен)
301. КСЗ сир који се оставља у коцкастим комадима (велија, фелија, гручка)
302. КСН најгорњи сир у чабрици, који обично ускисне више (површњина)
303. КСЗ бела маса која се добија кад се скине са површине млека (скоруп, кајмак)
304. КСЗ масноћа која се добија кад се млеко бућка, млати, бије (масло, маслац)
305. КСЗ млеко од кога је бућкањем издвојено масло (млађено, обрано, млађеница) _____
306. КСЗ справа у којој се из млека издваја масло (бучка, бучка) _____
307. КСЗ део бућке којим се разбија млеко (бућкало, чуркало) _____
308. КСЗ материја која се добија кад се сир кува, соли и меси (кашкаваль, кашкаваль) _____
309. Које су врсте сирева још познате у месту (навести) _____
310. Како се једном речи називају млечни производи (бели мрс, благота)
311. КСЗ зеленкаста материја која се појави на површини сира (буђа, плес, плесан, плесањ) _____
312. КСЗ сир који је „ухватио” буђу (сињкав, буђав, плеснив, молушав) _____
313. КСЗ сир од овчијег млека (овчи, овчији) _____
314. КСЗ сир од козјег млека (коџи) _____
315. КСЗ јело од топљеног и укуваног младог сира и кукурузног брашна (цицвара, белмуж) _____
316. Остале запажања у вези са производима од млека _____

б) од вуне и кострети

317. КСЗ длака којом је обрасло тело овце (вуна) _____
318. КСЗ вуна од првог шишања (подстризина, подстриг) _____
319. КСЗ вуна око главе _____ око репа _____
320. КСЗ вуна од шиљежета (јарина) _____
321. КСЗ вуна с леђа и слабина бравчета (руно) _____
322. КСЗ вуна која још није опрана (серава,ираива, непрана) _____
323. КСЗ вуна која је одмашћена и опрана (опрана, прана, чиста) _____
324. КСЗ вуна која је гребенањем и чешљањем спремљена за предење (чешљана, дрндана) _____
325. КСЗ најквалитетнија вуна за предиво (власна) _____
326. КСЗ комад вуне добијен влачењем на вуновлачари (прамен, кудељка, ролна) _____
327. КСЗ вуна која гребенањем остане за грубље предиво (отпад, штим) _____
328. КСЗ један прамен вуне који се извуче из гребена (ваденица, власник) _____
329. КСЗ вуна од неколико ваденица увијена за једно предење (својак, усвојак) _____
330. КСЗ количина вуне која се за једно предиво привеже на преслици (кудеља, кудељка) _____
331. КСЗ оно што преља извлачи из предива (нит, жица) _____
332. КСЗ нека (неодређена) количина предива претвореног у жице (прећа, преџа, предиво) _____
333. КСЗ мала количина вуне у руну или на бравчету (прамен) _____
334. КСЗ прамен вуне који је отпао из руна или са тела бравчета, па остане на жбуну или се котрља по пашњаку (вlnориште, чупетина, пашкуљ, стрвoљ, отпад, скубетина) _____
335. КСЗ длака којом је обрасло тело козе (козина, којзина, кострет) _____
336. КСЗ узица од кострети којом се привезује опанак уз ногу (узица, врџа, дретва) _____
337. КСЗ јастук или дебело платно од козје длаке који се ставља на леђаjaxaћe марве да је седло не би жуљало (стеља) _____
338. КСЗ цак изаткан од кострети за чување или превоз жита (врећа, вреча) _____
339. Остале запажања у вези са прерађевинама од вуне и кострети:

IV. Bos taurus

340. OH за Ђж из реда папкара, која има рогове, па некад је служила и за вучу и орање (говедо, говече) _____ мн. _____
341. KCH одрасли мужјак (а) од 6 . месеци до 3 године (јунаш) _____
 (б) мужјак који служи за оплодњу (бик) _____ мн. _____
 (в) кастрирани мужјак (учукан, увијен, ујаловен) _____
 (г) мали бик (бикче) _____
 (д) одрастао мужјак (во-л) _____ мн. _____
 (ђ) престар во (дрт) _____
342. KCH (а) одрасла женка, до првог млађења (јуница) _____,
 после стадијума јунице (крава) _____
 (б) која носи плод (стелна, стеона, стевана) _____
 (в) која се први пут млади (првотелкиња, на прво теле) _____
 (г) која се други пут млади (на друго теле) _____
343. KCH (а) крава која се музе (музара, млечна) _____
 (б) која даје доста млека (музара, млекуља) _____
 (в) која има мало млека (сувомлекаста) _____
 (г) која се добро и лако музе (мека, мека на сису, мека на мужу) _____
344. KCK за краву која манифестије полни нагон (тражи, тражи бика) _____
345. KCK за бика оплођује краву (забика к.) _____
346. KCK кад више волова на испаши прати женку која тражи бика
 (воловодница) _____
347. KCK за краву која је оплођена (водена, примила) _____
 која није оплођена (јалова) _____
 која никако не може бити оплођена (штирка, штирица) _____
348. KCH младунче говеда (теле) _____ мн. _____
 3б. _____ (телад, телчор, телишта) _____
349. KCH (а) младунче које још сиса (сисалац, сисалче) _____
 (б) које сиса туђу мајку (подојак, подмеце, подметак) _____
350. KCH младунче од 6 месеци до године дана (јуне) _____
 мн. _____
351. KCH (а) младунче које је дошло на свет пре времена млађења (копиле)

 (б) једно од двоје младунчади исте мајке и истог млађења (близне, близанче)

 (в) збирно (близнад, близнетија) _____
352. KCЗ (а) предњи део главе, којим се једе или пасе (губица, прљица, брњица)

 (б) део ноге којим се додирује тле (папак, чапоњак) _____
353. KCЗ (а) парче тврдог и дебelog лима којим се поткива говече (плоча,
 поткова, потковица) _____
 (б) назив за стављање потковица (ков, ковање, поткивање) _____
 (в) ков који се обнавља, који dakле није потпуно нов, већ поправљен
 (кајар, кајари се говедо) _____
354. KCЗ радник који поткива говеда (ковач, поткивач, албатин) _____

355. КСЗ гвожђе које се бику ставља у нос кад се води (алка) _____
356. КСН радионица у којој се поткивају говеда (ковачница, поткивачница, албатница) _____
357. КСЗ нож којим се чисти и тањи папак при поткивању говеда (сантрач) _____
358. КСЗ просторија у којој се чувају говеда (штала, стаја, ар, јр, кошара)
_____ КСК за чишћење штале (рине се, да се подрине, да се почисти,
чисти се) _____
359. КСН чешање говеди (тимарење) _____
360. КСН алатка којом се тимари говече (чешало, чешагија) _____
361. КСЗ сплет ланаца и кашеве, или конопаца, за вођење говечета (улар,
јулар, поводац) _____
362. КСН поводац којим се говече веже за рогове (уже, штранга, штрањга)

363. КСН здруживање два говечета ради вуче (спаривање, спарују се говеда)

364. КСН „друштво“ два говечета ради вуче (запрега, јарам, пар, дзејгар)

365. КСН во који у запрези вуче с десне стране (дешњак) _____,
с леве стране (левак) _____
366. КСН специјално повезивање запреге да јаче говедо не би у вучи гушило
оно слабије (превез, преглабица, сапка) _____
367. КСЗ оштар и дугачак штап којим се говече подбада да брже иде при
орању (остан, остьн) _____
368. КСН храњење говеда (рани, тура им, тура на краве, тура пред краве, мири
стоку, полаже стоци, врши оборку) _____
369. КСЗ измет говечета (лајно) _____
мокраћа (мочка) _____
слој сламе која се распостре по поду стаје (простирка, просторка) _____
измет и мокра простирка који се избацују кад се стаја чисти (ђубре) _____
место где се баца ђубре (ђубриште) _____
ђубре које је настало ради ђубрења њиве (преврело, прегорело) _____
ђубре које је у фази „прегоревања“ (успалено) _____
мокраћа и друга течност која се цеди из ђубришта (осока) _____
370. КСЗ просторија у којој се чува сено или слама (плевња, сеница) _____
гомила саденуте сламе на отвореном простору (камара, стог) _____
гомила саденутог сена на отвореном простору (пласт) _____
гомила сена од више пластова (стог) _____
371. КСЗ усправно дрво око кога се дене стог (стожер, стожило) _____
372. КСЗ кукасто дрво којим се сено чупа из стога (кука) _____
373. КСЗ ситна храна, справљена од зrnaстих хранива, претходно млевених
(прекрупа, јарма, крма, крмиљка) _____
374. КСЗ храна од ситњених и силираних стабљика младог кукуруза (силажа,
сачма) _____

375. КСК кад се говеда растрче, било у игри, било од обада (обадају се, штркљају се, ватају штркољ) _____
376. КСЗ ларва која се развија испод коже на леђима говечета и кад се развије, излази бушећи кожу (сугрк) _____
377. КСК кад говедо смакне рог (окомиња р.) _____
378. КСК кад говедо одбије рог (искругти р.) _____
379. Од којих још болести оболевају говеда

380. КСЗ болест од које оболева виме краве (упала, усов) _____
381. КСК за узгој говеда (тov, товење) _____
382. КСК за говече хранњено ради продаје (товено, утвено) _____
383. КСК за неухрањено говече (мршаво) _____
384. Постоје ли изрази: голе коске, само кожа и коске, једва води дишу, саплита се кад оди (подвуци што има и допиши ако има још) _____
385. Назив за врло мршаво говече (мрцина, мршљак) _____
386. КСК кад говече угине (умре) _____
кад угине од болести (липсало) _____
кад угине напрасно (цркло) _____
које је готово да угине (липцотина) _____
387. Постоји ли израз „уватио га липсач“ _____
388. КСЗ за говече које има криве ноге (патраво) _____
које је разроко, или има очи различите боје (чакарасто) _____
које је болешљиво (чурукљиво) _____
које је лењо (тромо, тромаво, мрледно) _____
које је вредно (љуто) _____
389. Узвик којим се говече тера (ајд) _____
390. Узвик којим се говече тера удесно (ајс) _____
улево (ојс) _____
уставља (оооо, сту, стани, стој) _____
391. Узвик којим се говече тера у јарам (кош кош, кши, ајд у јарам) _____
392. КСК за утеривање говечета у јарам (преза се, да се упрегне) _____
да се истера из јарма (да се испрегнe, да се искошка) _____
393. КСК за оглашавање говеда (мучу, ричу, рикају, рову, њуцају) _____
394. Имена/ називи говеда по телесним ознакама:
По роговима: _____
По боји длаке: _____
Остало: _____
395. Најчешћа имена говеда _____
396. Остала запажања у вези са говедима: _____

V. *Equus caballus*

397. OH за копитара који служи за јахање (коњ) _____
398. Одрастао мужјак у првој години (ждребе, ждребац, коњче) _____
399. Одрастао мужјак који служи за приплод (паству) _____
400. Одрастао кастрiran мужјак (увијен, ујаловен, штројен) _____
401. KCH коњ са једним тестисом у скротуму, а другим у абдомену (нутрак, јетрак, ркач, једномуд, једнопајес) _____
402. Одрастао неугледан и измршавео коњ (рага, кљусе, кљусина) _____
403. OH за одраслу женку до првог млађења (ждребица, омица) _____
404. Назив за женку која носи плод (суждребна, ждребна) _____
405. Назив за оплодњу кобиле (кобила се пасе, опасује) _____
406. Назив кобиле на првом млађењу (првождрепкиња, првескиња) _____
на другом млађењу (другождрепкиња) _____
407. Назив кобиле која није осемењена (јалова) _____
408. Назив кобиле која се никако не млади (штирка, неждрепкиња) _____
409. Младунче кобиле (ждребе) _____ мн. _____ зб. (ждребад, ждребетија) _____
410. Грло до 24 месеци живота (оме) _____ ж. (омица) _____
м. (омак) _____
411. Грло у трећој години (двогоче) _____ м. (двогодац) _____
ж. (двоготка, двоготкиња) _____
412. Које су расе коња познате у месту (навести) _____
413. Назив коња с обзиром на намену: онај који служи за вучу (за вучу, тегљач)
за јахање (јахаћи) _____
414. Коњ који у запрези вуче с десне стране (дешњак, бражњак) _____
који вуче са леве стране (левак, човечњак) _____
415. KCZ густо прамење длаке на врату коња (грива) _____
416. KCZ део ноте којим се додирује тле (копито, копита нав. род.) _____
417. KCZ задњи део леђа који обухвата и бутине (сапи) _____
418. KCK кад коњ удара ногама у-страну (баца чифте, врља чифте, чифтара,
чифта се) _____
419. KCH зао и опасан коњ који једа (гризе, једа, апе, убијач) _____
420. KCK за коња који је плашијив (пудљив, пуљив) _____
421. KCK за коња који стане и „укопа се“ (забакљив, оромац) _____
422. KCH ћудљив коњ (баксуз, ћудљивац, инација, ватају га ђосови) _____
423. KCH коњ лак за управљање (мекоглавес) _____
424. KCH коњ тежак за управљање (пргав, напрасит, лјутак) _____
425. Назив за коње с обзиром на боју длаке (са описом карактеристике, нпр.
жерав коњ сивкасто-беле длаке и сл.) _____
426. KCH једнобојан коњ са белим праменом на челу (цветко / цвета, звездан,
балко) _____
427. KCH коњ са белим ногама (путко, путаль) _____
428. Најчешћа имена коња _____
429. Најчешћа имена кобила _____

430. КС кад коњ испушта „љутите” гласове (рже, рза) _____
 431. КСК за гласање коња (њишти, вришти) _____
 432. Узвик за дозивање коња (на на) _____
 433. Узвици за терање коња (ђи ђи, ѡа ѡа, иииии, ајд) _____
 434. Систем кашева којим се коњ води (узда, кајаси, дизгини, поводац)
 435. Систем кашева за упрезање коња (ам) _____
 436. КСК „ставити коњу ам” (да се уами, заами) _____
 437. КСЗ део ама који иде коњу преко главе (оглав) _____
 438. КСЗ каш који коњу иде преко стомака (колан) _____
 439. КСК каш који иде коњу преко груди (грудник, прсник, пршијак)
 440. Назив за задњи каш (палдум) _____
 441. Ланац испод доње вилице за управљање у запрези (чампара) _____
 442. КСН кожне клапне са обе стране оглава, у висини очију (страшник, страшници) _____
 443. КСН гвожђе које пролази коњу кроз уста док је уамљен (жвале)
 444. КСК за „пењање на коња” (ујане, ујаши) _____
 За путовање на коњу (јаши, јаше) _____
 за скидање са коња (сјаши, слезне, стури се, скине се) _____
 445. КСЗ направа која се привезује коњу на леђа и у њој се седи док се јаше (седло) _____
 Навести његове делове: _____
 446. КСЗ део опреме уз седло у који се ставља нога јахача (узенгије, зангије, сенђије) _____
 447. Како се тај део зове кад је од конопца ужета (праћка) _____
 448. КСЗ кожни канап са штапом, за терање коња (бич, камција) _____
 449. КСЗ штап за који је привезан бич (бичало) _____
 450. КСК „брисати знојавог коња” (сења-ти) _____
 451. КСК „чешати, гладити коња” (тимари-ти) _____
 452. Врсте коњског хода (кас, галоп, коњ игра) _____
 453. КСК за коња који се често умарва (засипљив) _____
 454. КСК за коња који има отекле ноге (бангав) _____
 455. Најчешће болести коња (гутурач, сакагија, сипња и сл.) _____
 456. КСН просторија у којој коњи живе (штала, стаја, јар) _____
 457. КСЗ полуокружно гвожђе којим се поткива коњ (поткова, потковица)
 458. КСЗ задњи делови потковице, који упадају у тле и спречавају да се коњ оклизне (гриф-ови, штул) _____
 459. Узвик којим се наређује коњу да подигне ногу или да крене лево-десно (прими) _____
 460. КСК да се коњ врати (цурик) _____
 461. КСК да коњ крене напред (напред) _____
 462. КСЗ радник који чува коње (коњар) _____

463. КСЗ радник који кастрира коње (штројач) _____
 464. КСК кад коњ накостреши уши (наћули се, стриже, шути се) _____
 465. КСК кад коњ храмље (ћопа, криви) _____
 466. КСК кад се коњ онерасположи (окуњи се, отњева се) _____
 467. Постоји ли израз „коњосали смо“ и шта значи _____

VI. *Equus asinus*

468. ОН за папкара који служи за преношење терета (магаре, могаре, магарац)
 469. Одрастао мужјак (магаре, магарац) _____ мн. _____
 470. Одрасла женка (магарица) _____
 471. Шта значи „мула“ _____
 472. Шта значи „мазга“ _____
 473. КСК кад магарац оплођује магарицу (пасе, манда, скаче) _____
 474. КСК оплођена магарица (ждребна, спулна) _____
 475. КСК кад се магарица оплоди (ождреби се, опули се) _____
 476. КСЗ младунче магарице (магаре, пуле) _____ мн. _____
 зб. (магаришта, магаретија) _____
 477. Најчешћа имена магараца: _____
 478. Имена магараца по некој телесној ознаки: _____
 479. КСК за оглашавање магараца (ричу, рикају, њачу) _____
 480. КСН рика магараца (рев) _____
 481. Узвик за дозивање магараца (од на на, мус мус) _____
 482. Храна коју магарци радо једу (боца, слама, сено) _____
 483. КСЗ направа која се привезује магарцу на леђа ради намештања товара (самар) _____
 484. Делови самара (навести) _____
 485. КСЗ конопци с обе стране самара да се њима привеже терет _____
 486. КСЗ положај терета који стоји поврх самара (устрешељ) _____
 487. КСК за терет који је изједначен на обема странама самара (барабар) _____
 488. КСК кад терет више оптерећује једну страну (натежује, претежује)
 489. КСК кад се носеће грло због терета који није подједнако распоређен
нагиње у ходу (накрива, накривује) _____
 490. КСЗ каш на магарцу испод репа (кускун) _____
 491. Како се зове дрво које магарцу иде испод репа да се не би смакао самар
(подрепник, ждрепчаник, подгъжњак) _____
 492. Остале запажања у вези са магарцем: _____

Болести коња и магараца

493. Оксиурозе у чмару, паразитарно (пундреви, пундравци) _____
 494. Антракс (црни пришт) _____
 495. Колике, због преједања, везаних црева (завезана црева) _____

496. Астма (засип) _____
 497. Остале болести (тетанус, кочење због нехигијенског кастрирања, мењање зуба, цревни паразити – глисте и сл.) _____

VII. Sus

498. OH за папкара који се гаји ради меса и масти (свиња) _____
 499. OH за свињу без обзира на пол (свињче, крме) _____
 500. Назив одмила (гуда, гица) _____
 501. Одрастао мужјак, до 6 месеци старости (вепрић, вепре, веприче)
 502. Одрастао некастраирани мужјак који служи за приплод (вепар, нерез, нераст)
 503. Кастраирани мужјак (скопен, штројен, уштровен, ујаловен) _____
 504. Мужјак с једним тестисом (кулав, једномуд, једнопаес, јетрак) _____
 505. Одрасла женка, до 6 месеци старости (свињче, назимица) _____
 506. Назив за свињче, без обзира на пол, до око 30-40 кгр. (шипарац, шипаре, назимче, печењак) _____
 507. Назив за свињче до око 60-80 кгр. (свадбар) _____
 508. KCH крме од око 100 кгр. (зарађено, подрађено) _____
 509. KCH крме остављено да презими (назиме, назимац) _____
 510. KCK за женку која манифестује полни нагон (тражи вепра, разбукари се)
 511. KCK кад вепар оплођује свињу (букари) _____
 512. KCZ свиња која носи плод (спрасна) _____
 513. KCZ свиња која се чува за расплод (прасиља) _____
 514. KCK кад женка носи плод дуже од уобичајеног времена (преноси)
 515. KCK кастрарирана женка (штројена, штровена) _____
 516. KCZ младунче свиње (прасте) _____ мн. _____
 зб. (прасићи, прачор, прашчина) _____
 517. KCH свиња која се први пут праси (првопраскиња) _____ која се
 други пут праси (другопраскиња) _____
 518. KCH свиња код које се исквари плод (искварила се, исабила се)
 519. KCZ кастрарирана свиња која се тови (рањеница, товеница, товљеница,
 свиња за посек) _____
 520. KCH свиња утovљена за посек (рањена, умирена, ужирена, жировњача,
 утовена) _____
 521. KCH прасте које још сиса (сисанац, сисалче) _____
 522. KCH прасте заостало у развоју (кежаво, кржаво, запупавело) _____
 523. Брав са више меса него масти (месар) _____
 524. Врсте свиња које се гаје у месту (бела, црна, моравка, мангулица, јоркшир)

525. Називи за свиње с обзиром на карактер и понашање (алава, алапљива, мрчкава, питома, мирна, мекана, лако се тови, баксуз (подвући и допиши остало) _____
526. Крме које се слабо храни и слабо напредује (мрчкаво) _____
527. Крме које се добро храни (јешно, лакомо) _____
528. Крме које једе кокошке или кокошији измет (кокошар) _____
529. КСК кад свиња прекопава земљу (рије, рује, рони, копа) _____
530. КСЗ предњи део главе којим свиња рије земљу (њушка, рило, чуриљак, дулица, кишња) _____
531. КСЗ жица која се ставља свињи у брњицу да не рије (жица, брњица, алка, белчут, туре се у нос) _____
532. КСН дрвени рам који се свињчути ставља око врата да не рије (рога) _____
533. КСЗ део ноге ниже колена (коленица) _____
534. КСЗ део ноге ниже кључа (буткица, под кључ) _____
535. КСЗ део ноге којим се додирује тле (папак, чапоњак) _____
536. КСЗ длака којом је обрасло тело свиње (длака, глака, чекиња, кострет) _____
537. КСЗ каиш ширине људске ноге, који се одсеца од коже ради прављења опанака (ваша) _____
538. КСЗ кожа која није сушена (пресна) _____
539. КСЗ масно ткиво у телу свиње (сланина, мрс) _____
540. КСЗ масно ткиво у утроби свиње (сало) _____
541. КСН чипкасто ткиво којим су повезана црева (опор, сало, брзгавица) _____
542. КСЗ масно чипкасто ткиво којим је омотано срце или бураг (марамица, скрама, копрена) _____
543. КСН скуп полних органа у утроби бравчета (дрвеж) _____
544. КСН свињска бешика (мејур, меур, бешика, дувало, пувало, дуло) _____ део где брав мокри (мочница) _____
545. КСЗ део врата где се свиња коње (кланик) _____
546. КСК за свињску изнутрицу, или исечено а још непрерађено свињско месо (мрвољ, мрмољ) _____
547. КСЗ веће комађе исечене сланине за топљење (парче, вардаљ) _____
548. КСЗ сланина са тек закланог брава (пресна, сирова) _____
549. КСК кад се сланина кувањем претвара у маст (топи се, кува се) _____
550. КСЗ комађе сланине које остане при топљењу (чварац, чварци) _____
551. КСН талог који остане на дну казана у којем се топи сланина (днина, спржа, ира) _____
552. КСЗ јело од чварака са додатком млевених изнутрица и зачина (кавурма, каврма) _____
553. КСК за скидање длаке са закланог брава уз помоћ вреле воде или запањене сламе (шурење) _____

554. КСК за скидање коже ножем, са тек закланог брава (дере се, одадире, драње, дрње) _____
555. КСК за свињу са које је скинута кожа (одрана) _____
556. КСК за ошурено бравче, из кога су извађене изнутрице те је спремљено за пећење или другу прераду (чисто, очишћено, уљућено) _____
557. КСЗ каишеви сланине (или шири комади) скоји се скидају са закланог брава (платине, каши) _____
558. КСН дебело црево код свиње (дебело ц., гузно ц., гужњо ц.) _____
559. КСН месо са тек закланог брава (преснно, свеже, сирово, живо) _____
560. КСЗ месо са обе стране кичменог стуба (печеница, порезаница) _____
561. КСЗ месо око кичме заједно са костима кичме (кременадла, кременадла) _____
562. КСН месо без костију (кртина) _____
563. КСЗ скрама на месу (пуздра) _____
564. Коју храну свиње радо једу (навести) _____
565. КСЗ храна од самлевених хранива (трице, јарма, прекрупа) _____
566. КСЗ храна од густо замешаног брашна, или јарме и воде (напој, помије) _____
567. КСК кад свиња халапљиво једе (лопа) _____
568. КСК за прављење напоја за свиње (да се замете, да се забрка) _____
569. ОН за храниво свиња (рана) _____
570. Узвици за дозивање свиња (гудо-гудо, гиц-гиц, гудрррр) _____
571. Узвици којима се терају свиње (ош, тут, коч-коч) _____
572. Узвици за терање свиња у обор (ајде коц коц; коч-коч) _____
573. Узвик којим се свиња оглашава (гррр) _____
574. КСК за различито оглашавање свиња:
убичајено гласање (грди, рокће, грокће, грошче) _____
kad је гладна (грди, скичи) _____
kad је нешто боли (скучи, скичи, цвили) _____
kad дува кроз напој (буруличка, брка) _____
575. КСЗ просторија у којој живе свиње (кочина, обор) _____
576. КСЗ ограђен простор испред кочине (обор) _____
577. КСЗ колектив свиња (крдо, стадо, чопор, буљук) _____
578. Болести од које оболевају свиње (навести) _____
579. КСЗ ветар од кога свиње угибају (свињоморац) _____
580. КСЗ балега од свиње (свињска балега, свињштрак, лајно) _____
581. Остале запажања у вези са свињама

- _____

VIII. Живина

582. Како се једном речи назива домаћа живад која има крила и носи јая (живина, перад) _____
583. Која врста живине се гаји у месту (навести) _____
584. КСЗ завршни део ноге код живине (нокат, канџа) _____
585. Од чега су крила живине јд. (перо, пеце, перушка) _____
мн.(перушине, перја, пера, перда – род) _____
586. КСН крило крупније живине које служи да се мрве скупљају са стола (перница) _____
587. КСЗ највећа, шарена пера у репу петла (делија) _____
588. КСН ситне израслине на кожи, које још нису пера (подмашичје) _____
589. КСЗ израслина на глави кокошке или петла (гребен, креста, кресла) _____
590. КСЗ израслина на доњем делу кокошје главе (менђушка) _____
591. КСЗ израслина на носу ћурана (мисирац, мрсоль) _____
592. КСЗ део тела живине у којем се вари храна (жељуд, жељудица, бубац) _____
593. КСЗ угласта кост у предњем делу живинских груди (јадац) _____
594. КСЗ део тела у унутрашњости живине којим се дише (бела цигерица, дремљуга) _____
595. КСН јетра код живине (јетра, цигерица) _____
596. КСН месо са леђа и страна живине (бело месо) _____
597. КСЗ натколени део живинске ноге (батак, бедрица) _____
598. КСЗ део ноге најближи трупу (карабатак) _____
599. КСЗ део крила најближи трупу (мишка, мишчица) _____
600. КСЗ део тела између главе и трупа (шија) _____
601. КСЗ део тела којим живина узима храну (кљун, кљуница) _____
602. КСЗ део тела у којем се скупља храна пре но што оде у бубац (гуша) _____
603. КСЗ завршни део тела, из кога израста реп (тртица, трка) _____
604. КСЗ белуткасти производ женке из кога се живина размножава (јаје, јајце) _____
605. КСЗ средишњи део јајета, жуте боје (жутка, жутац, жуманац, жуманце, жумањак) _____
606. КСН бели део јајета (белац, белка) _____
607. КСН кора јајета (љуска, љуспа, љуспина) _____
608. КСК кад кокошка доноси јаја (носи, снела) _____
609. КСК за кокошку кад снесе прво јаје (пронела) _____
610. КАК за кокошку која носи јаја (носиља) _____
611. КСН прво јаје (прносак) _____
612. КСН последње јаје (запртак, запрдак) _____

613. ОН за мушки и женске јединке следеће живине:

- а) кокош: м. (петъл) _____ мн. _____ дем (петле) _____;
 ж. (кокошка) _____ дем. (кокочица) _____,
 аугм. (кокошчетина) _____; младунче јд. (пиле) _____
 мн. _____ зб. (пилад, пилетија, пилишта) _____
- б) ѡурка: м. (ѡуран, пијан пуран) _____ ж. (ѡурка, пурка) _____
 младунче (ѡуре, пурче) _____
- в) патка: м. (плован, шотан, шотар, патак) _____
 ж. (пловка, патка, шотка, шатка) _____
 младунче (паће, пловче, шоче) _____
- г) гуска: м. (гусан, гусар, гусък) _____ ж. (гуска, миска) _____
 младунче (гуче, гушче) _____

614. Како се живина гласа, оглашава и како се то назива:

- кокошка (коко, кокода) _____ (кокодаче) _____
 петао (кукуригу) _____ (кукуриче, поје) _____
 квочка (ква, ква) _____ (квоца, квоче, кваче) _____
 ѡуран (ѡурулу, пур пур) _____ (ѡуруличе) _____
 патка (паќ, пак) _____ (?) _____
 гуска (га, га) _____ (гаче) _____

615. Кад се живина сазива, то се каже (мами, ваби).

616. Којим звуцима се позивају кокошке: _____
 ѡурке: _____ пловке _____

617. Којим звуцима се тера живина: _____

618. Називи за парење живине:

- петао кокошку (јари, зајарује) _____
 ѡурка се (јари) _____, пловка (тапка) _____

619. КСК кад ѡуран шире перје (шепури се, јени, костреши) _____

620. КСК кад петао око кокошке поиграва (кокори се) _____

621. КСЗ кокошка која лежи на јајима (квочка, квачка) _____

622. Шта она тада ради (излега се, излеже се) _____

623. КСК за кокошку која се спрема да лежи на јајима (разлегла се, разлежала се) _____

624. КСК кад се из јајета испили пиле (излегло се, извело се) _____

625. КСК кад пиле изнутра поломи љуску јајета (прокљувало, кљувало се)

626. КСК кад квочка негује пилиће (води их) _____

627. КСН скуп живине (јато) _____

628. КСК кад се квочка, бранећи пилад, костреши (кокори се, костреши се)

629. Којом се клетвом живина куне (пипа те изела, – навести уобичајене клетве)

630. КСН пиле које се извело у јесен (јесенче) _____, у пролеће

631. КСЗ јаје које се није извело, а било је под квочком (мућак, мутак)

632. КСК кад живина хвата храну (кљуца, зобе) _____
 633. КСК кад живина ногама разрева тле тражећи храну (чепрка, чопршка, чорка) _____
 634. КСК кад се кокошка купа у прашини (прпори се, копршка се) _____
 635. Болести од које оболева живина (богиње, куга, пипка)

 636. Паразити који нападају живину (кокошињке) _____
 637. Врсте кокоши које су познате у селу (навести)

 638. Просторија где живина живи (кокошарник, живинарник, кокошињац)

 639. Место у кокошарнику где кокошке бораве преко ноћи (легало) _____
 640. Мотка на којој у кокошарнику кокошке бивају током ноћи (мотка, врлина, млатина) _____
 641. Место у кокошарнику где кокошка носи јаја (гнездо, гњездо, гњездало, легло) _____
 642. КСЗ онај ко чува живину: кокошке (кокошар) _____ Ћурке (ћуркар, пуйчар) _____
 643. Остале запажања у вези са живином

СТОЧАРЕЊЕ

a) Рад са стадом

644. КСК „чува овце” (чува, варди, пасе о.) _____
 645. КСК „истерује стадо на пашу” (јави, истерује, искарује, изгони, издиже)

 646. КСК за вику на стадо (ока, виче, најекује) _____
 647. КСК кад неко храни, редовно, стоку (мири с., намирује) _____
 648. КСК „живи на бачији” (бачија, бачује, обчарује, сувати) _____
 649. КСК „одмара стадо у подне” (пландује, пладњује, пладњева) _____
 650. Израз за подстицање јагњета да сиса, чачкањем корена репа (кышка се)

 651. Израз за припрему овна на ударац (костреши се, шубети се) _____
 652. КСЗ бележење јагњета о Ђурђевдану одсецањем комада увета (роваш, белег, бележување) _____
 653. Називи за поједине облике ровашења (устрел, бушено, на виљушку – навести и по могућности нацртати уво са изрезом)

b) Рад са млеком

654. КСЗ узимање млека од брава (музе, млзе; млжа, мужа, музење)

 655. КСН танак млаз млека (цврк) _____

656. КСН уобичајена мужа при спајању стада, ради утврђивања редоследа узимања млека и припадајуће количине млека удруженог стада (премлаз)

657. КСН свечани премлаз уочи Ђурђевдана (музигруда) _____

658. КСЗ одвајање труња од помуженог млека (цеди се) _____

659. КСЗ платно кроз које се цеди млеко (цедник, цедило) _____

660. КСЗ метална направа за цећење млека (цедиљка) _____

661. КСЗ торба од ретког платна у коју се ставља млади сир да би се из њега исцедила сурутка (цедило, сирењарка) _____

662. КСЗ плитка решеткаста кашика за превртање сира (ђевђир) _____

663. КСЗ суд у који се музе (ведро) _____

664. КСЗ суд у који се разлива млеко ради „хватања” кајмака (карлица)

665. Назив за млеко са кога је обрана масноћа (обрано) _____

666. КСЗ за важење масла бучкањем (да се избучка) _____

667. Млеко се у бучки (млати, бије, бућка, бучка) _____

668. Млеко из кога је бучкањем издвојена масноће (бијено, млађено, млађеница)

669. КСЗ дрво које се пободе крај ватре и на њега окачи котао с млеком (котловарка) _____

670. КСК за овцу или краву која одбија мужу а потом се привикне (предала се, прекапила) _____

671. КСК за музно грло које има танак млаз (танкопијасто) _____

Ако постоји какав обичај везан за млеко и млечност стада, описати га као додатак упитнику. Такође забележити да ли неки од поступака прераде млека није више употреби.

в) Рад са вуном

672. КСК „скида маказама вуну са бравчета” (шиша, стриже) _____

673. Алатка којом се вуна скида са овце (ножице, маказе) _____

674. КСК та радња (шишање, стрижење, стрижба) _____

675. КСК за прву стрижбу, делимичну (подстриг, подстриза, подстригује, подстригивање) _____

676. КСЗ вуна добијена подстригом (подстриг) _____

677. КСК за одмашћивање вуне (пари се, парење) _____

678. КСЗ припремање вуне за предење (чешља се, дринда се, гребена се)

679. КСЗ чешљање вуне на вуновлачари (влачи се) _____

680. КСК ствара пређу од вуне (преде) _____

681. КСЗ оно што се добије предењем (пређа, преџа) _____

682. КСЗ оно што се плете (плетиво) _____

683. КСК „спаја две жиже у једну” (спреда, склапа) _____

684. КСК кад се удвојена пређа поново упреда (преприда, препреда, уприда, вртка) _____

685. КСК „боји пређу” (боји, масти, чини) _____

686. КСК једном речи пређа и боја у суду за фарбање (машћевина, чинилка)

687. Које су боје познате у селу, које су саме жене чиниле (навести)

688. Које су мере намотане пређе (три жице – чисаница, итд. допиши и објасни)

г) Рад са месом

689. КСК за сечење меса на комађе (мездри)

690. КСК за сечење меса ради сушења (порезује, прави порезанице, шушеничи)

691. КСК „да исече коске” (да стропа к.)

692. КСК да прелије месо машћу и тако га сачува за каснију употребу (да затопи)

РАДНИЦИ ОКО СТОКЕ

693. КСЗ онај ко се бави негом оваца (овчар, пастир, човбан, чобанин)

694. КСЗ онај ко је главни пастир на пасишту, који је обично имао и помоћнике (ћаја, бач)

695. КСЗ помоћник главног пастира (поганич)

696. КСЗ радник који живи на бачији и прерађује млеко (бачијар)

697. КСЗ радник који на бачији прави качкаваль (кашкавальција)

Уз упитник додати напомену да ли и данас постоји тип сточарења у коме се ове речи употребљавају.

Опрема пастира

а) капе

698. Које су капе ношене (шубаре: тупача, шиљка, баретина, барла, гугла – подвуци и објасни карактеристике у погледу материјала, облика, намене)

б) одећа

699. Прслук од коже (кожушче, грудник)

700. Горњи део одеће од коже, с рукавима (којув)

701. Уmrљани и олињали кожух (масленик)

702. Сукнена кабаница без рукава (опанџак)

703. Постоји ли реч „вашкоберник” и шта значи

в) обућа

704. КСЗ обућа пастира (опанци) _____
 705. Комади коже које су пастири обмотавали око ногу за време снега (кожине, скорње) _____
 706. Вунена навлака на ноге (черапа, чорапа) _____
 707. Обновљено стопало на подераним чарапама (наглавак, наплитак)

 708. Како се зову друге, краће чарапе које се, за хладних дана, носе преко постојећих чарапа (назувци, наглавци, натикалци) _____
 709. Комад сукна стављан у опанак да штити стопало од хладноће и ходање чини удобнијим (обојак, обљало, навоште – род и број) _____
 710. Комад коже којим је подерани опанак окрпљен (потплата, залога)

г) торбе

711. Ако постоје ове торбе, подвуци, акцентуј и објасни карактеристике:
 таранчуг _____
 струњеница _____
 козињавка _____
 јенџьк _____
 бисази, дисази _____
 зобница _____
 712. КСН торба у којој пастир носи храну _____

д) посуђе и посуде

713. Суд у којем пастир носи воде (буклија, лејка, тиква) _____
 714. Суд облика овалног бурета у којем пастир доноси воде на бачију (вучија, бъквица) _____
 715. Дрвени суд у којем се чува сир (чабар, чабрица, чебр) _____
 716. Дрвени суд у којем се носи сир на дневни оброк (заструг, род и број)
 _____ мн.
 717. Суд у којем се меси хлеб (наћве – род и број, кориубица, карлица)

 718. Земљани суд у којем се пеке хлеб (црепуља, црепња) _____
 719. Лимени поклопац за црепуљу (сач, вршник, вршњик) _____
 720. Комад платна којим се прекрива или умотава хлеб (месаль, пешкир, канавац)

 721. Комад крпе којом се брише црепуља (утирка, пачавра) _____

ђ) штап

722. Подвуци врсте штапова познатих у селу, акцентуј и објасни карактеристике и намену:

остън _____
 кривак _____
 кукаља, кукача _____
 тојага, товага _____
 омашљак _____
 чамаљуга _____
 бичало _____
 врждина _____
 прут _____
 мачуга _____
 остало: _____

е) узвици у вези са стоком

723. Узвик којим се јавља:

овца (беее) _____, то се зове: (блаји) _____
 коза (меее) _____ " (мекеће, вречи) _____
 крава (мууу) _____ " (муче, млча, рове) _____
 свиња (грп) _____ " (грди, гроќће) _____

724. Узвик којим се мами овца _____, коза _____ крава
 свиња _____

725. Узвик којим се тера овца _____, коза _____ крава
 свиња _____

726. Узвик којим се умирује овца дојила да не омета јагње у сисању (мир, бир)

727. Како се назива гласање овце (јагњету) док сиса (комрџка му) _____

ж) пси

728. ОН за пса (пас, куче, кутре) _____ подругљиво (пциште, цукела)

729. Врста паса познате у селу (навести) _____

730. КСК за оглашавање паса (објасни разлике ако постоје)

(лаје) _____ (лавка) _____
 (кевће, кивка) _____
 (скичи, цвили) _____

731. Најчешћа имена паса (уз објашњења, ако постоје)

732. КСК „упутити пса на некога“ (напујда, натутка, тука, турка, наська)

3) звона

733. Подвуци позната звона, акцентуј и додај карактеристике:

звено, своно _____

сваньц _____

прапорац, прапорак _____

меденица _____

клопотар(ник), клепетуша _____

тулумъц _____

734. КСЗ тучак у свону (меденче, глагорак, грагорак, жало, кијиц, кијањка, бренце)

и) игре

735. Које су пастирске познате, какав је њихов садржај (надметање или забава без такмичарских елемената), време и простор играња, средства, име резултата (бод у игри) – описати, по могућству као дијалекатско казивање, са што више лексичких појединости и дати као прилог упитнику)

Остало

736. Постоје ли у атару следећи микротопоними: Јагњило, Козило, Шиљегарник, Говедарник, Коњарник и сл.? Записати и о каквим се местима ради.
737. Постоје ли други топоними који говоре о сточарској делатности: појатиште, стружине, обориште... Регистровати и описати.

НАПОМЕНЕ

Регистровати и деривате од речи тражених овим упитником кад год се учини да би то могло бити интересантно са било које стране (лексичке, обличке, граматичке).

Регистровати и друге речи из области овчарства и других грана сточарства које су из овога упитника изостале, а чују се.

Регистровати народне умотворине (песме, приче, загонетке, клетве, изреке) које у основи имају неку пастирску реч.

Ако је могуће, указати на лексеме које су архаизми, или су на путу да то буду због промена у типу сточарења, због постојања дублета и сл. Онда код забележене речи ставити „заст.”, и подвући реч, што би значило да је та реч већ ван употребе.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'276.6:636
811.163.41'282.2(497.11-12)

ПАСТИРСКА лексика југоисточне Србије : колективна монографија / Недељко Богдановић ...[и др.] ; уредник Недељко Богдановић. - Ниш : САНУ огранак САНУ у Нишу, 2020 (Ниш : UNIGRAF-X-COPY). - 216 str. ; 24 cm

Na spor. nasl. str.: Pastoral lexicon of southeastern Serbia : collective monograph / Nedeljko Bogdanović ... [at al.]. - Tiraž 100. - Напомене о ауторима: стр. 181. - Прилози: стр. 183-216. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Summary: Pastoral lexicon of southeastern Serbia. - Библиографија: стр. 173-179.

ISBN 978-86-7025-882-2

1. Богдановић, Недељко, 1938- [автор]
а) Српски језик -- Сточарска терминологија б) Српски језик -- Говори -- Србија, југоисточна

COBISS.SR-ID 29430281

ISBN 978-86-7025-882-2